

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ САДІВНИЦТВА**

ОСНОВИ ДЕМОКРАТІЇ

**Умань
Видавничо-поліграфічний центр «Візаві»
2021**

УДК 321.7

*Рекомендовано
до друку Вченою радою Уманського НУС,
протокол №6 від 27 квітня 2021р.*

Автор:

Доморослий В. І., кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних і правових дисциплін Уманського національного університету садівництва.

Рецензенти:

Гордієнко В. В., кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методик навчання.

Гордієнко Г. М., кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методик навчання.

Доморослий В. І.

Основи демократії (для студентів неспеціальних факультетів усіх форм навчання): Навчальний посібник. – Умань ВВЦ «Візаві» (Видавець «Сочінський М.М.»), 2021. -158 с.

У навчальному посібнику висвітлено історію становлення та розвитку демократії від найдавніших часів до сьогодення з позицій сучасної науки у відповідності з навчальною програмою курсу «Основи демократії» для вищих навчальних закладів. Кожна лекція містить теоретичний та фактичний матеріал, термінологічний словник, тести та контрольні питання, тести для підсумкового контролю, рекомендовану літературу.

Призначений для викладачів, студентів, які вивчають нормативний курс, «Основи демократії», а також для всіх, хто цікавиться питаннями суспільного устрою на демократичних засадничих принципах.

Доморослий В.І. , 2021.

ЗМІСТ

Передмова	5
Сутність, передумови й поняття демократії	7
Історія становлення та розвитку демократії від первісного суспільства до Нового Часу	15
Історія становлення та розвитку демократії Нового та Новітнього Часу	27
Демократична думка в Україні	37
Доктрини та різновиди демократії	56
Поділ влади у демократичному суспільстві	66
Місцеве та регіональне самоврядування	75
Інститути демократії	84
Політичні партії	91
Громадянське суспільство і демократія	97
Демократія та засоби масової інформації	106
Перехід до демократії як закономірність сучасного розвитку. Передумови і шляхи демократизації	118
Тести для підсумкового контролю	127

ПЕРЕДМОВА

Уже в середині 80-х, а особливо на початку 90-х років XX ст., людство відчуло, що знаходиться у час велетенських соціальних зрушень і змін, які й нині супроводжуються реальною необхідністю переоцінювання багатьох ідей, здобутків, цінностей. У духовному і соціальному вимірі до таких цінностей цілком слушно можна зарахувати й демократію як явище, навколо якого завжди точилися невпинні і принципові суперечки.

Фактично саме у цей час у багатьох країнах Південної Європи (Греція, Іспанія, Португалія) — 70-ті роки, а в країнах Латинської Америки — у 80-ті роки розгортаються справді революційні процеси демократичних перетворень, повалення диктаторських режимів. Тобто демократія здобуває великі перемоги в суспільному житті, падають авторитарні, тоталітарні режими, політичні системи і суспільне життя максимально демократизуються. А відтак надто гостро постає потреба пояснити й усвідомити реальну сутність демократії як складного і багатоаспектного соціального феномену, завдяки якому життя людей набуває дедалі гуманніших, цивілізованіших ознак і якостей. Саме цим і пояснюється великий сплеск демократичної наукової проблематики. З'являється навіть така наукова дисципліна, як філософія демократії, контури і проблематика якої однак залишаються далеко не визначеними і недостатньо обґрунтованими.

XX століття насправді виявилось часом найбільш потужного поширення демократії у планетарному масштабі. Найпомітніші демократичні зрушення мали місце у Східній Європі (перебудова багатьох країн на демократичних засадах, розпад СРСР, поява нових суверенних держав на теренах колишнього СРСР), у Західній Європі (падіння соціалістичних режимів, перехід держав на ринковокапіталістичний шлях розвитку).

Справедливість влади, правління, регулювання суспільного життя на демократичних засадах глибоко цікавили Платона, Аристотеля, Гоббса, Макіавеллі, Монтеск'є, Руссо, Токвіля, Бердяєва, Франка, Липинського та

багатьох інших мислителів минулого. Нагальним є це питання і в ХХІ ст. Це не означає, однак, що демократію треба цілком або головним чином асоціювати з владою, правлінням. Швидше за все, демократія найвиразніше асоціюється з людиною (особистістю), її розвитком, а, відтак, розвитком усього суспільства, його загальної освіти, духовності, культури, в тому числі й політичної культури. Тут доцільно згадати видатного французького філософа Жан-Жака Руссо, який вважав, що свобода не заключається у будь-якій формі правління, а є в серці кожної вільної людини. Відтак демократія є значною мірою абстрактним явищем і, одночасно конкретно-історичним, коли йдеться про окрему особистість, державу, суспільство.

Зі спробою осмислити викладені складні й неоднозначні процеси і підготовлено цей навчальний посібник. У ньому не ставилося завдання подати якісь однозначності, готові формули щодо феномену «демократія»: це запрошення до роздумів, пошуків відповідей на численні процеси і явища нашого суспільного минулого і не менш складного сьогодення.

СУТНІСТЬ, ПЕРЕДУМОВИ Й ПОНЯТТЯ ДЕМОКАТІЇ

1. Демократія, сутність, ознаки.
2. Принцип поділу влади.
3. Демократія та її принципи.

Вважається, що першим поняття «**демократія**» (грец. *demokratia* — влада народу, від *demos* — народ і *kratos* — влада) вжив давньогрецький історик Фукідід (бл. 460–400 до н. е.). Демократія — це народовладдя, суверенітет, верховенство народу стосовно органів державної влади.

Демократія розглядається фактично в трьох основних інтерпретаціях.

Перша інтерпретація: демократія подається і пояснюється як народовладдя. Крім того, визнавалося, що державна влада належить спільності громадян віком понад 30 років. Такі громадяни як мінімум раз на місяць не в народних зборах вирішували різноманітні державні питання.

Друга інтерпретація: демократія це те, що пов'язане і характеризується відповідним державним влаштуванням. При цьому розрізняють демократії: безпосередню і представницьку. Безпосередня — це прийняття основних рішень щодо державних питань і проблем безпосередньо усіма громадянами на сходах, виборах, референдумах і т. ін. Якщо рішення приймаються виборними установами — радами, парламентами, сеймами тощо, — то така демократія характеризується як представницька.

Третя інтерпретація демократії має місце тоді, коли йдеться про колективну діяльність усіх громадян, їхні рівні права та обов'язки скажімо в партії, об'єднанні, групі.

З демократією, як цілісною соціально-політичною сентенцією, надто тісно поєднується суверенітет.

Суверенітет (від франц. *souverainete* — верховенство, найвища влада) — незалежність суб'єкта, організації, що полягає у праві самостійно розв'язувати свої внутрішні справи без втручання в них будь-якої особи, установи.

Стосовно демократії важливо мати на увазі, що таке суверенітет народний, національний і державний.

Суверенітет народний — це повновладдя народу. Воно ґрунтується на визнанні народу єдиним джерелом влади у цій державі та на реальному, а не теоретичному володінні народом політичними та соціально-економічними засобами для участі в управлінні справами суспільства.

Суверенітет національний — повновладдя окремої нації, її політика і воля.

Поняття «демократія» не можна усвідомити більш-менш чітко без розуміння сутності (головним чином розбіжностей) між поняттями «народ», «маси», «натовп».

Народ — це: а) населення країни, держави; б) поєднана однаковим походженням і мовою культурно-історична спільність людей.

Маса — аморфна сукупність людей з мінімальним рівнем групової інтеграції та організації.

З поняттям маса тісно й безпосередньо пов'язане поняття масова свідомість. Власне, масова свідомість — це основний, найважливіший атрибут маси — значної частини людей, що здебільшого належать до різних соціальних груп. Вона відрізняється від інших форм громадської свідомості — класових, етнічних, національних тощо — значно більшою нестійкістю, змінністю характеристик. Наочним і яскравим прикладом масової свідомості є релігійна свідомість.

Натовп — тимчасове об'єднання великої кількості людей, що мають безпосередній контакт між собою та майже подібно реагують на певні стимули. Натовп має схильність до крайнощів, збуджують його лише сильні подразники. Почуття юрби завжди дуже прості та надмірні. Відповідно тому, хто бажає впливати на масу, не потрібна перевірка логічності та послідовності своєї аргументації, йому потрібно перебільшувати та постійно повторювати те ж саме. Від вожака натовпу вимагає сили, навіть насилля, доброта ж сприймається, як різновид слабкості.

З трьох понять: «народ», «маси», «натовп» мабуть найдинамічнішим і змінним є все ж «маси». Вони можуть виникати, як соціальне явище, випадково, але можуть утворюватися і в результаті певних організаційних зусиль (заздалегідь сплановані дії). Скажімо проведення пікетів, страйків, мітингів, демонстрацій тощо, зазвичай, спеціально готується. Маси часто пасивні, — якщо є простим натовпом, — але можуть бути і добре організованими, і дієвими. Тобто маси — явище надто мінливе і часто абсолютно не прогнозоване.

Демократія базується на ряді принципів: поділу влади, вибору основних органів державної влади, плюралізму, гласності, незалежного контролю, більшості, тощо.

Принцип поділу влади. Згідно з ним державну владу слід розділяти на декілька сфер або гілок, кожна з яких володіє власними специфічними функціями — законодавча, виконавча і судова гілки влади. Голова держави, парламент, уряд, судова влада мають строго окреслені права і повноваження. Водночас вони постійно взаємодіють між собою у процесі формування та здійснення державної політики. Умовою ефективної діяльності є встановлення оптимальних взаємовідносин між різними гілками і органами влади. При цьому ні одна гілка влади не повинна бути обмеженою або переважати над іншими гілками. Такий поділ влади фактично відсутній при тоталітарних і авторитарних режимах, де, по суті, і законодавча, і виконавча, і судова влада зосереджені в руках монарха, узурповані вузькою групою правлячої еліти або ж перебувають під контролем правлячої партії.

Принцип виборності основних органів державної влади. Демократія передбачає, що всі особи які контролюють політичні владні структури, повинні бути відповідальні перед своїми виборцями і періодично через чітко встановлений час переобиратись. Переобрання відбувається шляхом проведення вільних, конкурентних виборів.

Принцип плюралізму. Суспільство розподілено за багатьма лініями і параметрами, і суть демократії полягає у визнанні законності різних соціально-

політичних сил, кожна з яких переслідує свої власні політичні інтереси. Цей принцип виключає монополію на владу зі сторони якої не будь однієї особи, соціальної групи, партії, тощо. Проголошуються ідеї самого широкого вибору в усіх сферах суспільного життя. Так економічний плюралізм проголошує ідеї приватної власності, вільного підприємництва, безперешкодної конкуренції, тощо. В політичній сфері це багатопартійність, яка функціонує за умови, коли всі політичні партії мають рівні правові можливості боротися за виборців і за своє представництво в органах державної влади. Наявність опозиції в парламенті, інших сферах суспільного життя забезпечує реальний плюралізм думок і дій, а це є необхідна умова вироблення оптимальних рішень.

Принцип гласності. Передбачає вільний доступ преси і громадськості до інформації про діяльність органів влади, господарських, політичних, громадських організацій. Через вільні і незалежні від цензури засоби масової інформації громадськість може отримувати широку інформацію про діяльність міністерств, відомств, політичних партій, громадсько-політичних організацій тощо.

Принцип рівності. Перша стаття Загальної декларації прав людини проголошує: «Всі люди народжуються вільними й рівними у своїй гідності і правах». Сучасне тлумачення принципу рівності виходить з того, що за демократії можлива соціально-економічна нерівність громадян. Демократія передбачає лише політичну рівність усіх перед законом, незалежно від соціального і матеріального становища.

Принцип більшості. У відповідності з ним рішення приймається на основі думки більшості. Проте цей принцип не можна абсолютизувати і вважати бездоганно демократичним, якщо ігнорується принцип «згоди не погоджуватись» з думками і позиціями інших членів або груп суспільства. Там де панує принцип одностайності не має і не може бути демократії. Заперечується волюне нав'язування позицій однієї частини суспільства іншій його частині. З даної точки зору, суттєвою ознакою демократії є дотримання інтересів і прав меншості. Це виражається в наявності лояльної і конструктивної опозиції в якості законного партнера.

Принцип незалежного контролю. Здійснюється громадськими об'єднаннями, самими громадянами самотійно або разом з органами державного контролю за діяльністю державних структур. Основним методом контролю є перевірка діяльності та виконання ухвалених рішень, дотримання вимог чинного законодавства. За результатами перевірок громадськість та відповідні державні органи інформуються про виявлені порушення, пропонуються пропозиції щодо притягнення правопорушників до відповідальності.

Серед головних критеріїв демократичності суспільства є наявність фундаментальних прав і свобод людини. Розуміння людини як абсолютної цінності, пріоритет прав та інтересів людини над будь-якими іншими (класовими, партійними, національними та ін) правами.

Надзвичайно важливим для розвитку демократії є впровадження механізмів самоврядування, яке є частиною системи державного управління і проявом функціонування громадянського суспільства. В зв'язку з цим, особливої ваги набуває потреба підвищення статусу і розширення повноважень місцевих органів влади.

Демократія не є ідеальною формою правління. Багато мислителів минулого, не будучи противниками демократії застерігали від прихованих в ній недоліків та загроз. Платон вважав демократію найбільш корумпованою після тиранії формою правління. Аристотель називав демократію найнижчою із всіх законних форм правління, що в найбільшій мірі може переродиться в тиранію. Звичайно, що розуміння сутності демократії в античні часи суттєво відрізняється від сучасного. Проте, достатньо відмітити, що досвід XX ст. підтвердив правоту А. де Токвіля, який попереджав про приховані в демократії небезпеки для людської свободи, можливостях «тиранії більшості», яка може бути не менш, якщо не більш, жорсткою, ніж тиранія не багатьох або одного.

Звичайно немає і не може бути ідеальної демократії. Але не дивлячись на її недоліки, вона найкраща і найбільш гуманна форма правління з усіх існуючих. У. Черчілль говорив: «Демократія жахлива форма правління, якщо не рахувати

усіх інших». При всіх своїх недоліках, демократія є найефективнішою формою правління, що відповідає волі більшості суспільства.

Слід також зазначити, що в реальному житті ніколи не існувало і не існує «чистого» народного устрою. «Чиста демократія» – це скоріше за все певний ідеал для наслідування, шкала певних цінностей розвитку суспільства і держави.

Термінологічний словник:

Демократія (грец. *demokratia* — влада народу, від *demos* — народ і *kratos* — влада) форма правління, при якій народ має повноваження на управління державою шляхом прямого референдуму або за допомогою своїх представників, обраних народом, які мають право голосу.

Маса — аморфна сукупність людей з мінімальним рівнем групової інтеграції та організації.

Народ — це: а) населення країни, держави; б) поєднана однаковою походженням і мовою культурно-історична спільність людей.

Натовп — тимчасове об'єднання великої кількості людей, що мають безпосередній контакт між собою та майже подібно реагують на певні стимули.

Суверенітет (від франц. *souverainete* — верховенство, найвища влада) — незалежність суб'єкта, організації, що полягає у праві самостійно розв'язувати свої внутрішні справи без втручання в них будь-якої особи, установи.

Тестові завдання:

1. Хто є носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні?

- А. народ
- Б. Верховна рада України
- В. Президент України
- Г. територіальні громади

2. Етнополітична спільнота, якій притаманний високий рівень

консолідації та самоусвідомлення, наявність творення або прагнення до

творення власної держави:

- А. етнос;
- Б. народ;
- В. нація.
- Г. народність

3. Хто вперше ввів у науковий обіг поняття "держава"?

- А. Платон;
- Б. Полібій;
- В. Т. Гоббс;
- Г. Н. Макіавеллі

4. Демократичний режим – це:

- а) тип політичного режиму, який передбачає загальний контроль та регламентацію з боку держави всіх сфер діяльності людини;
- б) форма держави, в якій джерело влади – народ та де гарантовані права особистості;
- в) політичний режим, який характеризується необмеженістю влади одної людини або групи осіб та жорсткою системою насилля
- г. організація верховної державної влади, порядок формування органів влади та взаємовідносин їх з населенням.

5. Республіка це синонімічна назва:

- А. конституційної монархії
- Б. представницької демократії
- В. системі в якій не існує розмежування повноважень між центральними і регіональними урядами;
- Г. системи, в якій гарантовані права та свободи громадян

Література:

1. Авторханов А. Технология власти. — М., 1991.
2. Аристотель. Афинская полития. Государственное устройство афинян. — М., 1937. (Приложение № 22).

3. Бабкин В., Селиванов В. Народ и власть. — К., 1996.
4. Ашин Г. К., Понеделков А. В., Игнатов В. Г. и др. Основы политической элитологии: Учеб. пособие. — М.: ПРИОР, 1999.
5. Бердяев Н. А. О русской философии: В 2 ч. — Ч. 2. — Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1991.
6. Гаджиев К. С. Геополитика. — М.: Междунар. отношения, 1997.
7. Гаджиев К. С. Введение в политическую науку: Учеб. для высш. учеб. завед. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Изд. корпорация “Лотос”, 2000.
8. Головатий М. Ф. Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К.: МАУП, 2003.
9. Головаха Є. І., Бекешкіна І. Е., Небоженко В. С. Демократизація суспільства і розвиток особистості від тоталітаризму до демократії. — К.: Наук. думка, 1992.

2. ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДЕМОКРАТІЇ ВІД ПЕРВІСНОГО СУСПІЛЬСТВА ДО НОВОГО ЧАСУ

1. Первісна демократія та її риси.
2. Антична демократія та її риси.
3. Демократичні ідеї Середньовіччя.
4. Демократичні ідеї доби Просвітництва.

Демократія здавна відома в історії. Демократичні форми організації йдуть коріннями в глибоке, ще додержавне минуле — у родовий лад, 30000 тис р. до н. е. Можна виділити наступні історичні форми демократії:

1. Пряма первісна, обцинна демократія військова, племінна демократія переддержавних етапів політичного розвитку людства. Вони виникають

разом з появою самої людини. Через родові форми демократії пройшли всі народи. Її характерні риси:

- рівне право голосу при виборі й зсуві своїх вищих керівників – старійшини (сахема) і вождя (військового проводиря) мали всіх дорослих чоловіків й жінок цього роду;

- вищою владою в роді була рада – збори всіх його дорослих представників. Він обирав і зміщав вождів, вирішував питання війни й миру, прийняття у свій рід сторонніх;

- засідання цієї ради проходили відкрито, при участі в обговоренні будь-яких членів плем'я;

- рішення на таких радах звичайно приймалися за принципом одноголосності;

- ґрунтувалася на кровно-родинних зв'язках, загальній власності, низькій щільності й відносній нечисленності населення, примітивному виробництві;

- не було чіткого поділу управлінської й виконавської праці, не мала спеціального апарата керування й примусу;

- основна сфера відносин між людьми регулювалася звичаями й табу. Влада рад і вождів (старійшин) трималася на моральному авторитеті й підтримці одноплемінників.

Це була досить примітивна демократія, або общинне самоврядування. Подібні форми демократії існували в стародавніх греків, німців і інших народів. З розвитком виробництва й суспільного поділу праці, ростом населення, появою приватної власності й поглибленням соціальної нерівності первісна демократія поступилася місцем авторитарним (монархічним, аристократичним, олігархічним або тиранічним) формам правління. Традиції первісної демократії дуже вплинули на становлення демократичних держав у Древній Греції й у Римі.

Першим ідеологом демократії вважають Перікла, розквіт діяльності якого припадає десь на 430 р. до н. е. Він стверджував, що саме демократія

сприяє розвитку толерантності й вихованню у людини громадянського духу.

Головними принципами афінської демократії, за правління Перікла, були: рівність при голосуванні; рівність перед законом; вирішальне право більшості при вирішенні загальних справ; пряма виборність функціонерів влади; пряма звітність функціонерів влади перед народом; турбота про усіх вільних громадян.

В цей час місто-держава Афіни славилася прямою демократією, тобто будь-хто з громадян міг прийти на народні збори і висловити свою думку стосовно обговорюваних на них питань.

Термін демократія по різному трактували античні мислителі. На думку Демокріта саме в державі втілюються усі блага і справедливості, громадяни, на його думку, повинні постійно дбати про вдосконалення держави, управління нею. Платон вважав, що демократія — це влада натовпу, який здебільшого є неблагородним демосом. Ідеальна держава, говорив Платон, це та держава, в якій правитель — мудрий, воїн — сильний і мужній, а виробник — поміркований. Відтак для кращої демократичної держави, стверджував Платон, потрібні дві обов'язкові умови — кращі правителі і мудрі, справедливі закони, обов'язкові для всіх.

Аристотель справжню демократію вбачав у тому, що життя людей має бути влаштоване максимально наближено до природних умов і порядку, і заперечував демократію, коли при владі купка демагогів. Чи не одним із перших філософів давнини Аристотель акцентував увагу виключно на активній життєвій позиції людей у державі, вважаючи, що вільні громадяни не лише мають, а й повинні брати активну участь у вирішенні загальнодержавних справ. Він виходив з того, що віддалення громадян від державних справ утворює ситуацію, коли зростає кількість людей — ворожих до держави.

Серед філософів Стародавнього світу Аристотель першим розподіляв владу на законодавчу, адміністративно-управлінську (виконавчу) та судову.

Крім того, він зазначав, що законодавча влада була одночасно і дорадчою, такою, що мала вирішувати питання про війну і мир, укладання і розірвання різних, міждержавних союзів, прийняття законів про смертну кару, вигнання, конфіскацію майна, вибори посадових осіб і їх звіти про роботу. Основним законом, запорукою демократії, за Аристотелем, є рівність (найперше майнова) в управлінні державними справами. Саме рівність робить людей незалежними один від одного.

Демократична форма правління у Афінах тривала з 500-их по 321 р. до н. е., за цей час вона сформувала такі риси:

- пряма демократія. Головним інститутом влади служили Народні збори. Саме в ньому без яких-небудь ланок;
- партій, парламенту або бюрократії – формувалася загальна воля, приймалися закони й рішення;
- держава складалася з однорідних у класовому, етнічному й релігійному відношеннях громадян;
- не існувало чіткого поділу приватного й громадського життя. Індивід ідентифікував себе з полісом і прийнятими більшістю рішень і почував себе вільним як органічна часточка єдиного цілого;
- підпорядкування індивіда авторитету співтовариства;
- створення сприятливих умов для участі громадян у керуванні справами держави. Громадяни володіли для цього достатнім вільним часом. Крім того, бідні одержували підтримку з державної скарбниці, а також плату за присутність на суспільних заходах. Тим самим усім забезпечувався необхідний для заняття суспільними справами «прожитковий мінімум». Суспільна думка також стимулювала політичну активність народу, оцінюючи участь у політику як єдине гідне заняття афінського громадянина;
- тиранія більшості. Влада Народних зборів нічим не обмежувалася й простиралася на будь-які прояви приватного життя. Всеволоддя демосу перетворилося в абсолютне. Законодавець в особі більшості став вище закону й спробував рішеннями, прийнятими плебсом на ринковій площі, управляти

воєнними діями, присуджуючи до страти воєначальників за програні бої. Частим явищем стали розправи бідних над багатими, гоніння на єретиків і інакомислячих, у тому числі найвизначніших філософів і мудреців. За це демократія розглядалась як хибна форма правління..

Всі ці факти дозволяють характеризувати античну модель народовладдя як демократію переважно соціальну, тобто не що тільки проголошує рівність політичних прав, але й таку, що забезпечує більш-менш рівні соціальні умови, необхідні для їхнього фактичного використання.

Після завоювання Афін Македонією, центром демократичного життя стає античний Рим. Як стверджують дослідники, у VIII ст. до н.е. тамтешній правитель Ромул заснував королівську раду або сенат, в який довічно обиралися по три особи від кожної курії, а також коміція – свого роду другу палату представницького органу. Наступник Ромула Тарквіній додав до них ще 100 чоловік. Ці органи, що отримали назву *comitia curiata* (зборів глав полів), були спочатку чисто патриціанськими (включаючи глав сімей, засновників міста і держави). Саме вони обирали королів, стверджували закони і вершили правосуддя в країні. Таким чином, управління майже всіма суспільними справами здійснювалося патриціями колективно. Правитель Сервій обмежив владу сенату, передавши коміції право приймати і скасовувати закони, вирішувати питання війни і миру, засновувати і ліквідувати магістратури, слухати звіти суддів.

Спочатку римляни голосували криком, і кожні «за» чи «проти» вносилися клерком в обліковий запис. Така форма голосування годилася в період, коли чесність була ще в пошані. Коли ж з'явилися корупція і практика купівлі та продажу голосів, виникла необхідність у таємному голосуванні.

Римська республіка проіснувала до 43 до н.е. Однак називати це дійсною демократією було б помилково, оскільки ступінь участі різних верств у владі була різною. Вони мали і різну кількість центуріонів, в яких проходило голосування. З 193 сотників 98, тобто абсолютну більшість, припадали на найбагатший і малочисельний прошарок населення.

Філософи, мислителі епохи Середньовіччя, розмірковуючи над проблемами рівності, демократії, найчастіше захищали ідеї підпорядкованості, підвладності окремої людини, народу. Так, Тома Аквінський, заперечуючи соціальну рівність, доводив об'єктивність існування соціального розшарування у державі. І це природна наукова, життєва позиція, оскільки у середні віки релігійна, християнська покора і добродійність вважалися найбажанішими якостями людини.

Зрозуміло, що не у всіх країнах, враховуючи їх зокрема релігійну ситуацію, поняття рівності і демократії і в ті часи трактувалося однозначно. Так, у країнах ісламського віросповідання більшості населення, де людей не було прийнято поділяти за різними ознаками на групи (раса, колір шкіри, вік, національність, фізичні та інші здібності), демократичні принципи влаштування життя проголошувалися майже в сучасних ліберальних європейських традиціях. Багато видатних філософів ісламського світу (Град аль-Фарабі, Ібн-Сіна, Ібн-Баджі, Ібн-Рушда та ін.) вже в епоху Середньовіччя апелювали до моральних засад формування демократичних засад облаштування життя великих людських спільнот.

З поступовим падінням у Європі авторитету церкви, зростанням ролі і ваги науки (XV–XVI ст.) починають домінувати ідеї демократизації влади, як світського органу.

Важливим етапом у формуванні демократичних ідей стала праця Марсилія Падуанського «Захисник миру». Автор стверджує, що законодавча влада повинна належати більшості народу, а ця більшість зобов'язана надати верховну владу монархові, якого навіть може покарати за вчинки, що суперечать загальним інтересам. Ці інтереси проявляються у законах, творцем яких може бути тільки народ. У ті часи народом були платники податків, заможна верства населення.

Ще більшого переосмислення ідеї давніх філософів, мислителів Середньовіччя щодо демократії набули в епоху Відродження, коли максимального розквіту досягли наука, мистецтво, культура. Праці Н.

Макіавеллі, Т. Мора, Т. Кампанелли містять глибокі і ґрунтовні роздуми про владу, державу, правителів, як лідерів народу, про свободу і права громадян.

Розрізняючи дві форми держави — монархію (князівство) і республіку, Макіавеллі повністю виступає за республіку. При цьому найкращою він вважає республіку, в якій для здійснення влади одночасно залучені представники народу, знаті і обраний голова держави. Хоча за екстремальних обставин (війна, стихійне лихо) він припускав можливість обрання князя, який очолив би народ.

На думку Макіавеллі, республіка завдяки виборності її правителів виключала б можливість зловживань і забезпечувала б владу народу. При цьому під народом він розумів не трудящих, а міську знать і представників буржуазії, що зароджувалася.

Т. Мор у своїй книзі «Утопія» зображує ідеальну державу, яка ніби існує на острові Утопії, загубленому у просторах океану. Утопія є республікою, що управляється обраними посадовими особами, яких піддані називають «отцями». Все життя у країні регламентується державою. Немає ніякої приватної власності і грошей. Основою господарства є загальна трудова повинність. Усі мешканці по черзі займаються землеробством і ремісництвом. У дні збирання врожаю з міста у село додатково направляється необхідна кількість робітників. Т. Мор не передбачав розвитку техніки і тому ідеалізував дрібне ремісницьке виробництво. При цьому ремесло є єдиним для всієї родини і переходить у спадок. Для його зміни є лише один шлях — перейти в іншу родину. Самостійне пересування по країні з метою уникнути роботи заборонено.

В Утопії всі посадові особи є обраними і обираються на один рік, за виключенням князя, який обирається довічно. Однак, якщо князя буде запідозрено у прагненні до тиранії, то його зміщують. Всі посадові особи займаються організацією виробництва і споживання, слідкують за дотриманням дисципліни праці.

У реаліях його часу не було матеріальних передумов створення демократичної держави, про яку писав Т. Мор. Крім того, він не вказував і не міг вказати шляхів створення ідеального суспільства. Тому за назвою твору «Утопія», «утопічний» вживається для позначення спроб зобразити картину майбутнього без вказання реальних шляхів його здійснення.

Головна історична заслуга Т. Мора полягає у поєднанні ідей демократії з ідеєю ліквідації приватної власності. У той же час взаємовідносини держави і громадянина, які зображує Т. Мор, при яких свобода людини в економічних і навіть глибоко особистих відносинах суворо регулюється державою (неможливість вільно обирати професію, яка переходить від батька до сина у спадок, неможливість вільного пересування по країні) говорять про те, що він не вбачав в особі вищої цінності суспільства і держави.

Т. Кампанелла у своїй книзі «Місто Сонця» вважав багатство і бідність — це найбільші недоліки людства. Вони створюють найбільші негаразди, а община робить всіх одночасно і багатими і бідними, багатими — тому що в них є все, бідними — тому що в них немає ніякої власності. Свої ідеали демократичного устрою і держави Т. Кампанелла втілює у організації управління Містом Сонця. На чолі держави стоїть першосвященик, якого іменують Гог (Сонце). Цю посаду займає найосвіченіший житель міста, який знає історію всіх народів, всі їх звичаї, релігійні обряди, закони, знайомий з усіма ремеслами, фізичними, математичними і астрологічними науками і добре вивчив філософію і богослов'я. Він займає свою посаду «доки не знайдеться такий, що виявиться мудрішим за свого попередника і більш здатним до управління». Першосвященику допомагають три співправителі: Пон (Сила) — управляє справами оборони, Сін (Мудрість) — займається науками і мистецтвом. Мор (Любов) — на якого покладена турбота про організацію відтворення населення, виховання дітей, медицину, землеробство і всі питання побуту мешканців країни.

Неважко помітити, що прообразом цієї системи управління були принципи управління, покладені в основу католицьких церковних організацій (на чолі — папа, йому допомагають кардинали і т. д.).

У місті Сонця існує також Рада, до якої входять всі громадяни, що досягли двадцятирічного віку, але вона має лише дорадчі функції. Посадові особи, обрані на Раді, повинні утверджуватися чотирма правителями на чолі з Гогом. Всі посадові особи «змінюються за волевиявленням народу», однак процедуру цієї зміни не описано.

Як і Т. Мор, Т. Кампанелла був прихильником абсолютного контролю держави над кожним громадянином, розглядав людину як елемент, який є необхідним, але який легко замінити, призначенням якого є служіння державі і забезпечення її процвітання.

У Місті Сонця держава уніфікує і повністю контролює всі сторони життя людини. Чоловіки і жінки носять майже однаковий одяг, що відрізняється лише невеликою різницею в довжині плаща. Приписано форму і колір одягу, який слід носити в місті, який — поза ним. Вказано навіть те, як часто одяг слід змінювати і прати. Порухення цих приписів є тяжким злочином, «...вони б покарали на смерть ту, яка б з бажання бути гарною, почала рум'янити обличчя, або стала б носити взуття на високих підборах, щоб здаватися вищою зростом, або довге плаття, щоб приховати свої дубові ноги».

Утопічні погляди мислителя стали викликом приватній власності, релігії і державі, яким він протиставляв колективізм, общинність, спільну власність народу, справедливу державу. Однак, вони, своїм надмірним колективізмом та всеохоплюючим контролем, стали одним з джерел тоталітарних режимів.

У XVIII ст. проблема демократії була тісно пов'язана з кількома великими соціальними революціями, з виникненням і становленням нових держав. Так, до проблем народовладдя неодноразово звертався третій президент США Томас Джефферсон, за дорученням і участю якого розроблено «Декларацію незалежності». Основу концепції державного

устрою за Джефферсоном мала становити демократична виборча система, згідно з якою право голосу мало б надатися всьому населенню чоловічої статі, незалежно від майнового становища. Характерно, що позитивно сприймаючи вироблену Конвентом Конституцію США, він висував вимогу щодо доповнення її спеціальними статтями, які б реально обстоювали і заперечували права людини. Саме тому на противагу федералістам та їхньому вождю А. Гамільтону Джефферсон організував партію «республіканців» (демократів), які були прихильниками децентралізації та місцевої самостійності.

Для такої позиції у Т. Джефферсона були підстави, оскільки А. Гамільтон поділяв суспільство на тих, кого мало і тих, кого багато. Більшість — це і є народ, надто мінливий, схильний до хвилювань і такий, що рідко думає правильно. Якщо дати народу волю, вважав Гамільтон, то він, як більшість, буде пригнічувати тих, хто є меншістю.

Майже сучасник Т. Джефферсона великий французький філософ, письменник Жан-Жак Руссо, глибоко переймаючись проблемами нерівності, прав людини, свободи («Енциклопедія», «Розмірковування про походження та основи нерівності між людьми», «Про суспільний договір, або Принципи політичного права»), у своїх поглядах на суспільство, державний, суспільний устрій виходив з того, що висхідною засадою організації суспільного життя має бути природний (додержавний) стан суспільства, коли люди були і рівні між собою, і рівні одночасно. Тому Ж.-Ж. Руссо розробляв так звану теорію рівності зі збереженням добірної приватної власності. Владу народу він бачив як невідчужувану, неподільну і необмежену. Суверенітет народу, на його думку, мав здійснюватися на засадах загальної волі, в якій не може бути іншої мети, як благо усього народу. Головним прагненням загальної волі і має бути прагнення до рівності.

Ж.-Ж. Руссо звертав увагу на таке важливе суспільне явище, як політична свобода і вважав, що вона справді можлива лише у тій державі, де

законодавцем є народ. Якщо народ хоче бути під захистом законів, то він має ті закони сам і прийняти.

Держава, на думку Ж.-Ж. Руссо, мусить виконувати загальну народну волю. Ідеалом такої держави мала б бути республіка. В ситуації, коли сувереном є народ, зникає потреба і необхідність ділити владу на законодавчу і виконавчу.

Вирішення основних, найважливіших загальних проблем у демократичній державі, на думку французького філософа, повинно було б відбуватися на народних плебісцитах.

Ж.-Ж. Руссо загалом належить так звана концепція егалітаризму. Він вважав, що політичну рівність людей не можна забезпечити в умовах, коли існує майнова і соціальна нерівність. Це означає, що громадяни повинні були мати приблизно однаковий достаток, тобто їхній майновий стан взагалі мав би бути однаковим.

Принципово важливим також є те, що, на думку Ж.-Ж. Руссо, шкідливе і неприпустиме існування у державі будь-яких асоціативних утворень (партії, громадські об'єднання, церква та ін.). Такі утворення, доводив він, мають заборонятися з тієї причини, що вони є всього лише певними формами «загальної волі» людей. Вони, мовляв, «розривають» оту загальну волю, «ламають» її.

Інший представник французького Просвітництва Монтеск'є, у трактаті «Про дух законів», стверджує, що люди у своєму природному стані народжуються рівними, однак вони не утримуються у стані рівності, тому що суспільство віднімає у них рівність, яка може бути їм повернута на основі мудрих законів. «Свобода є право робити все, що дозволено законами; і якщо б громадянин міг робити те, що цими законами забороняється, то у нього не було б свободи, так як теж саме могли б робити і інші громадяни». Для встановлення і збереження свободи потрібні закони, що точно встановлять, які дії є злочинними.

Республіка, за теорією Монтеस्क'є, також є формою поміркованого правління. У ній панує принцип добропорядності і здійснюється політична свобода. Її життєві принципи — рівність, патріотизм, любов і свобода.

Одночасно Монтеस्क'є стверджував, що форми держави залежать від розміру території. Невеликі держави повинні бути республіками, держави середньої величини — монархіями, великі держави — деспотіями. Щоправда, мислитель припускав можливість створення республік на великій території, але за умов федеративної організації

Для забезпечення і здійснення свободи та запобігання переворотам необхідне суворе дотримання законів. Досягти цього можна шляхом розподілу влади на законодавчу, судову та виконавчу.

Монтеस्क'є вказував, що кожна з трьох гілок влади у відповідності до специфіки її функцій повинна здійснюватись самостійним органом. При цьому він вважає недопустимим, щоб одні і ті ж особи здійснювали функції більш як одного з трьох органів. Наприклад, щоб міністр або суддя засідали в парламенті, а депутат проводив у життя закони і чинив правосуддя.

Важливе значення Монтеस्क'є надавав своїй ідеї рівноваги влад та системі «стримування і противаг». Він вважав за необхідне, щоб виділені ним влади самостійно кожна своїми правовими засобами вирішувала державні завдання, не втручаючись у компетенцію іншої і в той же час врівноважувати б одна одну, запобігаючи перевищенню повноважень, зловживанням та деспотизму.

Термінологічний словник:

Договір — (використовується як синонім конвенції та угоди); офіційна угода між державами, яка визначає і змінює їх взаємні обов'язки і зобов'язання. Коли держава ратифікує договір, який був прийнятий, статті цього договору стають частиною внутрішніх правових зобов'язань держави.

Олігархія — уряд, що складається з невеликої групи впливових людей.

Плутократія — система правління, при якій найбагатші люди в країні правлять або мають владу

Природні права — права, які належать людям просто тому, що вони є людськими істотами. Також називаються невід'ємними правами, вони вважаються цілком очевидними і універсальними, та не залежать від законів, звичаїв або вірувань якоїсь конкретної культури або уряду..

Тестові завдання:

1. На думку Аристотеля, виникнення держави відбулося:

- А. завдяки волі богів
- Б. шляхом поєднання індивідів у сім'ї, сімей – у роди і т.д., тобто, шляхом природного розвитку
- В. Через захоплення завойовниками слабких племен
- Г. Як наслідок поєднання між собою сусідських територіальних спільнот

2. Хто автор вислову: «Для кращої демократичної держави, потрібні дві обов'язкові умови — кращі правителі і мудрі, справедливі закони, обов'язкові для всіх»:

- А. Гомер
- Б. Геродот
- В. Лінкольн
- Г. Платон

3. Видатний французький просвітник, якому належить думка про те, що свобода полягає у тому, аби залежати тільки від законів:

- А. Вольтер
- Б. Ш. Монтеск'є
- В. П. Гольбах
- Г. Д. Дідро

4. На думку Дж. Локка, пріоритетне значення у державі належить владі:

- А. законодавчій
- Б. виконавчій
- В. Судовій

Г. муніципальній

5. Принципи демократії: рівність при голосуванні; рівність перед законом; вирішальне право більшості при вирішенні загальних справ; пряма виборність функціонерів влади; пряма звітність функціонерів влади перед народом; турбота про усіх вільних громадян були притаманними для:

А. Античної Греції

Б. Стародавнього Єгипту

В. Стародавньої Індії

Г. Стародавнього Китаю

Література:

1. Авторханов А. Технология власти. — М., 1991.
2. Алексис де Токвиль. Демократия в Америке. — М., Прогресс, 1992.
3. Аристотель. Афинская полиция. Государственное устройство афинян. — М., 1937. (Прилож. № 22).
4. Бабкин В., Селиванов В. Народ и власть. — К., 1996.
5. Ашин Г. К., Понеделков А. В., Игнатов В. Г. И др. Основы политической элитологии : Учеб. Пособие. — М.: ПРИОР, 1999.
6. Бердяев Н. А. О русской философии: В 2 ч. — Ч. 2. — Свердловск: Изд-во Урал. Ун-та, 1991.
7. Гаджиев К. С. Геополитика. — М.: Междунар. Отношения, 1997.
8. Гаджиев К. С. Введение в политическую науку: Учеб. Для высш. Учеб. Завед. — 2-е изд., перераб. И доп. — М.: Изд. Корпорация «Лотос», 2000.
9. Головатий М. Ф. Соціологія політики: Навч. Посіб. Для студ. Вищ. Навч. Закл. — К.: МАУП, 2003.
10. Головаха Є. І., Бекешкіна І. Е., Небоженко В. С. Демократизація суспільства і розвиток особистості від тоталітаризму до демократії. — К.: Наук. Думка, 1992.

3. ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДЕМОКРАТІЇ НОВОГО ТА НОВІТНЬОГО ЧАСУ

1. Демократичні ідеї та їх втілення у життя.
2. Традиційність та новаторство у демократії у XIX ст.
3. Соціал-демократія та її цінності.
4. Демократична теорія та практика XX-XXI ст..

У індустріальному суспільстві, яке бере свій початок з 1775 р, з винайдення Д. Уаттом парової машини, змінюється роль держави. Вона тепер намагається обмежити свої функції забезпеченням дотримання «правил гри» учасниками ринкових відносин. держава спирається на систему правових норм, органи влади та управління, армію, поліцію, ідеологію, яка впливала на суспільство. Цю роль намагалися виконувати не лише республіканські, а й монархічні уряди.

Для політичного розвитку західних країн у XIX ст. характерна боротьба за розширення демократії. З цим процесом запроваджувалися принципи виборності влади, більш широкого, а потім і загального виборчого права, розподіл гілок влади. Влада почала поділятися на відносно самостійні гілки - **законодавчу** (представницьку), **виконавчу** і **судову** (судді незалежні і підлягають лише закону). Подібно до вільної конкуренції, яка була в економіці певна конкуренція гілок влади в політиці давала можливість запобігти зосередженню влади в одних руках і встановленню диктатури. Права громадян та організація системи влади в демократичній державі регулювалася за допомогою основного закону — **Конституції**.

З кінця XVIII — до кінця XIX століття залежно від характеру виконавчої влади визначилося декілька форм демократичних держав:

Конституційна, або парламентська монархія де главою держави вважається король, але уряд створюється і контролюється парламентом.

Парламентська республіка — парламент сам створює уряд і контролює його дії.

Президентська республіка — де главою держави є президент, який обирається на загальних виборах і має великі повноваження.

Виборність влади, давала можливість різним верствам населення захищати свої інтереси через своїх представників (депутатів до парламенту). Щоб допомогти самим виборцям об'єднатися для цього відповідно до певної ідеології і сформулювати конкретні завдання для депутатів парламенту, виникали політичні партії.

Політична партія (від лат. *pars* - частина) — це зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян — прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має на меті сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах. Перші політичні партії створювалися в середині XIX століття. Всі створені на кінець XIXст. політичні партії вели між собою запеклу боротьбу за владу. За характером ідей, які вони обстоювали, серед них можна розрізнити декілька впливових груп. Перша з них не ставила під сумнів цінність економічних і політичних свобод при капіталізмі. Такі партії були прихильниками теорії **лібералізму** (від лат. *liberalis* - вільний).

З'являлися політичні партії **націоналістичного напрямку**, що об'єднували тих, хто відстоював за права власної нації, за створення і розбудову національних держав.

Відроджувались політичні партії **клерикально-релігійного спрямування**, які боролись за посилення влади церкви і віри в суспільстві.

Зберегли свій вплив **монархічні партії**, які ставили за мету збереження монархічного ладу.

Всі ці партії за методами діяльності можна поділити на **радикальні і консервативні**.

Радикальні партії — їх представники вважали, що можна змінити існуючий лад здебільшого насильницькими, революційними методами.

Консервативні партії — їх представники намагались зберегти існуючий правопорядок і декларували, що діють в межах закону, відкидаючи насильство як метод політичної боротьби.

Інша група партій, яка виступала від імені найзнедоленіших прошарків населення **соціалісти, комуністи, соціал-демократи** — боролась за створення суспільства на засадах колективної, суспільної власності і влади робітників. Їхньою спільною ідеологією був **соціалізм** (від лат. *socialis* - суспільний).

Теорія соціал-демократії зародилася у ХІХ ст. переважно у Центральній Європі, зокрема, у Німеччині. Суспільство в Центральній Європі тих часів було абсолютно несправедливим: з одного боку заможний вищий клас, представлений промисловцями та аристократією; з іншого, величезна маса трудівників, які працювали у тяжких і жорстоких умовах. Прихильники ідеї більш рівноправного суспільства посилалися на різних теоретиків політичної думки — таких, зокрема, як Карл Маркс, Фердинанд Лассаль, Едуард Бернштейн та Джон Стюарт Мілль.

Узагальнюючою назвою для всіх прибічників більш справедливого та рівноправного суспільства став термін «соціалісти». Провести чітке розмежування між комуністами, демократичними соціалістами та соціал-демократами тоді ще було неможливо. Роки палких політичних дискусій призвели до формування відмінностей між цими політичними рухами, але вирізняти соціалдемократію як окрему ідеологію почали лише після Першої Світової війни (1914–1918). Основні відмінності від інших політичних угруповань полягали в обґрунтуванні переваги шляху політичного реформування як засобу творення демократичної держави над революційним.

Соціал-демократичними інструментами у побудові більш справедливого суспільства були профспілки, потужне представництво робітників та парламентська демократія.

Цінності соціал-демократії.

Свобода. «Свобода – це право робити все, що дозволено законами; якщо б громадянин міг робити те, що вони забороняють, то у нього не було б свободи, тому що те саме могли б робити й інші громадяни». Свобода у суспільстві потребує створення можливостей для кожного реалізувати свої цілі.

Рівність. Рівність перед законом незалежно від походження та матеріального стану.

Окрім рівності перед законом, іншою важливою вимогою соціалдемократів є «рівність можливостей». Це, для прикладу, доступ до можливостей працевлаштування та медичної допомоги – й найголовніше, до освіти. Ці права не можуть обмежуватися за ознаками статі, походження, сексуальної орієнтації, віросповідання, стану здоров'я та економічного статусу. Члени суспільства, які мають обмежені можливості, мають отримувати державну підтримку, що забезпечить кожному повноцінну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

Солідарність. Солідарність означає взаємну допомогу та підтримку між сильними та слабкими, багатими та бідними, старими та молодими. Ця готовність стати на захист один одного часто існує в родині. Соціал-демократи прагнуть, щоб солідарність стала суспільною цінністю.

Проблеми демократії предметно розглядали класики сучасної політології Г. Моска і В. Парето.

Провідна ідея Г. Моски передбачала створення владного класу, диференціацію владних функцій, згідно з якою влада перебувала й повинна перебувати в руках меншості – еліти, тобто класу, який править, виконує свої політичні функції, монополізує владу, дістає вигоди із своєї влади. На думку Г. Моски, скрізь виникають два класи – правлячий клас і підпорядкований клас. Другим, численнішим класом, керує перший. Він його також контролює. Проте таке становище підпорядкованого класу не є перешкодою для поступового проникнення кращих представників мас в еліту.

В. Парето визначив еліту як клас, що складається з людей найбільш продуктивних і здібних у царинах своєї діяльності. Еліту як головний клас він поділяє на правлячу і не правлячу. Правляча еліта включає тих, хто безпосередньо бере участь у правлінні. Не правляча еліта – це інтелектуали, ідеологи, бізнесмени, політики тощо. Серед еліт має місце розмежування на «левів», які використовують силу, та «лисиць» – експертів з обдурення й спекуляції. Тому для збереження соціальної рівноваги потрібна циркуляція еліт. Учений наголошував на принциповій важливості зміни одного різновиду еліт іншими, на необхідності її якісно-оціночних характеристик. Тим самим він зробив крок у бік ціннісної інтерпретації еліт.

Таким чином, Г. Москою і В. Парето були поставлені актуальні проблеми структури політичної влади й звернена увага на груповий характер реалізації будь-якої тези про те, що функціонування демократії є неможливим без організації та координації її розвитку з боку еліти.

Проблеми демократії знаходили своє відображення у творах М. Вебера. Стрижневою лінією його міркування є тлумачення панування як влади, що дає право керувати одним і вимагає послуху від інших. Вебер розробив соціологію панування, використавши три головних типи легітимного (суспільно визнаного панування).

Перший тип – традиційне панування, що ґрунтується на переконливості у святості традицій, законності репрезентованих ними органів, на пануванні авторитету володаря. Другий тип – раціонально-правове або легальне панування – визначає підкорення не особі, а визначеним у суспільстві законам. Для забезпечення такого типу панування необхідний професійний апарат (раціональна бюрократія). Третій тип легітимного панування – харизматичне панування, яке передбачає безумовну та ірраціональну віру в надприродні якості лідера. Структура панування подана так:

- панівна меншість – еліта;
- апарат управління – функціонери;
- підпорядковані пануванню маси.

Веберівське переосмислення ідеї класичної демократії полягало в тому, що система легального панування потребує джерела додаткової легітимації з боку традиції та/або харизми. Тим самим, учений пропонує концепцію плебісцитарної демократії на чолі з вождем, який стоїть над усіма іншими центрами і силами влади. Демократична система, на його думку, може бути легітимізованою через комбінацію кількох систем відносин панування/підкорення:

- професійний апарат керівництва (формально-раціональний засіб реалізації влади);
- плебісцитарний вождь (який визначає політичний курс, що здатний захопити маси);
- парламент (критично-контрольна інстанція традиційного типу).

Як бачимо, вирішальне значення відведено вождеві й бюрократії, другорядна роль – парламенту, що пояснюється негативною оцінкою їм політичних партій, які, на думку Вебера, були органами партійної ієрархії.

Ідеї демократії досліджував Р. Міхелс, автор «Залізного закону олігархії». Зміст його закону можна витлумачити в такій спосіб: у будь-якій організації, незалежно від її масштабів, керівники стають необхідними для успіхів її діяльності та для її збереження. Природа організації така, що вона наділяє владою й привілеями лідерів, у той же час даючи їм можливість не бути контрольованими й відповідальними перед членами організації. За будь-якої демократії головні рішення приймає переважно олігархія. Але її гарантом може бути суперництво олігархій.

В рамках теорії демократії склалася й «доктрина технократії». Виникнення цієї доктрини пов'язується з іменем американського професора Т. Веблена й пояснюється посиленням впливу на політику науки і техніки. В таких умовах влада все більше концентрується в руках управляючих (менеджерів), радників, експертів тощо. Виникає нова соціально-політична система – технократія. Влада технократів виходить не з інтересів суспільства, а з досягнень науки в інтересах суспільства.

Світ кінця XX ст. відзначається цивілізаційною різноманітністю, він значно більше політизований ніж за будь-якої попередньої доби. Свідченням цього є, передусім, утворення у кінці XX ст. великої кількості суверенних держав, які намагаються зберегти політичну незалежність. Цей процес супроводжується виникненням дедалі більшої кількості внутрішніх і зовнішніх проблем, що активізують політичну поведінку громадян й вимагають розв'язання проблем геополітики і міжнародних відносин.

Демократія XXI ст. виходить з того, що правова держава складається не лише з прав, а й із обов'язків. Без обов'язків немає прав. Відповідальність як особиста, так і колективна є ознакою повноліття людей і народів. Той, хто уникає відповідальності і шукає відмовок, щоби не виконувати своїх обов'язків і порушувати обов'язкові для дотримання норми, не є демократом. У найкращому випадку він є хамом, що не досягнув рівня цивілізованої людини, в найгіршому – асоціальним типом, злочинцем.

З іншого боку, не треба забувати, що для перерозподілу багатства спершу потрібно його створити. Якщо нема багатства, то перерозподіляється нужда, і не раз було доведено, що двигуном багатства народів є особиста ініціатива і людська креативність.

Особиста і колективна відповідальність стає рівносильною законові тяжіння сучасного багатопроявного світу, але вона має функціонувати паралельно з незалежними трьома гілками влади, та диктатурою закону.

Термінологічний словник:

Конституційна, або парламентська монархія — главою держави вважається король, але уряд створюється і контролюється парламентом.

Парламентська республіка — парламент сам створює уряд і контролює його дії.

Президентська республіка — де главою держави є президент, який обирається на загальних виборах і має великі повноваження.

Свобода — можливість чинити вибір відповідно до своїх бажань, інтересів і цілей на основі знання об'єктивної дійсності.

Солідарність — взаємну допомогу та підтримку між сильними та слабкими, багатими та бідними, старими та молодими.

Тестові завдання:

1. У різних політичних вченнях - форма держави, де правлять найкращі:

- А. олігархія;
- Б. меритократія;
- В. медіакратія;
- Г. аристократія

2. Терпимість до іншої думки називається:

- А. компроміс;
- Б. плюралізм;
- В. толерантність;
- Г. консенсус

3. Спосіб прийняття законів та інших рішень із найважливіших питань суспільного життя прямим волевиявленням громадян шляхом всенародного голосування є:

- А. вибори;
- Б. лобізм;
- В. референдум
- Г. плебісцит

4. Хто з вчених висунув припущення про взаємозв'язок між виникненням громадських об'єднань і раціональним прагненням людини до певних вигод?

- А. П. Плау
- Б. А.Сміт
- В. Ш.Л. Монтеск'є
- Г. І. Кант

5. Хто з вчених остаточно переконав, що політичні відносини у державі є суспільними, оскільки держава походить від суспільства?

- А. Ш.Л. Монтеск'є

Б. І. Кант
В. К. Маркс
Г. А. Сміт

Література:

1. Авторханов А. Технология власти. — М., 1991.
2. Алексис де Токвиль. Демократия в Америке. — М., Прогресс, 1992.
3. Аристотель. Афинская полития. Государственное устройство афинян. — М., 1937. (Прилож. № 22).
4. Бабкин В., Селиванов В. Народ и власть. — К., 1996.
5. Ашин Г. К., Понеделков А. В., Игнатов В. Г. и др. Основы политической элитологии : Учеб. пособие. — М.: ПРИОР, 1999.
6. Бердяев Н. А. О русской философии: В 2 ч. — Ч. 2. — Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1991.
7. Гаджиев К. С. Геополитика. — М.: Междунар. отношения, 1997.
8. Гаджиев К. С. Введение в политическую науку: Учеб. для высш. учеб. завед. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Изд. корпорация “Лотос”, 2000.
9. Головатий М. Ф. Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К.: МАУП, 2003.
10. Головаха Є. І., Бекешкіна І. Е., Небоженко В. С. Демократизація суспільства і розвиток особистості від тоталітаризму до демократії. — К.: Наук. думка, 1992.

4. ДЕМОКРАТИЧНА ДУМКА В УКРАЇНІ

1. Демократичні елементи Київської Русі.
2. Українські гуманісти та їх внесок у теорію демократії.
3. Українське козацтво та теорія і практика демократії.
4. Українська демократична ідея XIX – XX ст.

Витоки української демократії сягають ще родового ладу, 30000 тис. р. до н. е., для неї характерні ті ознаки, про які зазначалося у другій темі.

Наступним етапом була доба Київської Русі, з елементами вічового устрою. Віче — загальні збори громадян міст Київської Русі для розгляду громадських справ. Віче відоме вже в добу племінного устрою й було характерне для всіх східних слов'ян як вияв народоправного ладу. В літописах вперше згадується в Білгороді під 997 р. Новгороді — під 1016 р., Києві — 1068 р. В головних містах держав-земель за княжої доби вічові збори набрали характеру одного з верховних органів влади, який конкурував у своїх компетенціях із владою князя і боярської ради. Віче скликалося і в малих містах («передмістях»), але обмежувалося розглядом справ місцевого управління. Громадяни «передмість» мали також право брати участь у вічі «старшого міста». Пізніше їх заступали тисяцькі. Крім того, у вічових зборах звичайно брали участь князь, бояри, єпископ і духовенство. На Русі почало відігравати помітну роль з ослабленням князівської влади в період феодалної роздрібненості (друга половина XI—XII століття). Інколи на віче обирали князів.

З економічним та політичним піднесенням великих міст і посиленням ролі купців, ремісників зростало й значення вічових зборів. Віче збиралося на княжому чи церковному подвір'ї або на торговищі. Регулярних вічових зборів не було, їх скликали, на випадок потреби, князь, хтось із бояр або ініціатива виходила з народу. Вічем керував князь або єпископ (у Києві — митрополит), іноді — тисяцький. Правильного порядку дебатов і прийняття постанов віче не знало. В принципі ухвали приймалися одноголосно, фактично справи вирішувала позиція більшості присутніх. Компетенції віча не були точно визначені, однак деякі були постійними його прерогативами — справа війни і миру, зокрема, народне рушення, деякі справи зовнішньої політики, покликання князя на престол (якщо він не посідав його порядком спадщини чи внаслідок завоювання); укладання договору («ряду») з князем. Іноді віче домагалося зміни княжих урядовців, часом віче ставало судовим органом, головним чином для політичних правопорушень. Рішення віча «старшого» міста було обов'язковим для цілої землі.

Віче як орган державної влади в українських князівствах не мало найвпливовішого становища, як у Новгороді, Полоцьку та Пскові. На відміну від північних князівств, де князі узурпували всю владу, в Україні віче все ж зберігало рівнорядну роль до інших органів. Тільки в Галицькому князівстві воно поступається перед боярською радою. Вічові збори як орган державної влади занепадають під час переходу українських земель під владу Великого князівства Литовського і Польщі.

Історична доля України склалася так, що десь з середини XIV ст. вона втратила свою державність і значна частина українських земель була захоплена сусідніми державами. Після Люблінської унії 1569 р. між Польщею і Литвою переважна частина українських земель опинилася під польсько-шляхетським пануванням. Закарпатська Україна належала Угорщині, Буковина — Румунії, Чернігівщина перебувала у складі Росії. Кожна з держав перетворювала захоплені землі у свої провінції.

На тодішніх українських землях панував феодально-кріпосницький лад. Ремесло і промисли посідали особливе місце у феодальній економіці, їх розвиток сприяв поглибленню суспільного поділу праці, розширенню товарного обміну, що, в свою чергу, сприяло розширенню і зміцненню економічних зв'язків між українськими землями та іншими державами. Тодішні соціально-економічні процеси зумовили подальший розвиток культури та прогресивні зрушення в ідеології, сприяли розвиткові політичної думки, зокрема поширенню ідей гуманізму. Серед найвизначніших українських гуманістів були Юрій Дрогобич, Станіслав Оріховський, Павло Русин із Кросна, Шимон Шимонович. Діяльність гуманістів сприяла відродженню національної самосвідомості українського народу.

Українські гуманісти одними з перших у європейській філософській думці заперечували божественне походження держави і влади, виступали проти підпорядкування світської влади церковній, втручання церкви в справи держави. Мислителі українського походження ставали відомими не тільки в культурному житті Речі Посполитої, а й далеко за її межами.

Одним з них був Станіслав Оріховський. Початкову освіту здобув у Перемишлі, згодом навчався в провідних університетах тогочасної Європи — Краківському, Віденському, Віттенберзькому, Падуанському, Болонському, вдосконалював свої знання у Римі, Венеції, Лейпцігу. Одним з наставників талановитого мислителя був видатний німецький реформатор Мартін Лютер.

У своїх працях Оріховський подав своє бачення суті держави, форми управління, устрою та різних проблем політичної влади. Великого значення гуманіст надавав ідеям свободи, справедливого суспільного ладу. Основою виникнення держави, зазначав він, є залежна від умов життя воля людей і природжений інстинкт до суспільного життя. Держава, на думку мислителя, повинна мати ряд обов'язків щодо громадянина, серед яких є гарантія права і пожитку кожного індивіда. Але й останній має ще більші обов'язки перед державою: його діяльність повинна спрямовуватись на інтереси держави. Законові, що становить гарантію розвитку та існування держави, повинні підкорятися усі, навіть королі. Закон — це душа і розум вільного королівства, а король — лише мова, очі і вуха закону, і він завжди чинить так, як велить закон. Виступаючи ідеологом «шляхетської республіки», С. Оріховський не виступає проти короля, а хоче бачити в особі короля «філософа на троні»: мудрого, справедливого, мужнього і ласкавого, який дбав би про збереження добра усіх людей, а не тільки свого власного. Король є захисником закону в державі, що дозволяє суспільству уникнути тиранії. А влада тиранів, вважає вчений, ніде довгою ще не була.

Говорячи про закон у формуванні відносин між громадянами держави С. Оріховський закликав до необхідності поставити питання про природне право. На його думку, природне право вище від людських законів, які за потреби можна змінити. Жити у злагоді з законами природи — це значить дбати про мир і спокій у державі. Основою природного права вважав власність, утримання від зазіхання на чужу власність, бо тоді в державі з'являться хитруни, зрада, чвари, насильства над слабшими. Душею держави є справедливість, яка полягає в тому, щоб кожний отримав те, що йому

належить: спокій, свободу, можливість виконувати свою роль і призначення з істиною і вірою. Відсутність або свідоме порушення вказаного оцінювалося С. Оріховським як свідчення дикунства, варварства, деспотизму, що суперечать природному праву.

Дотримання природного права, згідно з концепцією мислителя, є основою нормального розвитку суспільства, забезпечення умов для гідного життя його членів. Однак реалізувати цей ідеал не можна без дотримання принципу загального блага, тобто блага народу, що виражався в патріотизмі, служінні державі, підкорення особистих інтересів громадян ідеї спільного блага.

Погляди С. Оріховського на проблему сутності та походження держави, принципів організації влади стали певним етапом у розвитку політичної думки і знайшли свій розвиток у його ідейних спадкоємців.

Одним з його наступників був Іван Вишенський, він висловлював свій суспільно-політичний ідеал, основу якого становили: вселюдське братерство і рівність, добровільна відмова від власності, соборність церкви, усунення несправедливості і гноблення, колективне управління, просвіта народу в ім'я національного відродження. І. Вишенський відкидає саму необхідність існування державного апарату для регулювання суспільного життя. Його ідеал — громадське самоуправління, громадянська колективність, яку він вбачав у діяльності українських братств. При цьому він вважає, що в основі такого способу регулювання міжлюдських відносин повинна лежати ліквідація майнової нерівності між членами суспільства. Допускається лише «мала» власність для підтримання земного існування за умови, що вона зароблена чесною працею. «Велику» власність, як породження жадібності і передумову прагнення до панування над іншими, мислитель засуджує. Насильство, деспотизм, тиранія походять від абсолютизації переваг світського життя, від жадоби багатства і необмеженої влади. Нагромаджуючи власні багатства, людина утверджує бідність інших. Бідність за своєю суттю породжує прагнення рівності. Одержавши владу від Бога, володар не може

користуватися нею на свій розсуд. Влада надана не для того, щоб чинити насильство, а щоб утверджувати закон і справедливість.

Наприкінці XVI ст. політичним центром українських земель знову стає Київ, що пов'язано з утвердженням на території Східної України козацтва, яке поступово посіло чільне місце в українському суспільстві і довкола якого гуртувалися сили, спрямовані на відновлення української державності.

Своєю вільною, без феодалного примусу працею українське козацтво розвивало власну передову економіку. У Запорозькій Січі ніколи не було кріпацтва й уперше в Європі склалася прогресивна форма багатогалузевого фільваркового господарства (фермерського типу). Таким чином, становлення козацтва як суспільного стану нерозривно пов'язано з проблемою свободи, волелюбності, забезпечення умов для розвитку творчих здібностей людини. Тож не випадково в наступні періоди, коли підписувалися договори між Україною та іншими державами, коли українські гетьмани боролися за незалежність й автономію України проти російського колоніалізму, в усіх текстах з українського боку звучали вимоги про «підтвердження прав і вольностей» козаків і шляхти, що «надані з віків... щоб ні в чому не були порушені».

Специфічною особливістю козацтва було те, що мирне хліборобське життя переселенців зосереджувалося переважно в «прикордонній зоні». Воно зазнавало постійних спустошливих нападів ординців, кримських татар і ногайців. Козакам доводилося одночасно займатися хліборобською справою та збройним захистом своїх поселень. Це зумовлювало формування особливого типу людини, здатної поєднувати різні види діяльності — трудової й військової, тоді як в інших країнах вони існували окремо, закріплювалися за різними класами й станами. В усталених уявленнях про козака перша його іпостась — виробничо-трудова, геть затінюється другою, військовою: звідси поширене ототожнення козацтва з лицарством, зовсім не виправдане з соціально-економічного погляду. Насправді ж вільний труд на

вільній землі невіддільний від самої суті козацтва й становить одну з його фундаментальних рис.

За таких умов Україні доводилося шукати захисту, виробляти форми самооборони, методи активної військової протидії, мобілізуючи матеріальні й духовні можливості, спираючись на історичний досвід і традиції. Український народ, позбавлений своєї державності, створив могутні збройні сили, що є однією з підвалин держави — козацтво. Козаки добровільно йшли у військо захищати Вітчизну, свої «права та вольності». Принцип непримусової системи комплектування й мобілізації в козацькому війську діяв навіть у період визвольної війни 1648—1654 рр. Військо Запорозьке мало своєрідну й досконалу організацію з оптимальними структурами. Усе це принесло йому багато героїчних перемог над ворогом.

Вибудувавши сильне військо, український народ, який ніколи в історії не прагнув загарбувати чужі землі, використовував свою вояцьку міць лише для захисту України, звільнення її від чужоземного панування. Збройні сили відіграли вирішальну роль у національно-визвольній війні під проводом Богдана Хмельницького, яка закінчилася утворенням козацько-гетьманської української держави.

Козацтво виконало покладену на нього історичну місію і врятувало український народ від загибелі, що має всесвітньо-історичне значення.

Отже, в другій половині XVI — на початку XVII ст. козацтво сформувалося як своєрідний суспільний стан, причому досить чисельний. Воно мало свою еліту в особі гетьманів, шляхти, генеральної старшини. Козацька верхівка була високоосвіченою, а діти козаків становили значний прошарок серед студентів Києво-Могилянської академії.

Характерною ознакою суспільного життя козацтва є демократизм. Умови життєдіяльності козацьких поселень, як господарсько-військових організацій, вимагали тісної взаємодії їх членів. Вони були вільні й рівні, а тому лише на принципах вільного демократизму, довір'я, взаємоповаги та взаємодопомоги могли будувати свої стосунки. Демократичні засади

козацького суспільного устрою зумовлювалися також паростками нових суспільно-економічних відносин — буржуазно-демократичних.

З середини XVI ст., з виникненням Запорозької Січі і формуванням козацтва як окремого стану феодального суспільства, організація козацтва перейшла на якісно новий рівень розвитку. На Січі був втілений у життя принцип поділу влади на три гілки.

Законодавча влада була зосереджена в руках загальнокозацької ради. Найвищим органом козацького самоврядування, який вирішував найважливіші питання, були загальні або, як їх частіше називали, військові ради. Збиралися вони регулярно у точно визначені строки - 1 січня і 1 жовтня кожного року. Козацька рада збиралася і в інші строки, коли на те була воля товариства. На військових радах вирішувалися усі найважливіші питання життя Запорізької Січі: оголошувалася війна і укладався мир, об'являлися військові походи, каралися злісні злочинці, щорічно переділялися поміж куренями землі, річки, озера, ліси, рибні лови тощо, обиралися і зміщалися козацька старшина.

Крім загальних військових рад, у запорізьких козаків були ще й ради по куренням, які частіше звалися «сходками». Курінні сходки збиралися у разі потреби для вирішення дрібних справ, термінових питань, а також таємних справ.

Були ще сходки по паланках. Вони розглядали переважно дрібні господарські спори, оскільки населення паланок складалося з нежонатих козаків, які займалися господарством.

Виконавча влада на Січі: кошовий отаман, військовий суддя, військовий отаман, військовий писар, курінний отаман; військові чиновники — булавничий, хорунжий, довбиш, пушкар, гармаш, тлумач, шафар, канцеляристи; похідні і паланкові начальники-полковник, писар, осавул.

Кошовий отаман, військовий суддя і військовий писар складали так звану військову старшину. Вони обиралися військовою радою 1 січня і перебували на посаді один рік. До числа військової старшини інколи

включалися курінні отамани. У мирний час військова старшина займалася адміністративними і судовими справами, а під час війни очолювала козаків, передаючи свої повноваження наказний старшині.

Кошовий отаман зосереджував у своїх руках вищу військову, адміністративну, судову і духовну владу. У воєнний час кошовий отаман був лише володарем Запоріжжя і в своїх діях керувався звичаями і традиціями козацтва. Обов'язки кошового отамана зводились до затвердження обраних військовою радою службових осіб, узаконення розподілу за куреннями земель, розподілу військової здобичі і військових доходів, прийняття до Січі нових людей і звільнення старих козаків, встановлення дипломатичних контактів з сусідніми державами. При всій повноті влади кошовий отаман ніколи не був абсолютним диктатором. Його влада обмежувалась трьома умовами: звітом по закінченні строку повноважень перед військовою радою, річним строком перебування на посаді і, нарешті, самою військовою радою.

До компетенції суду входив розгляд кримінальних та цивільних справ. У випадку незгоди з рішенням суду козак, котрий вважав себе потерпілою стороною, мав право його оскаржити, звернувшись до гетьмана, Генеральної військової канцелярії або Генерального військового суду.

Про зваженість, об'єктивність судочинства запорозьких козаків яскраво свідчать і такі рядки видатного вченого Д. Яворницького: «Не можна сказати при цьому, однак, щоб запорозькі судді, керуючись у своїй практиці винятково звичаєм, дозволяли собі сваволю або зайве зволікання справ: і невелика чисельність запорозького товариства, і чисто народний устрій його, і щонайповніша доступність для кожного члена козацької громади до найвищих зверхників робили суд на Запоріжжі простим, скорим і правим у повному і точному сенсі сих слів; покривджений і кривдник словесно викладали перед суддями суть своєї справи, заслухували словесну постанову щодо неї і негайно клали край своїм незгодам і непорозумінням, причім перед суддями були однаково рівними й простий козак, і значний товариш».

Таким чином, існуюча система органів військово-адміністративної і судової влади забезпечувала виконання властивих державі внутрішніх і зовнішніх функцій. Правонаступність давніх звичаєвих норм не постає чимось незвичайним, це — закономірний процес із певними особливостями, що обумовлювалися обставинами життя на Запорозькій Січі.

У 1654 р., після виснажливої національно-визвольної війни українського народу проти шляхетської Польщі, гетьман Богдан Хмельницький зважився на військовий договір із Московщиною. Укладаючи його, він і не підозрював, що посприяв тому, що Україна вмайбутньому буде поглинута царською Росією, стане її колоніальним додатком. Однак і після Переяславської Ради боротьба за національну незалежність України не припиняється. Після смерті Б. Хмельницького гетьман Іван Виговський уклав Гадяцький договір з Польщею, згідно з яким (автором його статей був відомий вчений і громадсько-політичний діяч Юрій Немирич) Україна оголошувалася вільною країною, що поєднується з Польщею і Литовською державою під назвою Великого князівства Руського. Польща, Литва та Русь повинні були утворити рівноправний союз трьох держав під владою одного короля, обраного всіма трьома народами. У внутрішньому управлінні Україна зберігала автономію, могла мати свої палату депутатів, гетьмана, верховний трибунал, скарбницю, міністрів і чиновників, мову і військо.

Про небажання бути чисієм колонією свідчить і Конституція українського гетьмана Пилипа Орлика 1710 р. Конституція ця починалась урочистою декларацією, що «Україна із обох боків Дніпра має бути на вічні часи вільною від чужого панування». Певною мірою вона ґрунтувалася на ідеї поділу законодавчої, виконавчої та судової гілок влади. Законодавча влада мала належати Раді, членами якої були полковники зі своєю старшиною, сотники, «генеральні радники від усіх полків та послы від низового Війська Запорозького». Рада повинна була збиратися тричі на рік — на Різдво Христове, Свято Великодня та Покрови, а також за рішенням гетьмана, якому належала виконавча влада. Суд також мав діяти незалежно,

гетьман не повинен був сам карати або милувати. Це право належало Генеральному Суду, який виносив рішення «не поблажливе й не лицемірне, а таке, якому кожен мусить підкорятися, як переможений законом». Вона була перейнята ліберальним і демократичним духом, що ставить її в один ряд із найцікавішими пам'ятками політичної думки тогочасної Європи.

Найвищого звучання і небувалої філософської глибини ідеї національної свободи набувають у творчості Григорія Сковороди — останнього великого мислителя Козацької доби, всесвітньо відомого філософа. Він прагнув допомогти особистості й суспільству усвідомити себе як активну (не деструктивну і не войовничу) творчу силу. Григорій Сковорода визнавав свободу, в тому числі й політичну, вищим благом людини. Все своє життя він мріяв про справедливе суспільство, шлях до якого лежить через просвіту і моральне вдосконалення людини, її сумлінну працю.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що всі названі автори — від Станіслава Оріховського до Григорія Сковороди — несли в свідомість українського народу зерна істинної європеїзації, дух і постулати виваженого, конституційного розуміння людської свободи. Основу їхньої освітянської, наукової, громадсько-політичної діяльності становили універсальні підвалини європейської цивілізації. Вони наполегливо і послідовно виводили українську політичну думку на шлях ідейно-світоглядного синтезу творчої спадщини Християнства, Античності й Просвітництва, і привносили в духовне життя українців такий політичний ідеал, за яким суспільне співжиття народу мало базуватися на конституційно-республіканських принципах і нормах, на рівності й дружбі, на справедливих законах, котрі давали б людям змогу чесно і продуктивно працювати так, щоб приносити користь і собі, і суспільству. Все це віщувало зародження українського лібералізму.

Перші ознаки зародження ліберально-демократичних ідей в Україні знаходимо в історичних творах 20–40-х рр. XIX ст. Чільне місце серед них посідає «Історія Русів» — твір, написаний анонімним автором, що справив

істотний вплив на формування в українському суспільстві ліберально-демократичних ідей.

Явищем соціально-політичного життя і суспільно-політичної думки першої половини ХІХ ст. постала спадщина великого українського народного поета, художника і самобутнього мислителя Тараса Шевченка. Надзвичайно здібний від природи, Шевченко увібрав і синтезував у своїй творчості надбання і сподівання української і російської інтелігенції, думки західноєвропейських мислителів, поєднавши їх із одвічними прагненнями українського народу до волі і самостійності.

У загальному плані найважливіші ідеї суспільно-політичного ідеалу Шевченка такі: несприйняття будь-яких форм деспотизму і поневолення народу; засудження системи імперського законодавства і судочинства, покликаних захищати інтереси панівних класів; заклик до боротьби за національне і соціальне визволення; здійснення соціальної рівності, політичної свободи, що базуються на вселюдській справедливості; самоуправління народу й колегіальна форма реалізації влади.

За словами сучасного українського вченого В. Г. Антоненка, весь шлях Шевченка як поета й суспільно-політичного мислителя «... був шляхом постійного ствердження ідей соціального і національного визволення українського народу». Він твердо вірив, що настане час, коли Україна буде вільною. В умовах, коли народ України стогнав під страшним ярмом царського деспотизму, він з боєм запитував: «Коли ми діждемося Вашингтона з новим і праведним законом?» І не сумнівався, що «діждемось таки колись!».

У січні 1846 р. в Україні виникла перша політична організація — Кирило-Мефодіївське товариство, — очолена Миколою Костомаровим. До неї входили також Микола Гулак, Тарас Шевченко, Пантелеймон Куліш та інші представники інтелігенції. Програму товариства було викладено М. Костомаровим у праці «Книга буття українського народу». У своїй праці Костомаров висловлює думки про необхідність верховенства закону,

закликає до перебудови суспільства на засадах справедливості, рівності, братерства й свободи.

Думку про реформістський шлях політичного розвитку суспільства поділяла більшість представників Кирило-Мефодіївського товариства. «Добре,— писав Пантелеймон Куліш,— коли заговорять язики інтелігенції. Але біда, коли дика сила демократизму викличе з пекла дику силу рабства». Вони виступали за еволюційну перебудову суспільства, національне визволення українського народу, релігійну віротерпимість. Головним засобом досягнення своїх цілей демократичнонастроєні членитовариства вважали пропаганду серед широких верств народу з метою пробудження в ньому громадських почуттів. Ніяка мета, на їхню думку, не може виправдовувати нехристиянських методів, а тому помірковані представники товариства виключали можливість політичної революції і визвольної війни. Це були перші паростки українського ліберального світогляду. Шечвенко, ж навпаки. За умов, що склалися у той період, коли Україна для Росії стала важливою колонією, із важливим стратегічним ресурсом та розташуванням, вихід вбачав у революції, радикальній суспільній зміні, як зовнішньої так і внутрішньої ситуації у рідному краї.

Істотним і вельми цікавим здобутком української думки тієї доби були дослідження, присвячені вивченню специфіки характеру українського народу. Йдеться насамперед про працю М. Костомарова «Две русские народности», що була опублікована у 1861 р. в журналі «Основа».

На підставі історичних, етнографічних, психологічних, релігійних даних і спостережень автор здійснив спробу науково обґрунтувати те найсуттєвіше, що виокремлювало національні відмінності російського і українського народів. При цьому вказується на дві основні причини, що вирішально вплинули на формування самобутнього характеру українців:

1) географічне становище України («перший привід відмінності»), або, кажучи сучасною мовою, особливість її геополітичного становища, завдяки

якому вона весь час співіснувала з іншими народностями як «кордонна цивілізація»;

2) недостатня розвиненість, упродовж всієї історії, в Україні державно-правових інституцій і, як наслідок, державно-правових традицій, що було зумовлено бездержавним чи напівдержавним розвитком українського народу. Ці дві причини постійно впливали на формування самобутності українців.

Якщо узагальнити все, що написано з цього приводу вченим у його публікації, то матимемо такі прикмети.

По-перше, для української ментальності властивий розвій особистого свавілля, прагнення до свободи при непевності (невизначеності) її форм — ця ознака характеру була «відмінною рисою південноруського суспільства,— як пише Костомаров,— починаючи з найдавніших часів дотепер». До цього приєднувалися: недостатня ясність мети, непостійність, поривчастість руху. За натурою «південнороси» не схильні до насильства. Але й для здійснення політики вони теж малопридатні: їм бракує холодного розрахунку, твердості у поступі до намічених цілей. Вони не привчені до опозиції.

По-друге, «південнороси» з незапам'ятних часів звикли чути в себе чужу мову і не цураються чужоземців. Цей дух терпимості, відсутності національної зверхності перейшов пізніше в характер козаків. І залишився у народі донині, пише автор.

По-третє, особливою рисою «південноруського племені» була «перевага особистої свободи». В політичній сфері «південнороси» здатні були «створювати всередині себе добровільні компанії (товариства), які існували доти, доки в них була потреба». Ці товариства були міцні настільки, наскільки їхнє існування не заважало незмінному праву особистої свободи. «Общинна психологія», тобто підпорядкування особи владі общини, була, за Костомаровим, не властива для української народності.

Громада для українців — зовсім не те, що община для росіян. Громада — це добровільна сходка людей: хто хоче, той бере в ній участь, а хто не хоче, той і не бере. Так було в Запорозькій Січі: туди приходили, як і йшли

звідти, за власного бажання, добровільно, відзначає вчений. За народними уявленнями, кожен член громади є сам собою незалежною особистістю, самобутнім власником. Він зобов'язаний громаді тільки тією мірою, якою тримаються зв'язки між її членами для взаємної безпеки всіх і вигод кожного. «Малорос за своєю природою більш роботящий, ніж великорос, і завжди таким постає, як тільки бачить вільний вихід своїм діям». Духовний склад, ступінь почуття, його засоби чи склад розуму, спрямування волі, погляд на духовне і суспільне життя, все, що утворює норов і характер українського народу, — «є сокровеними, внутрішніми причинами, його особливостями, які дають життя і цілісність його тілу».

Наступним кроком у розробку теорії української демократії була діяльність М. Драгоманова. Однак українського політичного мислителя справедливо вважають творцем своєрідної конституційної теорії, проповідником необхідності збагачення політики і права в тодішній Російській імперії цінностями світового конституціоналізму.

Оригінальність драгомановського тлумачення конституціоналізму полягає, по-перше, в доповненні його поняттям «політична свобода», яку він розумів широко і всебічно. Політичну свободу він сприймав і як співпрацю суспільства й особистості, що реалізується через народне представництво в центрі й самоврядування на місцях, і як загальнодемократичні свободи для особистості, такі як свобода слова, совісті, національності та ін.; сукупність особистих прав, невідчужуваних ні для кого, навіть для волевиявлення народу; і, нарешті, як істинне народовладдя, що розвивається в середовищі самого народу. Конституціоналізм М. Драгоманова: він, як справедливо зауважує сучасний український правознавець О. Скакун, полягає в тому, що політична свобода в його розумінні має значення лише тоді, коли передбачає свободу особистості як необхідну умову поваги й гідності людини, можливу лише в конституційноправових державах.

Попри те, що Драгоманов був першим провідником конституціоналізму, демократії і свободи, він також був одним із небагатьох захисників здійснення цих великих начал еволюційним шляхом.

Проблеми демократичного політичного режиму порушували у своїх працях такі видатні представники української політичної думки, як М. Драгоманов, М. Грушевський, В. Липинський і, особливо, І. Франко і Б. Кістяківський. Так, Б. Кістяківському належить розробка цілісної концепції правової демократичної держави, де панує право, забезпечено соціальний захист особистості, активно діють органи народного представництва, здійснюється належний судовий нагляд за органами державної адміністрації.

Б. Кістяківський вважав, що має існувати такий політичний режим, де особі й державі належать свої сфери самостійної діяльності і де держава не зазіхає на такі права людини, як свобода совісті, думок, віросповідання і т. ін.

Помітним і цікавим дослідником політичних режимів був і видатний український філософ, письменник, публіцист І. Франко. Ставлячи права і свободи громадянина, людини вище від усього, він наголошував, що держава може обмежувати діяльність особи у всіх сферах лише до тієї межі, де інтерес індивіда починає суперечити інтересам інших індивідів. Найяскравішим виявом звільнення суспільств у XVIII ст. від абсолютизму, І. Франко вважав конституціоналізм, який є важливим кроком до демократичної держави. При цьому він зовсім не ідеалізував конституціоналізм, демократію, постійно нагадуючи, що люди є від природи нерівними. Юридична рівність, відтак, має виступати реальним підґрунтям для рівності прав людей у своїх можливостях самореалізації.

Одним з головних прав народу в демократичній державі, на думку І. Франка, є право обирати і бути обраним. Це право, зазначав він, є прямим шляхом до справжнього державного суверенітету, оскільки воно надає можливість кожному громадянину реалізувати свою індивідуальність.

Початок XX ст. характеризувався спробою українців побудувати незалежну й демократичну державу, свідченням цього може бути створення

законодавчих, виконавчих та судових гілок влади незалежних одна від одної у період Центральної Ради. Підтвердженням цьому є Конституція УНР 29 квітня 1918 р. Проголошувала державну незалежність і територіальну цілісність Української Народної Республіки, рівність прав громадян, демократичні свободи. Республіка мала бути парламентською зі Всенародними Зборами як вищою законодавчою владою (без посади президента). Передбачався земельний адміністративно-територіальний устрій з широким місцевим самоврядуванням у всіх 30 землях. Підтверджувалося право національних меншин в Україні на національно-персональну автономію, закріплювалося право національних союзів на законодавчу ініціативу.

Вадами Конституції УНР були, зокрема, декларативність положень, невизначеність функцій органів влади та їхніх взаємовідносин, невизначеність території УНР.

Але демократичні засадничі принципи в Україні не були запроваджені через гетьманський переворот 29 червня 1918 р.

Друга спроба запровадження демократії за доби Директорії, грудень 1918 – листопад 1921 рр. закінчилася поразкою через інтервенцію Радянської Росії, та втратою Україною своєї незалежності з входженням її територій до Радянського Союзу, Польщі, Чехословаччини, Румунії.

Після розпаду СРСР з 1991 р. розпочинається новітня спроба українців побудувати свою державу на засадах суверенітету та демократії. Однією з основних проблем у здійсненні суспільних реформ нині є низький рівень участі громадян у процесі їх розроблення, реалізації та коригування. Відповідно розширення соціальної бази реформ, перетворення громадськості на дієвого суб'єкта суспільних перетворень є одним із перших етапів суспільних реформ.

Досягнення цієї мети має стати основою запланованої реформи політичної системи, зміни усіх її складників — форми правління, виборчої системи, системи державного управління, місцевого самоврядування,

адміністративно-територіального устрою. Основним суспільним інститутом, що реалізує на практиці принципи республіканізму, є громадянське суспільство. Успіх реформ значною мірою залежить від рівня його розвитку, від ступеня участі громадян у різних формах самоорганізованої суспільної активності.

Укорінення засад республіканізму, а отже, становлення дієвого громадянського суспільства, потребує зміни філософії влади. Вона має першою, не очікуючи тиску знизу, перейти на засади відкритості та прозорості, продемонструвати, що сприймає громадянина та громадянське суспільство як рівноправних із державою суб'єктів державотворчого процесу. Адже громадянська активність, інноваційний пошук, соціальна взаємодія значною мірою залежать від позиції влади.

Зміцненням засад республіканізму, змінами у виборчій системі, у характері міжрегіональних відносин державна влада ствердить у суспільній свідомості почуття національної солідарності. Політична, судова, управлінська, адміністративно-територіальна реформи нададуть усій державній системі належної міцності, забезпечать її функціонування за алгоритмом зрівноваженості, надійності та ефективності.

Фактично усі країни нині, на початку XXI ст., рухаються до демократії, однак зі своїм розумінням такої демократії, своїм шляхом, формуючи власну модель демократичного життя. Специфіку такому рухові надають багато факторів, вирішальними з-поміж яких є історія, традиції, культура, особливості економічного рівня розвитку, геополітики, взаємин з іншими країнами і світом загалом.

Термінологічний словник:

Боярська рада — в часи Давньоруської держави — вища рада при князеві, що складалася з представників земського **боярства** (старців градських - потомків місцевої родоплемінної знаті), княжої **дружини** (княжих мужів, думців), а згодом також духовенства (митрополита, єпископів).

Віче — загальні збори громадян міст Київської Русі для розгляду громадських справ.

Гетьманщина — українська козацька держава на території Наддніпрянщини, Сіверщини та Поділля. Утворилася внаслідок найбільшого козацького повстання в Речі Посполитій — Хмельниччини. Очолювалася виборним гетьманом, управлялася козаками.

Козацька рада, військова рада — загальні козацькі збори, орган козацького управління в Україні в XVI — XVIII століттях.

Конституція Пилипа Орлика (1710 р.) — визначний український народно-політичний документ, у якому знайшли яскраве відображення тогочасні ідеали української нації.

Тестові завдання:

1. Під час сходження на престол Київський князь підписував угоду «ряд» про співробітництво з:

- А. дружиною;
- Б. боярською думою;
- В. віче.
- Г. сеймом

2. Держава Б. Хмельницького бере свій початок з:

- А. Зборівської угоди 1649 р;
- Б. Білоцерківської угоди 1651 р;
- В. Переяславської угоди 1654 р;
- Г. Березневих статей

3. Як називалася держава створена Б. Хмельницьким:

- А. Запорізька держава
- Б. Козацька держава;
- В. Гетьманщина;
- Г. гетьманська держава

4. Найвищим органом влади у державі Б. Хмельницького була:

- А. Генеральна рада;

- Б. Козацька рада;
- В. Чорна рада;
- Г. загальна рада

5. До особливостей Гетьманщини відноситься:

- А. основну державотворчу функцію виконував козацький стан;
- Б. поєднувалася диктатура і народовладдя;
- В. була початкова певна станова рівність;
- Г. не було правових норм.

Література:

1. Основи політології / Кер. авт. кол. Ф.М. Кирилюк. – К., 1995.
2. Політологія у запитаннях і відповідях. – К., 2003.
3. Політологія. Підручник / За заг. ред. І.С. Дзюбка, К.М. Левківського. – К., 2001.
4. Політологія. Підручник / За заг. ред. проф. Кремень В.Г., проф. Горлача М.І. – Харків, 2001.
5. Швидак О.М. Політологія. Практикум. – К., 2001.
6. Шляхтун П.П. Політологія (теорія та історія політичної думки): Підручник. – К., 2002.

5. ДОКТРИНА ТА РІЗНОВИДИ ДЕМОКРАТІЇ

1. Ліберальна демократія.
2. Пролетарська демократія.
3. Плюралістична демократія.
4. Репрезентативна демократія.
5. Партиципатарна демократія.

Існуючі в наші дні демократичні системи беруть свій початок від форм правління, які виникли в кінці XVIIIст. під прямим і різностороннім впливом лібералізму. Заслуги лібералізму в розвитку політичної і демократичної думки надзвичайно великі. Ця ідейна і політична течія виступила під

прапором свободи особистості, захисту її від державної тиранії. Батьківщиною ліберальних ідей і місцем першого практичного втілення багатьох із них є Англія. Ідеї і практика лібералізму довгий час не співпадали з демократією, як теорією, так і рухом. Ідеологи ранньої **ліберальної демократії** — Джон Локк, Шарль-Луї Монтеск'є та інші - були стурбовані не забезпеченням усіх громадян рівними політичними правами і привабленням їх до управління державою, а мали метою огородити клас власників, а часто і аристократію від свавілля з боку монарха, ліквідувати феодальні обмеження, які заважали приватно-підприємницькій діяльності.

Недовірливе відношення лібералізму до мас, вплинуло на ліберальну демократію, яка виявилася як би сплавом ліберальної ідеї обмеження свавілля влади за допомогою індивідуальних прав і демократичного принципу народного суверенітету. В цілому ж цій моделі демократії в її класичному варіанті (XIX ст. — початок XX ст.) притаманні наступні характерні риси:

- ототожнювання народу як суб'єкта влади з власниками — чо-ловіками, виключення нижніх верств, поперш за все найманих робіт-ників, а також жінок із числа громадян, які мають виборне право.

Індивідуалістичність визнання особи первинним головним джерелом влади, пріоритет прав особи над законами держави. Права особи в цілях захисту закріплюються в конституції, виконання якої контролює незалежний суд;

вузькополітичний, формальний характер демократії, який впливає з вузького, негативного розуміння свободи, як відсутності примусу, обмежень.

парламентаризм, переважання прадставницьких форм політичного впливу.

Обмеження компетенції і сфери діяльності держави, переважно охороною громадського порядку, безпеки і прав громадян, соціального миру і т.д., його невтручання у справи громадського суспільства, економічні, соціальні і духовно- моральні процеси;

- розділення влади, створення стримок і противаг, як умов ефективного контролю громадян над державою, запобігання зловживання владою;

- обмеження влади більшості над меншістю, забезпечення індивідуальної і групової автономії, і свободи. Меншість повинна підкорятись більшості лише в суворо визначених питаннях, за межами яких вона повністю вільна. Меншість вправі мати свій погляд і відстоювати його у рамках закону, незважаючи на прийняті більшістю рішення.

Ці та інші риси ліберальної демократії свідчать, що вона стала значним кроком вперед на шляху визволення людини, поваги її гідності. В той же час ця доктрина демократії, в своєму класичному варіанті, вельми далека від ідеалу народовладдя. В якості недоліків класичної ліберальної демократії можна відмітити:

- соціально-класова обмеженість;

- формальність, і як наслідок, декларативність демократії для бідних, соціально-незабезпечених верств населення, її перевтілення із народовладдя в змагання грошових мішків;

- обмеженість сфери демократії і політичної участі особи;

- применшення ролі держави в управлінні суспільством і в укріпленні соціальної справедливості;

- надмірний ціннісний індивідуалізм, ігнорування природи людини, її належності до різноманітних соціальних груп.

Практичною відповідністю на недоліки класичної ліберальної демократії стали робітниче, соціалістичне, комуністичне та інші рухи, а також нові, в чомусь протилежні лібералізму демократичні доктрини і спроби впровадити їх в життя.

Подолати недоліки ліберальної демократії і здійснити справжнє народовладдя пробує доктрина і реальна модель **колективістської** (соціалістичної, або пролетарської) **демократії**. Ця доктрина ґрунтувалася на марксистському класовому підході – вона розглядалась як антитеза «буржуазної демократії». Загальнолюдська цінність

ліберальної демократії відкидалась. Ставилась мета подолати властивий тогочасному сіспільству значною мірою формальний характер свободи. Цей тип демократії теоретично достатньо опрацьований. Спроби його практичного здійснення, зроблені перш за все в країнах державного соціалізму, не мали успіху. Але вони значно збагатили теорію і практику демократії. Відомими представниками колективістської демократії були: Руссо, К.Маркс, В.Ленін, К.Шмітт.

Не дивлячись на значні відмінності, різноманітні колективістські теорії мають ряд загальних рис:

- колективізм в трактовці народу, визнання народу одним цілим, яке має об'єктивні, існуючі ще до свого визнання, загальний інтерес і волю;
- відсутність протирічь всередині народу, розглядання політичної опозиції як патології;
- колективістське (близьке до античного) розуміння свободи, як активна, рівноправна участь громадян у справах усієї держави і суспільства;
- тоталітарність, всепроникаючий абсолютний характер влади, яка насправді здійснюється вождями від народу, повна беззахисність меншості;
- ліквідація самої проблеми прав людини;
- всезагальнополітична мобілізація;
- декларування соціальної демократії.

Отже, навіть як доктрина «пролетарська демократія» була хибна за своїми принциповими засадами, означала відхід від справді демократичних традицій і тогочасних здобутків людської цивілізації, відкривала шлях до встановлення тоталітарних диктатур, відчуження народних мас від влади. Не випадково проти цієї доктрини виступав марксист-європеець К.Каутський, за що був звинувачений В.Леніним у зраді.

Демократія західного взірця виросла із ліберальної політичної системи і наслідує її головні організаційні принципи: консти-туціалізм, розділення влади та інші, а також такі цінності, як індивідуальна свобода, права людини, автономія меншості тощо. Оцінки і назви су-часної демократії

неоднозначні. Її часто називають **плюралістичною**, поскільки вона базується на не існуючому раніше різноманітті суспільних інтересів (економічних, соціальних, культурних, релігійних, групових, територіальних та інших) і форм їх вирішення (політичні партії, асоціації і об'єднання, громадські рухи і ініціативи). Найвідоміші представники - Г.Ласкі, Д.Труман, Е.Фраєнкель, Р.Даль.

Незвертаючи уваги на схожість з класичною ліберальною демократією, сучасна демократія має свої особливості:

- вона базується на синтезі різноманітних ідей, концепцій і форм власності. Пробує поєднувати традиційні ліберальні цінності з ідеями, які запозичені від соціалістичного, християнського, комуністичного та інших рухів, зважає на нові реалії постіндустріального суспільства;

- плюралістична концепція виходить з того, що не індивідум, не народ, а група є головною рухаючою силою політики в сучасній демократичній державі. Тільки в групі, а також в міжгрупових відносинах формується особа, визначається її інтереси, ціннісні орієнтації і мотиви політичної діяльності. Кожна людина – представник багатьох груп: сімейної, професійної, етнічної, релігійної, демографічної тощо. За допомогою групи, індивідум одержує можливість вираження і захисту своїх інтересів.

Ця демократія, представляє собою форму управління, яка дозволяє багатьом суспільним групам вільно виражати свої інтереси і знаходити в конкурентній боротьбі компромісні рішення.

Якщо узагальнити різноманітні концепції плюралістичної демократії, то можна виділити у них такі загальні ідеї:

- зацікавлена група – центральний елемент демократичної політичної системи, яка гарантує реалізацію інтересів, прав і свобод індивідумів. Сам індивід при цьому відступає на другий план;

- загальна воля як результат конфліктної взаємодії різних груп і їх компромісів;

- суперництво і баланс групових інтересів - соціальна основа демократичної влади, її динаміка;

- затримки і протипаги розповсюджуються не тільки на інституціональну сферу (лібералізм), але й на соціальну область, де ними виступають групи-суперники;

- «розумний егоїзм», особовий, і особливо груповий інтереси, як генератори політики;

- держава - це орган, відповідний за нормальне функціонування всіх секторів суспільної системи і підтримуючий в сіспільстві соціальну справедливість;

- розпилення влади між різноманітними центрами політичного впливу: державними інститутами, партіями, групами інтересів тощо;

- наявність в суспільстві ціннісного консенсуса, який припускає визнання і повагу всіма учасниками політичного змагання основ існуючого державного устрою, демократичних правил гри, особистих прав, закону;

- демократична організація самих базисних груп, як умова адекватного представництва інтересів складаючих їх громадян.

Плюралістична доктрина демократії знайшла визнання і застосування у багатьох країнах світу, але існують і недоліки. Одним із головних недоліків цієї доктрини нерідко вважають ідеалізацію дійсності, перебільшення групової ітендифікації населення, участі громадян у групах інтересів. Другий важливий напрям критики доктрини плюралістичної демократії звинувачує її в недостатньому обліку нерівності політичного впливу різних суспільних груп, і перш за все першочергового впливу на владу - бізнесу, бюрократії, профспілок, військово-промислового комплексу. Також критикується і сама модель такої демократії. Стверджується, що плюралістична демократія консервативна, поскільки для прийняття рішень потребує широкого погодження усіх зацікавлених груп, що важко забезпечити на ділі, особливо в періоди політичного реформування. Крім цього, в плюралістичній демократії

з великими труднощами пробивають собі дорогу і одержують визнання всезагальні, глобальні, довгострокові і нові інтереси.

До мінусів плюралістичної демократії можна віднести й те, що вона акцентує головну увагу на складному груповому складі народу, як суб'єкті влади, тому не може відобразити всі аспекти сучасних доктрин і доповнюється рядом інших. Однією із спроб вийти з протиріч теорії плюралістичної демократії є сформульована Р.Далем **теорія поліархії** – множинності центрів влади, а отже і елітних груп у демократичному суспільстві. Тобто мається на увазі, що замість єдиного центру суверенної влади повинна бути множинність таких центрів, жоден з яких не може бути повністю суверенним. Демократичною вважається система, в якій влада дисперсна на противагу владі небагатьох – диктатурі. Доктрина поліархії виходить з того, що згідно з вимогами ліберальної демократії, консенсус і політична рівність повинні бути активними і такими, що розвиваються. Для цього кожний громадянин повинен володіти невід'ємним правом формулювати і відкрито демонструвати, кому він надає перевагу. Саме це збільшує і гарантує можливість рівності в управлінні суспільством. Поліархія поліпшує і доповнює принципи демократії, управління більшістю шляхом удосконалення системи народного представництва, міцнішої гарантії прав меншості, усунення різних видів політичної нерівності.

Теоріями концентруючими увагу на самому процесі здійснення влади є **репрезентативна** (представницька) і **партисипітарна** (політичної участі) концепції демократії. Концепція, яка пояснює репрезентативну демократію, виходить із її розуміння як компетентного і відповідального перед народом представницького правління. Воля народу тут не прирівнюється з його прямою участю. Вона існує далеко не по всіх питаннях і виражається громадянами, як безпосередньо на виборах, так і делегується представницьким органам і депутатам, котрі в межах даних їм повноважень формують загальну волю, а порою і діють супротив неї під свою відповідальність. Відносини між народом і його представниками будуються

на основі контролю (електорального, інституціонального, конституційного), обмеження компетенції у рамках закону. Реально репрезентативна демократія звичайно втілюється в парламентаризмі - системі правління, заснованій на розподілі влади і верховності влади парламенту. Репрезентативна доктрина демократії має як сильні, так і слабкі сторони. В якості достоїнств цієї моделі управління звичай відмічають її здатність гарантувати вільний суспільний устрій і високу ефективність у виконанні суспільних задач. За думкою її прихильників, репрезентативна демократія гарантує порядок і політичну стабільність, оберігає суспільство від масових настроїв і тимчасових захоплень. До недоліків цієї доктрини відносяться:

Фактичне усунення народу від влади на проміжку між виборами і тим самим відхід від народовладдя;

- неминучу бюрократизацію і олігархізацію влади;
- пріоритетний вплив на політику найбільш сильних груп інтересів, перш за все капіталу;
- зростання в державі авторитарних тенденцій;
- слабку легтимність влади.

Головними цілями партисипітарної демократії є всебічна демократизація суспільства, соціальна емансипація і суспільна самореалізація особи. Участь багатьох людей в управлінні розширює інтелектуальний потенціал для прийняття рішень, збільшує вірогідність їх оптимізації, підвищує стабільність політичної системи і ефективність управління. До радикальних варіантів цієї доктрини примикають політичні концепції нових соціалістичних рухів, наприклад екологів.

Як бачимо із приведенного вище аналізу демократичних доктрин і форм, кожна з них має як переваги, так і недоліки. Реально існуюча демократія в індустріально розвинених країнах світу прагне поєднувати ідеї самоуправління і партисипітації (головним чиним на місцевому рівні, а частково і на виробництві) з представництвом в масштабі всієї держави. В цілому ж це пріоритетна репрезентативна плюралістична демократія, яка

базується на ліберальних цінностях і яка враховує в більшій чи меншій степені деякі християнські і соціалістичні ідеї.

Демократія завжди є «роздоріжжя», так як вона це система свободи, система для якої нема нічого абсолютного. Демократія є пустий простір, в якому можуть розвинутиися найрізноманітніші політичні прагнення. Незадоволення демократією, в принципі, можна трактувати, як втому людей від невизначенності, бажання вибрати конкретний шлях розвитку. Але важко дати однозначну відповідь на питання «а чи не повернемося ми в кінці шляху знову на теж саме місце, звідки починали?». Найкращу відповідь на це запитання дав У.Черчіль, виступаючи в Британському парламенті 11 листопада 1947р.: «демократія – сама погана форма правління, якщо не враховувати інші...».

Термінологічний словник:

Доктрина (лат. *doctrina*) — вчення, наукова або філософська теорія, політична система, керівний теоретичний чи політичний принцип (наприклад, військова доктрина) або нормативна формула.

Комуні́зм (від лат. *communis* та фр. *communisme* — спільний, загальний) — політична ідеологія, заснована на ідеї суспільства загальної рівності та свободи, суспільної власності на засоби виробництва та безгрошового перерозподілу майна

Лібералі́зм (фр. *libéralisme*) — філософська, політична та економічна теорія, а також ідеологія, яка виходить з положення про те, що індивідуальні свободи людини є базисом суспільства та економічного ладу.

Соціалі́зм — соціально-економічні ідеї, вчення та ідеології, основною метою та ідеалом яких є здійснення принципів соціальної справедливості, свободи та рівності..

Соціал-демократія — соціальна політика та ідейно-політична течія, що виникла в рамках соціалізму і згодом трансформувалася на позиції

поступового вдосконалення капіталізму з метою утвердження соціальної справедливості, солідарності і більшої свободи

Тестові завдання:

1. Беруть за основу пріоритет особи, індивіда над суспільством. Звідси ствердження, що особа є первинною, вона становить основу громадянського суспільства:

- А. Індивідуалістичні концепції демократії
- Б. Елітарна концепція демократії
- В. Партиципаторна теорія демократії
- Г. «Ринкова теорія» демократії

2. Доводить, що політичні рішення тоді є позитивними і дієвими, коли їх приймає вузьке коло людей:

- А. Індивідуалістичні концепції демократії
- Б. Елітарна концепція демократії
- В. Партиципаторна теорія демократії
- Г. «Ринкова теорія» демократії

3. Вона передбачає максимальну демократизацію суспільства шляхом активної участі більшості громадян у політичних процесах:

- А. Індивідуалістичні концепції демократії
- Б. Елітарна концепція демократії
- В. Партиципаторна теорія демократії
- Г. «Ринкова теорія» демократії

4. Ґрунтується на тому, що усі політичні сили мають і перебувають в умовах постійної конкуренції, суперництва за владу, владні повноваження:

- А. Індивідуалістичні концепції демократії
- Б. Елітарна концепція демократії
- В. Партиципаторна теорія демократії
- Г. «Ринкова теорія» демократії

5. Терпимість до іншої думки називається:

- А. компроміс;
- Б. плюралізм;
- В. толерантність;
- Г. консенсус

Література:

1. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991.
2. Левенець М. А. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки. Проблеми становлення та розвитку.– К., 2001.
3. Кирилюк Ф. М. Політологія Нової доби: навчальний посібник.– К., 2003.
4. Піча В. М. Політологія: навчальний посібник .- Львів, – 2001.
5. Політологія: підручник. – К., 2005.
6. Семке Н.М. Політологія. Модульний курс: навчальний посібник / Н.М. Семке — Харків, 2009.
7. Аристотель. Політика / Аристотель; пер. з давньогрец., передм. О. Кислюк. – К., 2005.

6. ПОДІЛ ВЛАДИ У ДЕМОКРАТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

1. Поділ влади, як механізм функціонування демократії.
2. Поділ влади та її принципи.
3. Поділ влади та його прояви у суспільному житті.

Розподіл державної влади — правова теорія та принцип, згідно з якими державна влада повинна бути розподілена на три незалежні одна від одної (але при необхідності контролюючі одна одну) гілки: законодавчу, виконавчу та судову. Термін увів французький філософ просвітитель Шарль-Луї де Монтеск'є (фр. *séparation des pouvoirs*, лат. *trias politica*) в таких своїх працях, як «Перські листи» (1721), «Про дух законів» (1748).

Принцип поділу влади був уперше закріплений у Конституції США 1787 р., Декларації прав людини і громадянина 1789 р. у Франції, і Конституції Франції 1791 р.

На території України цей принцип мав відображення в Конституції Пилипа Орлика 1710 року, хоча офіційно конституційним актом цей документ не став, але ідеї системи стримування і протизваг були висвітлені.

Розподіл влади (влада одна) на гілки — важлива й необхідна умова формування правової, соціальної держави, її основоположний принцип. Цей принцип справедливо належить до основних досягнень світової цивілізації і загалом — людської культури. Соціальна цінність розподілу влади полягає у тому, що він покликаний запобігти можливості зосередження повноти влади в руках якої-небудь гілки влади чи державного органу. Тому його справедливо вважають важливою гарантією політичної свободи особистості.

В основу принципу розподілу влад покладено поділ єдиної за своєю природою державної влади на відокремлені, взаємно врівноважені гілки, кожна з яких являє собою систему державних органів.

Політичне обґрунтування поділу влади на три галузі («гілки») полягає в тому, щоб поділити і збалансувати державно-владні повноваження за принципом компетентності між різними державними органами, встановити взаємний контроль, унеможливити узурпацію влади — зосередження всіх повноважень або більшої їх частини у єдиному органі державної влади або в посадовій особі і тим самим запобігти сваволі. Влада в демократичній державі у вигляді її трьох галузей (законодавчої, виконавчої, судової) є політичною формою вираження влади народу. Будучи «поділеною», влада в державі має залишатися цілісною, єдиною. Юридичне вираження єдності і гармонійності влади полягає в такому:

- органи державної влади в сукупності мають компетенцію, необхідну для здійснення функцій і виконання завдань держави;
- різні органи держави не можуть диктувати одним і тим же суб'єктам за тих же обставин взаємовиключні правила поведінки.

Цей принцип включає певну систему вимог:

- розподіл функцій і повноважень (компетенцій) між державними органами відповідно до вимог поділу праці;
- акріплення певної самостійності кожного органу влади під час дійснення своїх повноважень, неприпустимість втручання у прерогативи один одного та їх злиття;
- наділення кожного органу можливістю протиставити свою думку рішенням іншого органу держави та виключення зосередження всієї влади в одній гілці;
- наявність в органів влади взаємного контролю та неможливість зміни компетенції органів держави неконституційним шляхом.

Принцип поділу влади доповнюється системою стримувань та противаг, яка передбачає конкуренцію різних органів влади, наявність засобів для взаємного стримування й підтримки відносної рівноваги сил. Система стримування і противаг, з одного боку, сприяє співробітництву і взаємному пристосуванню органів влади, а з іншого боку — створюють потенціал для конфліктів, які найчастіше вирішуються шляхом переговорів, угод і компромісів.

Поділ влади — це лише один з багатьох елементів механізму демократичного здійснення державної влади і сам по собі не є гарантією демократії. Більше того, за незбалансованої системи стримувань і противаг жорсткий поділ влади може спричинити протистояння гілок влади. Особливої гостроти протистояння законодавчої та очолюваної главою держави виконавчої гілок влади набуває за президентської та змішаної форм республіканського правління у періоди так званого розділеного правління, коли президент і парламентська більшість представляють різні партійно-політичні сили. Іноді це протистояння доходить до відкритої збройної конфронтації, як це сталося, наприклад, у 1993 р. в Росії.

Розподіл влади. Один з ключових принципів лібералізму, який передбачає поділ влади на три гілки — законодавчу, виконавчу та судову. Цей принцип вперше сформулював Локк, а найповніше — Монтеск'є.

Найбільш довершеної форми на практиці досягнув у США.

Найбільш поширеним є поділ державної влади на три гілки:

Законодавча влада — це делегована народом своїм представникам у парламенті державна влада, яка має виключне право приймати закони. Вона здійснює і фінансову (право щорічного затвердження бюджету країни), і установчу (участь парламенту у формуванні вищих виконавчих і судових органів), і контрольну функції.

Виконавча влада це влада, яка володіє правом безпосереднього управління в державі. Носієм цієї влади у масштабі країни є уряд, який забезпечує виконання законів та інших актів законодавчої влади, відповідальний, підзвітний та підконтрольний їй. Виконавча влада покликана відпрацьовувати шляхи та засоби реалізації законів, займатися поточним управлінням, здійснювати розпорядчу діяльність.

Судова влада — це незалежна влада, яка охороняє право, виступає арбітром у спорах про право, здійснює правосуддя. Судова влада обмежена нормами та принципами права, здійснюється у формі судової процедури й не може залежати від суб'єктивного впливу інших гілок влади. Юрисдикція судів поширюється на всі правові відносини, що виникають у державі.

Відокремленість судової гілки в системі поділу державної влади проявляється передусім у принципах незалежності судів і суддів та підпорядкування їх лише конституції і законам, безстроковості (довічності) обрання або призначення суддів та їх недоторканності. Формування суддівського корпусу відбувається з участю вищих органів законодавчої і виконавчої влади.

Перші філософські вчення та ідеї поділу влади. Ідеї, покладені в основу сучасного принципу поділу влади, вивчались та освітлювались в

працях Платона, Аристотеля, Полібія, Цицерона. Першим хто вказав на необхідність розподілу державних функцій між окремими органами (посадовими особами) був Платон (теорія ідеальної держави). Задля підвищення ефективності державного управління Платон запропонував відокремити функції: управління, законодавства, суддівства та військової справи.

Більш ґрунтовно зазначений принцип розподілу державної влади висвітлено Аристотелем в четвертій книзі трактату «Політика». Аристотель вказує, що організація державної влади в державі, як політичному союзі, можлива при державному устрою, який він позначає терміном «політія», при такому правлінні всі функції повинні виконуватись різними органами, кожному з влади має представляти окремий орган. Саме так він сформулював ідею поділу влади в державі на три частини: законодавчу, посадову, судову

Подальший розвиток теорії поділу влади пов'язане з іменами Джона Лока і французьких просвітителів, а також з іменем Шарля Луї Монтеск'є. Джон Лок одним з перших надав остаточну класифікацію трьом основним функціям державної влади: видання законів, виконання законів та здійснення правосуддя. Так, саме йому належить теза про універсальний характер зазначених функцій. Глави XI — XIII другої книги праці під назвою «Два трактати про державне правління» у вченнях Джона Лока обґрунтовують не лише необхідність поділу державної влади на три гілки, але показують, яким чином єдина влада народу розвивається в систему взаємодії трьох самостійних влад. В подальшому ідею про необхідність поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову з метою недопущення надмірної концентрації всієї державної влади в «одних руках» і, відповідно, зловживанню нею, вивчав Шарль Луї де Монтеск'є. Основна теза вчення Ш. Л. Монтеск'є: «Державна влада (як один з різновидів влади) завжди прагне тільки до одного — до якомога широкого розповсюдження власного впливу на можливі об'єкти державної влади».

Починаючи з кінця XVIII — початку XIX ст. принцип поділу влади отримує визнання в багатьох державах. Вперше та послідовно принцип поділу влади був закріплений в Конституції США 1787 року, при цьому «батьки-засновники» А.Гамільтон, Дж.Медісон, Дж.Джей здійснили розробку та вдосконалення класичної моделі теорії. Вони вдосконалили теорію моделлю «вертикального» поділу влади, а саме способами розмежування повноважень між центральною владою і владою штатів. Крім того, у зміст класичної моделі була включена система «стримування і противаг» (англ. *checks and balances*). Практичне застосування цієї системи викладено в рішенні Верховного Суду США Марбері проти Медісона (1803). Подальшим практичним застосування принципу поділу влади стало прийняття французької Декларації прав людини і громадянина (1789). Оскільки в цьому документі зазначено конкретний припис, за яким «суспільство, в якому не забезпечено гарантії прав і не проведено розподіл влади, не має конституції».

Вперше в українській суспільно-політичній думці ідеї, близькі за змістом до теорії влади, знайшли своє відображення в документі під назвою «Правовий уклад та Конституції відносно прав і вольностей Війська Запорозького, укладеного між Пилипом Орликом новообраним гетьманом Війська Запорозького і генеральною старшиною, полковниками, а рівно ж і самим Військом Запорозьким...» 1710 року. Так, пунктом VI цього документу визначалися загальні засади організації та функціонування влади в козацькій державі, які з формальної точки зору видаються достатньо близькими до класичних постулатів конституційного принципу поділу як такого. Також можна побачити в цьому документі механізм «стримувань і противаг» у системі організації державної влади. Так, «ясновельможний гетьман, а також його наступники», мали «саме тільки з Генеральною Радою радитися про безпеку Вітчизни, про спільне благо і про всі громадські справи і не мали права нічого вирішувати, розпочинати і здійснювати своєю волею без попереднього розгляду і схвалення» цією Радою. Водночас членами

Генеральної Ради мали бути радники («чільні», «народні» та «генеральні»), а для самої Ради передбачався фактично трьохсесійний порядок її роботи, однак сам Гетьман отримував право скликати останню за власною ініціативою в будь-який інший час.

В період розвитку національних конституційно-правових доктрин ідеї поділу влади нашли своє відображення в проєкті «Основного Закону Самостійної України» Миколи Міхновського (1873—1924), опублікованому у 1905 році. На думку сучасних дослідників в основу організації державної влади в даному конституційному проєкті було покладено принцип її поділу на законодавчу, виконавчу та судову.

Початок ХХ століття. 29 квітня 1918 року Українською Центральною Радою ухвалена Конституція УНР, Розділ III «Органи влади УНР» передбачав поділ державної влади між трьома гілками, коли вища законодавча влада була надана Всенародним Зборам, вища виконавча влада — Раді Народних Міністрів, а вищим органом судової влади було встановлено Генеральний Суд УНР.

Новий етап практичної реалізації та законодавчого закріплення принципу поділу влади в Україні розпочався з відновленням її державної незалежності в 1991 році. При цьому основу для політико-правової трансформації Української РСР у незалежну, самостійну, Українську державу закладено ще положеннями Декларації про державний суверенітет України, прийнятої Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 року. Саме в декларації вказано, що «державна влада в Республіці (в Українській РСР) здійснюється за принципом її поділу на законодавчу, виконавчу та судову».

Принцип поділу влади знайшов своє належне застосування в чинній Конституції України, прийнятій Верховною Радою України 28 червня 1996 року. Статтею 6 Основного Закону держави прямо передбачено, що «державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади

здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України».

Термінологічний словник:

Влада — здатність і можливість того, хто нею володіє, за допомогою авторитету, і (або) заохочення, і (або) примусу впливати на дії інших.

Виконавча влада це влада, яка володіє правом безпосереднього управління в державі

Законодавча влада — це делегована народом своїм представникам у парламенті державна влада, яка має виключне право приймати закони

Розподіл державної влади — правова теорія та принцип, згідно з якими державна влада повинна бути розподілена на три незалежні одна від одної (але при необхідності контролюючи одна одну) гілки: законодавчу, виконавчу та судову.

Судова влада — це незалежна влада, яка охороняє право, виступає арбітром у спорах про право, здійснює правосуддя.

Тестові завдання:

1. Наука про владу називається:

- А. паргологія;
- Б. біхевіоризм;
- В. кратологія;
- Г. ідеократія.

2. Влада, заснована на впливі засобів масової інформації, називається:

- А. геронтократія;
- Б. охлократія;
- В. плутократія;
- Г. медіакратія.

3. Консультативно-дорадчий орган, утворений для налагодження постійного і конструктивного діалогу між Президентом України та політичними силами, представленими у Верховній Раді України-це...

- А. Верховний Суд
- Б. Кабінет Міністрів
- В. Політична рада
- Г. Конституційний Суд

4. Як називають діяльність груп, партій, індивідів, держави, пов'язана з реалізацією загальнозначущих інтересів за допомогою політичної влади?

- А. Політичний процес
- Б. Лобізм
- В. Опозиція
- Г. Політика

5. Як називається сукупність осіб, які виділяються з політичного середовищ на основі більш вищого ступеня розвитку окремих політичних якостей?

- А. Політична еліта
- Б. Політична система
- В. Політична влада
- Г. Політичний лідер

Література:

1. Аляєв Г.Є. Політологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Г. Є. Аляєв. - Вид. 3-тє, випр. та допов. - Полтава : АСМІ, 2012. - 319 с.
2. Брегеда А. Ю. Основи політології: Навч. посібник. — Вид. 2-ге, перероб. і доп. — К.: КНЕУ, 2000. — 312 с.
3. Горлач Микола Іванович та Кремень Василь Григорович Політологія: наука про політику: Підручник для студ.ВНЗ // МОН України - Київ: ЦУЛ, - 2009. - 836с.
4. Піча В. М., Хома Н. М. Політологія : підручник для студ. вищ. закладів освіти. — 5-те вид., стер. — Л. : Новий Світ-2000, 2008. — 304 с.
5. Політологія : підручник // за ред. проф. М. П. Требіна - Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». - Х. : Право, 2013. - 414 с.

6. Політологія: підруч. для студ. ВНЗ // за ред. О.В.Бабкіної, В.П.Горбатенка - К.: Академія, - 2010. -567с.

7. МІСЦЕВЕ ТА РЕГІОНАЛЬНЕ СВОМОВРЯДУВАННЯ

1. Децентралізація та її сутність.
2. Децентралізація та її прояви у антидемократичних режимах.
3. Децентралізація і демократія.

Децентралізація — доволі поширене поняття в сучасних українських медіа та у риторичі представників уряду. Проте далеко не кожен розуміє, якими є ознаки процесу децентралізації та як відрізнити її від суміжних понять.

Децентралізація — це процес передачі повноважень та ресурсів для їхньої реалізації від центральної влади до місцевих органів управління та надання соціально важливих послуг.

Децентралізація влади поділяється на три основні типи. Причому демократичним є лише один із них — **деволюція**, яка передбачає передачу значних повноважень та ресурсів на рівень місцевого самоврядування. Саме цей тип децентралізації наразі відбувається в Україні. Інші два типи — **деконцентрація** та **делегування** — передбачають лише передачу повноважень із вищих рівнів державної влади на нижчі та надання органам місцевого самоврядування права виконувати деякі з власних повноважень органів державної влади відповідно. Іншими словами, деконцентрація в Україні означала б передачу повноважень від уряду до обласних чи районних державних адміністрацій, без залучення місцевого самоврядування. Делегування передбачало б надання органам місцевого самоврядування повноважень із правом у будь-який момент їх забрати. Делегування повноважень відбувається за бажанням органів державної влади, оскільки за законодавством це є їхніми повноваженнями, а не повноваженнями місцевого

самоврядування. Децентралізація також поділяється на галузі: фінансову, політичну та адміністративну.

Критеріями **фінансової** децентралізації є не лише відсоток податків, які залишаються на місцевому рівні, а й автономність місцевої влади у витрачанні цих коштів.

Адміністративна децентралізація передбачає створення нижчих щаблів влади додатково до центрального рівня.

Політична децентралізація включає надання органам влади місцевого та регіонального рівня автономії прийняття рішень у певних сферах або вступ на посаду принаймні частини з керівників цих рівнів через обрання, а не призначення.

Плутанина часто виникає і між поняттями федеративної та децентралізованої держави. Основною відмінністю між двома підходами є те, що децентралізація передбачала реформування з найнижчого рівня — територіальної громади, тоді як федералізація передбачала передусім перетворення регіонів держави на автономні одиниці. Однак саме реформування регіонального рівня не гарантує широких повноважень для органів місцевого самоврядування. Саме тому далеко не всі федеративні держави є децентралізованими. Згідно з даними Світового банку, серед десяти найбільш децентралізованих держав лише три з них (Швейцарія, США та Австрія) є федераціями. До того ж деякі федерації займають в індексі децентралізованості настільки низькі позиції, що можна говорити про їхню централізованість. Наприклад, Малайзія посідає у цьому рейтингу 97-ме місце, одразу після Північної Кореї, Ірак посідає 103-тє, а Непал — 114-те місце серед 182-х країн. Приклад сусідньої Росії, яка також є федерацією, слугує ще однією ілюстрацією цієї тенденції. Таким чином, немає істотного зв'язку між федеративною формою державного устрою та максимальною децентралізованістю влади.

Довгий час у світовій історії децентралізованість вважалась синонімом роздробленості та неефективного управління. Наприклад, роздробленість

Київської Русі аж ніяк не було її перевагою. Натомість, централізація влади була однією з передумов економічного зростання та посилення ролі певної держави на міжнародній арені. Що ж змінилось у 70-х роках XX століття, що дозволило докорінно змінити уявлення про децентралізацію?

Децентралізацію пов'язують із двома засадничими причинами: глобалізацією та потребою демократизувати політичні режими. Глобалізація є досить суперечливою причиною децентралізації. За однією з версій, вона навпаки викликає потребу в централізації режиму. Інші дослідники вважають, що вплив глобалізації залежить від попереднього стану країни: децентралізовані країни, як-от США, переживають процеси централізації, тоді як централізовані країни (Індія, Китай тощо) вимушені децентралізувати управління, аби пристосуватись до глобалізаційних тенденцій. Проте на рівні міжурядових фінансових установ з 80-х років все ж панує переконання, що глобалізація викликає потребу у децентралізації влади. МВФ та Світовий банк починають активну фінансову допомогу країнам, які беруть курс на децентралізацію.

Потреба демократизації була ще однією важливою причиною децентралізації, яка стала частиною значно ширших демократичних перетворень. Саме так обґрунтовували децентралізацію у Центральній, Східній Європі та Латинській Америці. Попри це, порівняно з мотивацією економічного зростання та підвищення ефективності врядування, потреба демократизації була другорядною причиною децентралізації.

Потрібно зважати на те, що поняття демократії має низку інтерпретацій та теорій, які по-різному оцінюють важливість децентралізації. Так, у теорії поліархії Роберта Даля децентралізованість публічної влади не є необхідною умовою демократичності режиму. Натомість роль децентралізованості публічної влади є досить істотною у двох найпопулярніших теоріях демократії з точки зору їх практичного застосування: ліберальній та учасницькій (партисипативній) демократії. Однак ці теорії різняться в аргументації цієї ролі. Так, теоретики ліберальної демократії вбачають у

децентралізації інструмент обмеження впливу центральних органів на життя суспільства та економічне життя. Проте ліберальна та неоліберальна теорія іноді суперечить діям політиків, які їх дотримуються. Так, Маргарет Тетчер, яка впродовж свого прем'єрства у Великій Британії впроваджувала неоліберальний економічний курс, прагнула суттєво обмежити повноваження органів місцевого самоврядування. У свою чергу теорія учасницької демократії розглядає децентралізацію як інструмент посилення політичної участі громадян на місцевому рівні. Теорія учасницької демократії критикує ліберальну демократію за те, що вона призводить до низького рівня політичної участі на місцевому рівні.

Як вважають у МВФ та Світовому банку, децентралізація є універсальним рецептом для країн, які бажають демократизуватися та модернізуватися. Однак чимало прикладів країн Африки, Азії та Латинської Америки показують, що децентралізація може мати негативний вплив на економічний розвиток та демократичність режиму. Чим же можна пояснити успіхи одних країн у процесі децентралізації та невдачі інших? Відповідь одна — типом політичного режиму.

Розгляньмо приклади децентралізації у різних типах політичних режимів.

Авторитарні режими. Децентралізація влади в авторитарних режимах була способом консервації, збереження стабільності політичного режиму та збільшення впливу правлячих партій. У Китаї та Уганді, наприклад, децентралізація лише посилила панування правлячих партій, які без суттєвих труднощів продовжили мати монопольний вплив на систему місцевого самоврядування. У Китаї децентралізація була викликана передусім економічними мотивами, а також бажанням ліквідувати конфлікти між центральним урядом та населенням регіонів. Децентралізація в Китаї була сфокусована на двох основних аспектах: збільшенні відсотку бюджетних коштів, які витрачаються на місцевому рівні, а також на створенні виборних посад на найнижчих рівнях самоврядування. Так, після

початку реформи у 1978 році 54, 9% витрат стали здійснюватись на регіональному та місцевому рівнях. Цей рівень децентралізованості виявився надмірним, оскільки призвів до втрати податкових надходжень та зростання дефіциту державного бюджету. В результаті, у 1993-1994 відбулась часткова рецентралізація витрат бюджету. Проте ані децентралізація, ані рецентралізація не змінили статусу-кво, який полягав у всеохопному контролі партійної вертикалі над системою прийняття рішень. Іншою частиною децентралізації в Китаї стало впровадження прямих виборів у сільській місцевості у 2005 році.

Попри розширення можливостей для політичної участі, зокрема через створення сільських рад делеґації, на прямих виборах в Китаї майже завжди перемагають або члени Комуністичної партії, або лояльні до неї кандидати. Ця реформа збільшила легітимність Комуністичної партії через розширення можливостей для політичної участі на місцевому рівні, проте не підважила основ монопольної влади партії на державному рівні, а навіть посилила її. Уганда є класичним прикладом здійснення реформи місцевого самоврядування з метою отримання міжнародних грантів, а не навпаки. В обох випадках демократизація політичного режиму не була причиною децентралізаційних ініціатив.

Гібридні режими. У них навіть професійно напрацьована реформа не здатна спричинити суттєву демократизацію без глибинних перетворень у інших органах влади. Наприклад, у Болівії у другій половині 1990-х років ХХ ст. — першій половині 2000-х років ХХІ ст. реформа завершилася цілковитим провалом через корупцію на всіх рівнях влади, яка проникла і в реформоване місцеве самоврядування. Унікальною є побудова самоврядування в Болівії, де було створено так звані Комітети контролю, до повноважень яких належала зупинка фінансування центральним рівнем місцевого у разі його нецільового використання. Оскільки центральний рівень влади не мав вирішального впливу на вирішення подібних конфліктів, такі зупинки фінансування часто перешкоджали органам місцевого

самоврядування виконувати свої базові функції. Одними з рушійних сил реформи були громадські організації, проте саме вони взяли найактивнішу участь у протестах проти провальної політики органів місцевого самоврядування. Уряду Болівії вдалося стимулювати посилення політичної участі громадян, а саме протестів, проте це відбулось не завдяки вдало проведеній реформі місцевого самоврядування, а через її невдачу. Корупція та неефективне використання бюджетних коштів не були подолані на центральному рівні, що спричинило посилення цих явищ на місцевому рівні після отримання місцевим самоврядуванням значно більших повноважень.

Дефектні демократії. Децентралізація у подібних демократіях часто є обмеженою та недосконалою, як, наприклад, у Франції. Або ж рівень децентралізованості може бути істотнішим, проте становленню демократичного політичного режиму заважає нестабільність демократії, про що свідчить приклад Польщі. Франція є промовистим прикладом обмеженої реформи, після якої потреба у подальшому реформуванні місцевого самоврядування не зникає. Реформа, розпочата соціалістом Міттераном, надала значно більші повноваження та фінансові ресурси органам місцевого самоврядування, зменшила владу представників державної влади — префектів. Проте основні проблеми місцевого самоврядування у Франції так і не були подолані. Зокрема, не було врегульовано повноваження префектів, не налагоджено відносини між органами місцевого самоврядування та державної влади, не збільшено спроможність муніципалітетів як базових одиниць місцевого самоврядування. Французькі муніципалітети мають надзвичайно невелику територію, а їхня кількість становить 36800, що на 1995 рік складало більшу частину муніципалітетів на території ЄС. Таким чином, незавершеність реформи місцевого самоврядування частково пояснює дефектність демократії у Франції.

Приклад Польщі свідчить про те, що децентралізація має шанси на успіх, якщо вона поєднується із іншими демократичними реформами. Так, відразу після розпаду соціалістичного блоку було відновлено багатопартійну

систему, плюралізм у медіа, створено умови для розвитку громадянського суспільства. Децентралізація показала позитивні результати та стала однією з моделей, досвід якої переймали під час розробки реформи в Україні. Зокрема, після здійснення фіскальної децентралізації значно знизився дефіцит місцевих бюджетів. Також, збільшення повноважень воєводств дозволило самостійно отримувати фінансування Європейського Союзу, що в середньому складає близько 30% їхніх надходжень. Крім того, за результатами опитування 2009 року, у громадян зростає впевненість у можливості впливати на рішення, ухвалені на місцевому рівні. Попри успішність реформи, нестабільність демократії у Польщі, яка проявилася в тиску уряду на ЗМІ, судовій реформі, правій радикалізації та законодавстві щодо абортів, не дозволяє Польщі здійснити перехід з дефектної демократії до демократичного режиму.

Демократичні режими мають високий рівень децентралізованості, що спричиняє подальшу лібералізацію політичного режиму. Промовистим є приклад Норвегії, де ще у 1837 р. було прийнято закон про місцеве самоврядування. Подальша реформа, проведена між 1945 і 1992 рр., лише розширила повноваження органів місцевого самоврядування, зробила їх повністю фінансово незалежними, дозволила їм визначати ставки податків на місцях. Одним із найважливіших результатів реформи стало поліпшення політичної участі громадян, яка наразі є найкращою в органах самоврядування невеликого розміру. Крім того, політична активність громадян у Норвегії не залежить від рівня доходів та освіти громадян.

Отже, децентралізація зовсім не обов'язково спричиняє демократизацію політичного режиму. Важливим чинником, який впливає на успішність реформи, є тип політичного режиму країни до початку реформи. Оскільки рівень децентралізованості в дефектних демократіях та гібридних режимах має незначні відмінності, то трансформація з одного режиму в інший полягає не в децентралізації, а в реформуванні інших сфер публічної влади. Кейс-стаді Болівії показує, що децентралізація може мати навіть негативний ефект,

якщо на центральному рівні не подолані наскрізні проблеми державного управління, як-от корупція. Слід визнати, що реформа в Україні спричинила низку позитивних результатів, зокрема зростання фінансової спроможності територіальних громад, проте до завершення реформування важко говорити про її успішність загалом.

Для глибокої демократизації політичного режиму в Україні децентралізація повинна здійснюватись паралельно з такими кроками, як реформування виборчої, судової систем, створення ефективної антикорупційної інфраструктури тощо. За відсутності таких трансформацій інституційна неспроможність публічної влади обмежить як результати децентралізації, так і її вплив на демократизацію України. Крім того, без належних запобіжних заходів децентралізація може посилити економічну нерівність між регіонами та до неспроможності економічно слабких територій виконувати свої функції та забезпечувати розвиток.

Термінологічний словник:

Деволюція — передача значних повноважень та ресурсів на рівень місцевого самоврядування.

Делегування — означає, як правило, передачу функцій, повноважень на певний час із збереженням у делегуючого суб'єкта права повернути їх до власного виконання.

Децентралізація — це процес передачі повноважень та ресурсів для їхньої реалізації від центральної влади до місцевих органів управління та надання соціально важливих послуг.

Регіон (лат. *regio* — царина, царство) — в давнину земля, край, князівство тощо, сьогодні — велика територіальна одиниця.

Централізація — в політології — зосередження частки державної влади в якомусь центрі. Наприклад, частина державної влади (повноваження і відповідальність за їх використання) делегується від регіонів центральному уряду.

Тестові завдання:

1. Яким чином індивід може досягти особистої свободи?

- А. За допомогою підтримки з боку держави
- Б. Через об'єднання (громадські партії, організації тощо)
- В. Через досягнення суспільної або власної мети
- Г. За умови соціальної взаємодії та суперництва

2. Хто з вчених висунув припущення про взаємозв'язок між виникненням громадських об'єднань і раціональним прагненням людини до певних вигод?

- А. П. Плау
- Б. А.Сміт
- В. Ш.Л. Монтеск'є
- Г. І. Кант

3. Центром політичної системи суспільства є:

- А. Держава
- Б. Міжнародні організації
- В. Громадські неурядові організації
- Г. Організація Об'єднаних Націй

4. Політичний режим, при якому політична влада здійснюється конкретною особою (сім'єю, партією, соціальним класом) при мінімальній участі народу називається?

- А. авторитарним;
- Б. демократичним;
- В. тоталітарним;
- Г. деспотичним

5. Демократичний режим – це:

- а) тип політичного режиму, який передбачає загальний контроль та регламентацію з боку держави всіх сфер діяльності людини;
- б) форма держави, в якій джерело влади – народ та де гарантовані права особистості;

- в) політичний режим, який характеризується необмеженістю влади одної людини або групи осіб та жорсткою системою насилля
- г) організація верховної державної влади, порядок формування органів влади та взаємовідносин їх з населенням.

Література:

1. Кравченко О., Чечель В. Легітимність політичної влади й можливість її досягнення. // Політологічні читання - 1993, №2.
2. Основи політології. Навчальний посібник. Кер.авт.кол. Ф. Н. Кирилюк. - К., 1995, с. 137-152.
3. Краснов Е. Теория власти й властных отношений. Социальнополитический журнал - 1994, №3, 6, 7, 8.
4. Політологія / За ред. О. Бабкіної, В. Горбатенка. К., 1998, с. 129-145.
5. Політологія: історія та методологія. За заг. ред. проф. Кирилюка Ф. М. К., 2000, с. 183-200.
6. Політологія. За ред. А. Колодій - К., Ніка-Центр, 2000, с. 51-63.
7. Лазоренко О., Лазоренко О. Теорія політології К., с. 25-41.
9. Философия власти. М., 1993. 10. Энтин Л. Разделение властей. Опыт современных государств. – М., 1995

8. ІНСТИТУТИ ДЕМОКРАТІЇ

1. Інститути демократії та їх сутність.
2. Інститути демократії та прояви.

Необхідною передумовою соціальної інтеграції і стабільності суспільства є наявність загальносуспільної системи цінностей — спільної мови, спільних ідеалів, моральних норм, вірувань тощо. Їхня *інтеріоризація* (засвоєння) забезпечує інтеграцію особистості в соціальну систему, а отже, є найпершою умовою нормального функціонування суспільства.

Конкретним механізмом, що забезпечує соціальний порядок, інтеграцію, стійкість і стабільність суспільства, його відтворення, є соціальні інститути. Соціальні інститути насамперед як *сукупність норм і цінностей*, в яких втілено значущість (як для кожного індивіда, так і для суспільної системи) певних зразків поведінки. Наприклад, в інституті родини сукупністю суспільних цінностей є кохання, сімейне життя, турбота про дітей, повага до батьків; суспільними процедурами є виховання дітей, допомога старшим, ведення домашнього господарства; виконуються ролі чоловіка, дружини, дітей, сина, брата тощо. Будь-який соціальний інститут виникає і функціонує, задовольняючи певну потребу. Якщо потреба стає незначною або взагалі зникає, то існування інституту втрачає сенс.

Проте є інститути, конче необхідні суспільству, покликані до життя вічними цінностями. Учені зазначають, що таких інститутів принаймні п'ять: *сімейні, політичні, економічні, освітні й релігійні*. Зважаючи на те що нині стали дуже важливими цінності науки, до цього переліку можна було б додати інститут науки. *Соціальна діяльність і медицина*, що також починають характеризуватися жорстко встановленими взірцями і нормами поведінки, теж мають бути віднесені до інститутів. До кожного інституту входить багато груп, які визначають інституційну поведінку. Так, інститут освіти реалізується через школи, вузи тощо, інститут родини — через конкретні сім'ї, інститут релігії — через церковні організації і т.д.

Суспільство не може функціонувати без соціальних інститутів, які є символами порядку й організованості у суспільстві.

Інститут демократії – це юридично оформлений самостійний елемент державної влади, метою запровадження якого є організація і здійснення народовладдя.

Принципи демократії втілюються в її інститутах. Так, інститут виборів ґрунтується на принципі участі громадян у формуванні та функціонуванні апарату державної влади і контролю за його діяльністю, а інститут доступу до публічної інформації – на принципі відкритості.

Інститути демократії можуть бути **класифіковані** за такими критеріями:

а) *за ступенем складності* виокремлюють **прості інститути**, що не містять інших інститутів (депутатський запит, народні обговорення), та **складні інститути**, що складаються із декількох інститутів (так, інститут парламентаризму складається з інститутів парламентських комітетів, комісій, слухань тощо);

б) *за характером* інститути поділяються на **структурні інститути** (постійні комітети парламенту, депутатські фракції, уповноважений з прав людини та ін.) та **функціональні інститути** (законодавча ініціатива, депутатський запит тощо);

в) *за юридичною силою* виокремлюють **імперативні інститути**, тобто такі, що накладають безумовний обов'язок виконання ухвалених рішень (вибори, референдум), і **консультативні інститути**, які можуть бути взяті до уваги ініціатором їх проведення (парламентські слухання, публічне обговорення тощо).

У системі інститутів безпосередньої демократії найважливіше місце належить виборам.

Вибори — форма особистої участі громадян в управлінні державою шляхом формування вищих представницьких органів, органів місцевого самоврядування, їх персонального складу.

На основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування в Україні обираються населенням: Президент, Верховна Рада України, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування (сільські, селищні, міські ради та їх голови).

Виборча система може бути мажоритарною, пропорційною і змішаною (мажоритарно-пропорційною). Мажоритарна система - система визначення результатів виборів, відповідно до якої депутатські мандати від виборчого округу отримують лише кандидати, що набрали встановлену законом більшість голосів. Відповідно до пропорційної системи депутатські мандати

поділяються між партіями пропорційно до кількості голосів, відданих за партію в межах виборчого округу.

Особливим інститутом демократії є референдум.

Референдум (від лат. — те, що має бути повідомлено) - спосіб вирішення шляхом голосування кардинальних проблем загальнонаціонального і місцевого значення (прийняття конституції, інших важливих законів або внесення до них змін, а також інших рішень з принципових питань); проводиться з метою забезпечення народовладдя - особистої участі громадян в управлінні державою і місцевими справами.

Референдуми за юридичною силою: імперативні — їх рішення мають загальнообов'язковий характер і не потребують затвердження. Як правило, предметом імперативних референдумів є питання, віднесені Конституцією до виключного вирішення в результаті всенародного опитування. Наприклад, згідно зі ст. 73 Конституції України винятково всеукраїнським референдумом вирішуються питання про зміну території України; згідно зі ст. 149 Конституції Швейцарії обов'язковому референдуму підлягають перегляди (повний або частковий) Конституції, а також термінове прийняття або перегляд федеральних законів, які позбавлені конституційної основи і строк дії яких перевищує один рік; консультативні — їх результати не мають зобов'язального характеру; вони є дорадчими, проводяться з метою виявлення суспільної думки з конкретного питання, що цікавить певну частину населення регіону (про встановлення вільної економічної зони в певній області; про вступ країни до міжнародної організації), але можуть бути розглянуті і враховані при ухваленні відповідних рішень державними органами або органами місцевого самоврядування.

Референдуми за територією проведення в Україні: загальнонаціональні - проводяться в масштабах усієї країни; регіональні (місцеві) — проводяться в межах регіонів України.

У Швейцарії окрім референдуму інститутами безпосередньої демократії є народне віче, народна законодавча ініціатива. У США референдум

застосовується нарівні із законодавчою ініціативою. У Франції через три роки після проведення першого референдуму в 1789 р. стали практикуватися плебісцити — всенародні опитування, що розглядаються як синоніми референдумів.

Наступним інститутом демократії є **загальне голосування**. Відповідно до статті 38 Конституції України громадяни України мають право вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Конституцією України та Виборчим кодексом України визначено, що право голосу мають громадяни України, яким на день голосування виповнилося 18 років. Не має права голосу громадянин, визнаний судом недієздатним.

Право претендувати на виборні посади в уряді всього дорослого населення в залежності від здібностей навиків та необхідності пройти через систему виборів.

Свобода слова. Громадяни мають право висловлювати свою думку, не побоюючись покарання з найширшого кола політичних питань, включаючи критику посадових осіб, соціально-економічного ладу та ідеології уряду.

Існування альтернативних джерел інформації, які охороняються законом, що дає населенню змогу отримувати об'єктивну інформацію

Свобода самоорганізації, тобто право громадян створювати відносно незалежні від держави асоціації чи організацій, в тому числі опозиційні партії, групи за інтересами.

У країнах традиційної демократії ці інститути не просто гарантуються, а є реально діючими.

Термінологічний словник:

Вибори — форма особистої участі громадян в управлінні державою шляхом формування вищих представницьких органів, органів місцевого самоврядування, їх персонального складу.

Голосування — процес прийняття рішення групою людей (зборами, електоратом), при якому загальна думка формулюється шляхом підрахунку голосів членів групи.

Інститут демократії — юридично оформлений самостійний елемент державної влади, метою запровадження якого є організація і здійснення народовладдя.

Плебісцит (лат. *plebiscitum*, буквально — рішення народу) — це всенародне голосування з питання державної приналежності певної території або політичної долі держави.

Референдум (від лат. - те, що має бути повідомлено) - спосіб вирішення шляхом голосування кардинальних проблем загальнонаціонального і місцевого значення (прийняття конституції, інших важливих законів або внесення до них змін, а також інших рішень з принципових питань); проводиться з метою забезпечення народовладдя - особистої участі громадян в управлінні державою і місцевими справами.

Тестові завдання:

1. Політична діяльність це:

- А. реалізація приватних потреб та інтересів громадян
- Б. виробництво агітаційної продукції
- В. перегляд політичних програм по телебаченню
- Г. участь в мітингах, демонстраціях, пікетах

2. Яке з цих понять більш повно відображає взаємну боротьбу різних політичних сил за владу:

- А. мітинг
- Б. збори
- В. референдум
- Г. вибори

3. Яким виборчим правом користується громадянин, що прийшов у день голосування на виборчу дільницю?

- а) активним виборчим правом,

- б) пасивним виборчим правом,
- в) і тим і іншим,
- г) ніяким.

4. Які вибори призначаються у випадку дострокового розпуску парламенту?

- а) загальні,
- б) часткові,
- в) чергові,
- г) позачергові

5. Які вибори призначаються у випадку дострокового розпуску парламенту?

- а) загальні,
- б) часткові,
- в) чергові,
- г) позачергові

Література:

1. Гелей С., Рутар С. Політологія: навч. посібник. Вид. третє, перероблене і доповнене. Київ: Знання, 1999. 427 с.
2. Основи політичної науки: курс лекцій / за ред. Б. Кухти. Львів: Кальварія, 1997. 336 с.
3. Основи демократії: посібник / Бессонова М., Бірюков О., Бондарчук С. та ін.; за заг. ред. А. Колодій; АПН України та ін. Київ: Ай Бі, 2002. 679 с.
4. Політологія: підручник / за заг. ред. І. С. Дзюбка, К. М. Левківського. Київ: Вища школа, 1998. 415 с.
5. Політологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. Київ: Академія, 2003. 528 с.
6. Піча В. М., Хома Н. М. Політологія: навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. Львів: «Новий світ – 2000». 344 с.

7. Шипілов Л. М. Народовладдя як основа демократичної держави. Харків: ФІНН, 2009. 216 с

9. ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ

1. Політичні партії та їх роль у демократичному суспільстві.
2. Багатопартійна система у демократичному суспільстві.

Неможливо уявити сучасне політичне життя і вибори без політичних партій. Політичні партії є ключовими організаціями для реалізації суспільних інтересів через політичні процеси. Формування політичної еліти, виборчий процес та реалізація політичних позицій державними інституціями неможливі без політичних партій.

Класична демократія не потребувала політичних партій, оскільки громадяни безпосередньо брали участь в урядуванні, отже, не було потреби у будь-яких посередницьких організаціях для задоволення своїх інтересів. Формування політичних партій розпочалося в XVII-XVIII ст. в англосаксонських країнах та країнах Західної Європи. Проте класичні політичні партії викристалізувалися лише в XIX ст. Оскільки в суспільстві з'явилися нові соціальні групи, вони конкурували за владу і змушені були створювати організаційні структури для досягнення своїх цілей. Хоча громадяни безпосередньо не беруть участі у політичному житті представницької демократії, вони стикаються з необхідністю утворення організацій, через які можна буде представляти та захищати свої інтереси. Отже, формування політичних партій є одним зі способів задовольнити цю потребу.

Є багато визначень політичних партій. Одне з цих визначень сформулював Едмунд Бьорк (1729-1797 рр.), британський державний діяч XVIII ст. За словами Бьорка, політична партія – це організація, створена окремими особами, що мають спільну ідеологію, світогляд та позиції з

певних питань. Термін «партія» походить від латинського слова «pars» і означає певну частину деякої структури.

Розвинуті політичні партії мають більш-менш сталу організаційну структуру, систему внутрішньопартійних органів та бюджет. Бюджети партій формуються в основному за рахунок пожертвувань або членських внесків, що сплачуються членами партії. В останні роки у багатьох країнах, в тому числі в Україні, на утримання політичних партій виділяються певні ресурси з державного бюджету. Ця практика набула поширення з огляду на потребу в мінімізації впливу інтересів заможних донорів на партії і виконання ними своїх функцій.

Основне завдання політичних партій брати участь у виборах. У деяких системах партії можуть брати участь у виборах окремо чи у складі коаліцій або блоків, утворених спільно з іншими партіями. Якщо політична партія вважає, що їй бракує фінансових та людських ресурсів для перемоги, вона нерідко формує коаліцію з іншими подібними партіями для участі у виборах. Такі коаліції в основному характерні для європейських країн, в тому числі колишніх радянських держав, на відміну від англосаксонських держав. Загалом у сучасній історії Великої Британії коаліції виникали кілька разів, але здебільшого партії віддають перевагу незалежній участі у виборах.

Існує дві основні моделі партійних систем: однопартійні системи та багатопартійні системи. Багатопартійні системи, у свою чергу, поділяються на кілька підсистем: двопартійні системи, багатопартійні системи та системи із домінуючою партією.

Радянський Союз та нацистська Німеччина за часів перебування Гітлера при владі – класичні приклади **однопартійних систем**. У рамках цих однопартійних систем всі інші партії заборонені. Перемагає завжди лише одна партія, і громадяни не мають іншого вибору. Партія зрощена з державними інституціями і її система внутрішньопартійних органів дублює структуру системи органів виконавчої влади. Тому такі держави часто називають партійними державами. Наприклад, у Радянському Союзі існувала

лише одна партія; якщо людина бажала досягти успіху у своїй кар'єрі, він/вона повинні були вступити до Комуністичної партії, бо іншого вибору не було. Така ж ситуація спостерігалася й у нацистській Німеччині, де Націонал-соціалістична німецька робітничка партія (НСДАП) була єдиною законною партією, яка підім'яла під себе всі політичні посади та керувала розвитком країни. У наш час класичними прикладами однопартійних систем є Китай та Північна Корея; комуністичні партії цих країн є єдиними законними політичними структурами, а утворення будь-яких інших партій суворо заборонене.

У рамках **двопартійної системи** дозволена діяльність інших партій, але лише дві великі партії регулярно виграють вибори і зберігають за собою владу. Іноді може переважати одна партія, час від часу на передній план виходить інша. Велика Британія та США є класичними прикладами двопартійної системи. У США існує дві основні партії: Республіканська та Демократична партії. Одна з цих двох партій, як правило, перемагає у виборах; у США також є інші партії, але вони рідко досягають успіху на виборах. У Великій Британії панують Консервативна та Лейбористська партії. Як правило, при владі перебуває одна з них, хоча в державі функціонують й інші партії.

У рамках **багатопартійної системи** на виборах зазвичай перемагають декілька партій і жодна з них не має більшості в парламенті. Коли це стається, вони об'єднуються в коаліції для формування уряду; без таких коаліцій сформувати уряд неможливо. Прикладом може бути український уряд 2014-2019 рр., який був створений коаліцією Блоку Петра Порошенка, Народного Фронту та Радикальної партії, яка пізніше вийшла з коаліції й перейшла в опозицію.

У рамках **системи з домінуючою партією** завжди переважає одна партія, проте інші партії не забороняються. Як правило, численні партії беруть участь у виборах та отримують певну кількість місць у парламенті; при цьому лише одна партія отримує більшість голосів і місць у парламенті.

Японія є класичним прикладом системи з домінуючою партією, в якій Ліберально-демократична партія утримує владу протягом десятиліть. Існування інших партій в Японії дозволено, і вони отримують певну кількість місць у парламенті; проте вони не можуть конкурувати з Ліберально-демократичною партією та самотійно без її участі сформувати склад уряду.

Політичні партії вперше виникли в Україні наприкінці XIX – початку XX століть на тлі сприятливих політичних умов у Західній Україні під пануванням АвстроУгорської імперії. У 1890 р. утворилася Русько-Українська радикальна партія (РУРП), заснована Іваном Франком.

Внаслідок обмежень, встановлених російським режимом, політичні партії на територіях Російської імперії не з'являлися аж до початку XX ст. Револьюційна українська партія (РУП) була першою партією в регіоні, заснованою 1900 р. в Харкові для захисту інтересів селян. У 1902 році засновник РУП Микола Міхновський створив другу партію, Українську народну партію (УНП), яка закликала до національної незалежності. Всі ці перші партії закликали до національної автономії та протистояння царизму; вони переважно схилялися до лівого політичного спектру і підтримували надання українцям політичних прав і свобод.

Ці партії зникли за радянської однопартійної системи, Конституція якої від 1977 р. оголосила Комуністичну партію керівною та спрямовуючою силою країни (стаття 6). Проте ще до того, як Україна здобула незалежність у 1991 р., інтелектуали та дисиденти вже почали формувати перші сучасні партії країни. Це були партії, які утворили парламентську опозицію у Верховній Раді України першого скликання — серед них Народний Рух України («Рух») та Українська республіканська партія. Тим не менше, оскільки країна провела перші парламентські вибори лише у 1994 році, Комуністична партія зберігала домінантні позиції в Україні протягом перших трьох років незалежності. Ця затримка, можливо, дала Комуністичній партії можливість відтермінувати демократичні перетворення в Україні, особливо у

порівнянні з новими незалежними країнами Центральної Європи, які провели вільні вибори до парламентів набагато раніше.

За часів президентства Леоніда Кучми (1994—2004 рр.) партії почали консолідувати політиків, які просували інтереси українських олігархів. У 2002 р. вони об'єдналися у два основні політичні табори: коаліцію тих, хто підтримував діючого президента (центристську коаліцію колишньої радянської номенклатури (в тому числі «За Єдину Україну!» та Соціал-демократична партія України (об'єднана).

Сьогодні в Україні представлено понад 300 політичних партій. Існують національні партії з осередками у більшості областей; в окремих регіонах та містах діють партії, діяльність яких обмежується локальним рівнем, такі як Українська Галицька партія у Львові; також є партії, орієнтовані на захист і підтримку національних меншин, такі «Партія поляків України».

Політична партія у політичній системі суспільства є важливим і необхідним елементом здобуття, впливу та здійснення політичної влади. Вона є тим інститутом політичної системи, що акумулює і виражає політичні інтереси тих чи інших суб'єктів політики, які спрямовані на здобуття або утримання державної влади, крізь призму їхніх ідеологічних засад.

Термінологічний словник:

Багатопартійна система — політична система, при якій може існувати безліч політичних партій, що теоретично володіють рівними шансами на отримання більшості місць у парламенті країни.

Система (від дав.-гр. σύστημα — «сполучення», «ціле», «з'єднання») — множина взаємопов'язаних елементів, що утворюють єдине ціле, взаємодіють із середовищем та між собою, і мають мету.

Двопартійна система, біпартизм — домінування в політичному житті двох потужних політичних партій, які змагаються за владу, одна з них перебуває при владі, а інша — в опозиції.

Однопартійна система (*монопартійна система*), партократія — тип політичної системи, що характеризується монопольним правом однієї партії брати участь у державному будівництві.

Партія (від фр. *Partie* частина) — юридично оформлене об'єднання людей за політичним світоглядом, для досягнення конкретних цілей та захисту спільних інтересів.

Тестові завдання:

1. Депутатські фракції, що реалізують політику своїх партій в Верховній Раді України, та їх об'єднання, мають назву:

- А. Парламентська опозиція
- Б. Політична опозиція
- В. Громадська опозиція
- Г. Об'єднана парламентська опозиція

2. Членами політичних партій України можна бути у віці з:

- А. 16
- Б. 18
- В. 21
- Г. 23

3. В чому полягає основна мета політичної партії в демократичному соціумі:

- А. впровадження стратегії і тактики своєї поведінки в суспільстві
- Б. пропагандистська діяльність
- В. організаційна діяльність
- Г. здобуття політичної влади в державі

4. Визначте головну причину виникнення політичних партій в цілому:

- А. захист власних інтересів лідера політичної партії
- Б. необхідність захисту соціально-класових, релігійних, національних інтересів
- В. захист інтересів всього народу
- Г. захист інтересів правлячої еліти

5. Партії поділяються за відношенням до влади на:

- А. правлячі, опозиційні, нейтральні
- Б. бюрократичні та ліберальні
- В. демократичні, монархічні, республіканські
- Г. «ліві» та «праві».

Література:

1. Авер'янова В.Б. Державне управління в Україні. (Навчальний посібник). 2016. URL: <https://economics.studio/upravlinnya-derjavne-munitsipalne/derjavne-upravlinnya-ukrajininavchalniy.html>.
2. Бакуменко В. Д., Усаченко Л. М., Червякова О. В. Теоретичні засади державного управління: навч.посіб. / за заг. ред. Л. М. Усаченко. К.: ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2013. 174 с. <http://194.44.152.155/elib/local/r163.pdf>.
3. Богуш Д. Десять секретів політичних компаній. Навчальний посібник. Київ: Видав-во «Березовська», 2017. 168 с.
4. Воронянський О. В., Кулішенко Т. Ю., Скубій І. В. Політологія: підручник. — Харків, ХНТУСГ імені Петра Василенка, 2017. — 180 с.
5. Гелей С. Д. Політологія [Текст]: навч. Посіб. Для студ. Вищ. Навч. Закладів / С. Д. Гелей, С. М. Рутар. — 6-е вид. Перероб. І доп. — К. : Заня, 2007. — 310 с.
6. Герасимчук Т.Ф., Киридон А.М., Троян С.С. Т70 Загальна теорія політики: Навчальний посібник. / Герасимчук Т.Ф., Киридон А.М., Троян С.С. — К.: Видавничий дім «Кондор» , 2017. — 226 с.
7. Головатий М.Ф. Політичний менеджмент: Навч.посіб. Київ: МАУП, 2005. 264 с.

10. ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І ДЕМОКРАТІЯ

1. Громадянське суспільство та його сутність.

2. Громадянське суспільство та його риси.

Ідея громадянського суспільства своїм корінням сягає Давніх Греції та Риму, знаходить своє теоретичне втілення в працях Аристотеля, Цицерона, інших мислителів. З часом викристалізувалося розуміння громадянського суспільства як спільноти рівноправних громадян, яка не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага.

У політичній сфері громадянське суспільство забезпечує громадянам вільну участь у державних і громадських справах. Головним суб'єктом такого суспільства є людина, у ньому вільно розвивається індивідуальне та колективне життя, децентралізована державна влада і місцеве самоврядування, демократично розв'язуються суспільно-політичні проблеми на основі виражених, консенсусних відносин.

Громадянське суспільство бере свої витoki з первісного суспільства, де існували органи володарювання, головний з яких — збори дорослих родичів. Функції володарювання ще не виокремилися в життєдіяльності спільноти, громада була водночас джерелом і носієм влади.

Народні збори замінюються сходом воєнної дружини. Ради старійшин перетворюються на дедалі поважніші й самостійніші центри прийняття владних рішень, тільки частина з яких виноситься на формальне затвердження зборами общини. Так поступово відмежувалося суспільне управління від громади. Здійснювали його відокремлені інституції, яким громада була цілком підпорядкованою.

Надалі завдяки християнському віровченню стали розрізняти державну та приватну сфери (Богові — Богове, кесарю — кесареве). Викристалізовується уявлення про громадянське суспільство як про засіб обмеження державної влади, стримування її невпинного прагнення до абсолюту, авторитарності. Формується й саме громадянське суспільство.

Впровадження у вжиток поняття «громадянське суспільство» пов'язане з ідеєю «природних прав» людини, яка у XVII ст. була засадничою у формуванні й поширенні юридичної свідомості, політико-правових концепцій, передусім теорії «суспільного договору». Так, Г. Гроцій і Б. Спіноза «природними правами» вважали свободу переконань і думок, свободу володіння і використання власності, рівність людей між собою, їхню захищеність від сваволі тощо.

Розрізнення громадянського суспільства і держави започаткував Ж. -Ж. Руссо в праці «Міркування про походження і засади нерівності поміж людей». Громадянське суспільство, на його думку, виникло внаслідок формування приватної власності, а держава витворена з нього на підставі суспільного договору. Д. Локк вважав, що люди домовилися заснувати державу саме з метою надійного забезпечення природних прав, рівності й свободи, захисту особи та власності — цінностей громадянського суспільства.

Сукупність індивідів, які необмежене користувалися своїми природними правами, утворювала, на думку прибічників договірної теорії походження держави, суспільство у його «природному стані» («status naturalis»). Це стан цілковитої свободи, який призводить до «війни всіх проти всіх». Але за таких умов мати «право на все», стверджував Гоббс, означає фактично не мати права ні на що. Аби уникнути загроз, які неодмінно виникають у природному стані суспільства, люди змушені були замінити його на стан громадянський («status civilis»). Перехід від природного стану до громадянського дає змогу піддати регулюванню законами та іншими нормами невпорядковані відносини.

Відповідно до теорії «суспільного договору», люди укладають угоду й створюють державу, яка постає над суспільством, відчужує й зосереджує в собі частину їхніх природних прав. Так виникає громадянське суспільство, котре, на відміну від природного, додержавного, є станом, у якому існує держава. У конвенційних теоріях держави (Дж. Локк, Вольтер, Ж. -Ж. Руссо)

громадянський стан суспільства сприймався як антипод природного стану, а влада — як похідна відносин, що панують у громадянському суспільстві.

Громадянське суспільство — суспільство громадян із високим рівнем економічних, соціальних, політичних, культурних і моральних рис, яке спільно з державою утворює розвинені правові відносини; це сукупність усіх громадян, їх вільних об'єднань та асоціацій, пов'язаних суспільними відносинами, що характеризуються високим рівнем суспільної свідомості та політичної культури, які перебувають за межами регулювання держави, але охороняються та гарантуються нею.

Формування громадянського суспільства пов'язане з утвердженням буржуазного ладу. Воно неможливе без існування правової держави, а тільки існування розвиненого, стабільного громадянського суспільства уможливорює утворення правової держави. Високорозвинуте громадянське суспільство є основою стабільного демократичного політичного режиму.

Розвинене громадянське суспільство передбачає існування демократичної правової держави, яка покликана задовольняти й захищати інтереси та права громадян.

Передумовами громадянського суспільства є:

- ринкова економіка з властивою їй багатоманітністю форм власності;
- множинність незалежних політичних сил і партій;
- недирективно формована громадська думка;
- вільна особистість з розвиненим почуттям власної гідності.

Громадянське суспільство — не тільки відокремлене від держави суспільство, автономна царина суспільного буття, яка не підлягає прямому контролю й регламентації з боку влади, а ще й структуроване суспільство. Воно передбачає свободу асоціацій індивідів за інтересами й уподобаннями. Окремі верстви населення утворюють свої угруповання, добровільні об'єднання, покликані забезпечувати цивілізовані відносини з іншими суб'єктами співжиття в суспільстві. Тому громадянське суспільство є певним

механізмом неформального соціального партнерства, яке уможливлює здійснення й баланс існуючих інтересів.

Головні риси громадянського суспільства:

- наявність демократичної правової державності;
- відокремлена від держави структура суспільства, до якої належать різноманітні асоціації, добровільні об'єднання людей;
- взаємна відповідальність держави та громадян за виконання демократично прийнятих законів;
- самоврядування індивідів, добровільних організацій та асоціацій громадян;
- адекватний вільним відносинам обміну суспільний лад, політична система, за яких держава є похідною від громадянського суспільства та процесів у ньому;
- утвердження безпосередніх і різноманітних інтересів, можливість їх вираження та здійснення;
- можливість забезпечення справжнього, реального життя, на відміну від держави — сфери умовного, формального життя;
- різноманітність форм власності (приватної, колективної, кооперативної тощо), ринкова економіка;
- наявність вільної конкуренції, відносин обміну діяльністю та її продуктами між незалежними власниками;
- безпосереднє спілкування людей;
- повага громадянських прав, які вважаються вищими за державні закони;
- доступ всіх громадян до участі в державних і суспільних справах;
- свобода особистості;
- плюралізм ідеологій і політичних поглядів, багатопартійність;
- плюралізм, сукупність усіх неpolітичних відносин у суспільстві й різноманітної діяльності людей;
- наявність розвинутої соціальної структури;

- різноманіття соціальних ініціатив;
- розвинута громадянська політична культура і свідомість;
- регулювання дій людей безпосередньо самими ж людьми, передусім через норми моралі; І
- контроль суспільства за діяльністю державних органів.

Існування в громадянському суспільстві різних суперечливих інтересів, які воно не здатне задовольнити, покликала до життя державу як втілення, реалізацію всезагального інтересу, як інституцію, обов'язком якої є гарантування й захист прав людини. У такому суспільстві реально функціонує власність, здатна реалізуватися в правовому полі.

Якщо в громадянському суспільстві дії людей зумовлені їхніми реальними потребами та вимогами здорового глузду, то держава і виконавці її волі понад усе ставлять формальний бік справи. Будь-яку подію, значущу й вартісну для особи (народження, шлюб тощо), держава вважає реальним фактом тільки після виконання належних формальних процедур, документального засвідчення (складання протоколу, підписання акту).

Якщо громадянське суспільство відстоює: природні права, економіку, приватне життя, сфера свободи, волі; то політичне суспільство (держава) опирається на: встановлені закони, політику, державу, публічне життя, сферу обов'язку.

Альтернативність ознак та цінностей держави й громадянського суспільства не означає їх антагоністичності, а навпаки, зумовлює їх взаємну потребу. Без держави неможливе громадянське суспільство, без громадянського суспільства неможлива повноцінна правова держава. Вони є взаємообумовленими аспектами одного цілісного життя людини, цивілізованого суспільного буття.

В Україні сьогодні відбувається поступовий процес становлення громадянського суспільства, який ще дуже далекий від завершення. Вже сформовані органи влади різного рівня, але вони поки що демонструють

неспроможність вивести країну із системної кризи, а тому зрозумілим є динамічний процес відчуження громадян від держави, влади і політики.

Для громадянського суспільства характерна система представництва інтересів різних груп населення у вигляді політичних партій, які виражають інтереси та формулюють політичні пріоритети певних соціальних груп. На сьогодні політичні партії (а їх зареєстровано понад 120) не достатньо сприяють належному встановленню каналів зв'язку між державою і громадянами.

Для становлення громадянського суспільства в Україні необхідною є реструктуризація українського суспільства. До тенденцій трансформації соціальної структури нашої держави можна віднести фактичну відсутність середнього класу й значного поступу в його формуванні, люмпенізацію численних верств населення, появу нових власників, поляризацію багатства і бідності, збереження старою номенклатурою своїх позицій. Понад 85 відсотків населення України займають положення нижче середнього класу й існує в умовах крайньої невизначеності та невпевненості. Через не сформованість середнього класу, розшарування суспільства на багатих і бідних переважає принцип сили, а не принцип права, хоча повсюдно декларується намір побудови правової держави.

Чинниками формування в Україні громадянського суспільства є:

- вільні та альтернативні політичні вибори,
- референдуми;
- незалежні (насамперед, від органів влади) засоби масової інформації;
- розвиток місцевого самоврядування;
- політичні партії, здатні репрезентувати групові інтереси;
- наявність ринкових відносин і економічного плюралізму.

Рівень демократії в сучасному суспільстві значною мірою визначається існуванням системи незалежних від держави самоврядних об'єднань

суверенних індивідів і вільно встановлених зв'язків між ними — громадянського суспільства. Сформоване на засадах плюралізму, толерантності, лібералізму (поважання прав і свобод особи), таке суспільство спроможне протистояти як етатистським тенденціям з боку держави, так і анархізму, домагатися оптимального громадського врядування. Відкрите суперництво суспільних інтересів ініціює політичний процес, сприяє втіленню загальносоціального інтересу. Тому для демократизації суспільства, реформування держави необхідна не тільки ефективна законотворча, політико-юридична діяльність, а й формування громадянського суспільства — структурованість спільноти, усвідомлення людьми вартісності їхніх інтересів, цінування власних і чужих прав, гідності й свободи, шанування правил та процедур суспільно-політичної взаємодії.

Термінологічний словник:

Громадянин — особа яка має громадянство; житель певної території держави або країни. Ця приналежність є формально юридично оформленою. Як член певного соціуму громадянин має певні права та обов'язки, щодо цього соціуму і підпорядковується певним (прийнятим в громаді) нормам поведінки.

Громадянське суспільство — суспільство громадян із високим рівнем економічних, соціальних, політичних, культурних і моральних рис, яке спільно з державою утворює розвинені правові відносини; це сукупність усіх громадян, їх вільних об'єднань та асоціацій, пов'язаних суспільними відносинами, що характеризуються високим рівнем суспільної свідомості та політичної культури, які перебувають за межами регулювання держави, але охороняються та гарантуються нею.

Людина — жива, наділена інтелектом істота, суб'єкт суспільно-історичної діяльності і культури.

Особистість — віддзеркалення соціальної природи людини, розгляду її як індивідуальності та суб'єкта соціокультурного життя, що розкривається в контекстах соціальних взаємин, спілкування і предметної діяльності;

соціально зумовлена система психічних якостей індивіда, що визначається залученістю людини до певних суспільних, культурних, історичних відносин.

Суспільство — названа організована сукупність істот на певному етапі історичного розвитку, об'єднаних характерними для них відносинами.

Тестові завдання:

1. Добровільна неприбуткова громадська організація, що об'єднує громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної діяльності-це...

- А. Професійна спілка
- Б. Громадська організація
- В. Політична партія
- Г. Релігійна організація

2. Як називається система інститутів поза межами державних та комерційних, яка забезпечує самоорганізацію та розвиток населення?

- А. Громадянське суспільство
- Б. Комунікативність
- В. Комунікація
- Г. Стратифікація

3. Прикладом інституцій громадянського суспільства є:

- А. Бюджетна організація
- Б. Прокуратура
- В. Міська рада
- Г. Профспілка

4. Для громадянського суспільства характерна наявність:

- А. Єдиного центру управління державним апаратом
- Б. Самодіяльних громадських організацій
- В. Авторитарного політичного режиму
- Г. Абсолютної монархічної форми правління

5. Становлення громадянського суспільства нерозривно пов'язане:

- А. З монополією на засоби масової інформації

- Б. Із заборonoю конкуренції
- В. Зі становленням правової держави
- Г. З розвитком освіти

Література:

1. Гелей С., Рутар С. Політологія: навч. посібник. Вид. третє, перероблене і доповнене. Київ: Знання, 1999. 427 с.
2. Основи політичної науки: курс лекцій / за ред. Б. Кухти. Львів: Кальварія, 1997. 336 с.
3. Основи демократії: посібник / Бессонова М., Бірюков О., Бондарчук С. та ін.; за заг. ред. А. Колодій; АПН України та ін. Київ: Ай Бі, 2002. 679 с.
4. Політологія: підручник / за заг. ред. І. С. Дзюбка, К. М. Левківського. Київ: Вища школа, 1998. 415 с.
5. Політологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. Київ: Академія, 2003. 528 с.
6. Піча В. М., Хома Н. М. Політологія: навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. Львів: «Новий світ – 2000». 344 с.
7. Шипілов Л. М. Народовладдя як основа демократичної держави. Харків: ФІНН, 2009. 216 с.

11. ДЕМОКРАТІЯ ТА ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

1. Функції засобів масової інформації у суспільстві.
2. «Четверта влада» і демократія.
3. Роль засобів масової інформації у формуванні громадської думки.
4. Нова інформаційна ситуація і тенденції розвитку засобів масової інформації.

У політичній системі сучасного демократичного суспільства дедалі важливішу роль відіграють засоби масової інформації. Під останніми розуміють газети, журнали, теле- і радіопрограми, кінодокументалістику,

інформаційні агентства, інші періодичні форми публічного розповсюдження масової інформації. Вони виступають посередником між журналістом, дописувачем і аудиторією. В процесі функціонування засоби масової інформації здійснюють двобічний зв'язок між комунікатором (тим, хто надає інформацію) і реципієнтом (тим, хто її сприймає), іншими словами, відбувається своєрідне спілкування, але не особистісне, як у повсякденній практиці, а з допомогою масових форм зв'язку. Між комунікатором і реципієнтом існує технічний канал зв'язку.

Журналістика як засіб масової інформації разом з тим є виразником інтересів суспільства, його різних соціальних груп, категорій, окремих особистостей. Зрозуміло, що діяльність засобів масової інформації має важливі суспільно-політичні наслідки, оскільки характер масової інформації, адресований аудиторії, визначає значною мірою її ставлення до дійсності і напрям соціальних акцій.

Засоби масової інформації здійснюють серйозний вплив на суспільство, його стан і розвиток. Вони можуть сприяти прогресу або гальмувати його. Характерною щодо цього є діяльність засобів масової інформації у тоталітарному суспільстві. З одного боку, вони стають жертвою тоталітарного режиму, втрачаючи всі позитивні якості вільної трибуни, засобу інформування населення, а з другого — виступають як засіб тоталітарного режиму. Інтенсивне використання засобів масової інформації — особливість цього режиму.

Які ж характерні риси засобів масової інформації в тоталітарному суспільстві? Вони — породження і продовження самої системи з її надмірною централізацією, безумовним підпорядкуванням центру, командними методами керівництва, придушенням навіть найменшого інакомислення та ініціативи, догматизмом і прислужництвом. Однопартійна система, жорстке планування в економіці, відсутність матеріальної зацікавленості у якісній праці, канонізація єдиної ідеології з її міфами і стереотипами, відірваність від реальності, постійні пошуки ворога,

наліплювання ярликів— усе це не могло не позначитися на роботі засобів масової інформації.

Для засобів масової інформації часів культу особи і періоду застою характерні насамперед політична нетерпимість, проповідь однодумства, відірваність від життя, спроби нав'язати всім "єдиновірне вчення", брехня і напівправа, догматизм мислення, наказний тон, відсутність критики самих основ суспільних вад. З цим тісно пов'язані постійне запізнення в інформуванні населення, неповнота і спотворення інформації, замовчування характерних особливостей життя людей за кордоном.

Але й у цих нелегких умовах на сторінках газет і журналів, на телебаченні й радіо з'являлися сміливі, принципові виступи, які розбуджували думку і совість. Засоби масової інформації, загалом література, готували суспільство до кардинальних змін.

Саме в цей час народилося таке поняття, як гласність— своєрідний перехідний етап між періодом мовчазного однодумства до свободи слова. Гласність — це право знати про все, що відбувається у світі і в країні. Вона передбачала можливість одержувати правду і говорити правду, не побоюючись за наслідки. Гласність слід розуміти як право на власну думку, самостійність та оригінальність мислення, бо власне це і є запорукою суспільного прогресу, засобом протистояння застою.

Різновидом обмеження гласності тривалий час були спроби підпорядкувати її розмовам про «соціалістичний вибір». Ми, мовляв, за політичний плюралізм, але він не повинен поширюватися за межі соціалістичного вибору. В саме ж поняття соціалізму нерідко вкладався дещо оновлений соціалізм уже відомого казармового типу.

Звичайно, будь-яка свобода має свої береги. Своєрідним берегом свободи слова виступають об'єктивність, істинність, достовірність, доказовість інформації, які ґрунтуються на чесності, порядності, відповідальності перед Законом. І ще гласність, свобода слова гарантують право на спростування брехливої інформації. Кожна демократична країна має певну систему законів,

конституційних положень, які регулюють стосунки між засобами масової інформації і суспільством, між журналістом і державою, між видавцем і аудиторією. У США, наприклад, відсутні будь-які закони про пресу — все регулюється відповідною статтею Конституції. У більшості ж країн Європи розроблена розгалужена сукупність законів та законодавчих документів, покликаних регулювати діяльність засобів масової інформації.

У демократичній, правовій державі кожен громадянин має гарантоване законом право знати про все, що там відбувається. Як слушно підкреслюється у численних дослідженнях, як це впливає із повсякденної практики, без свободи слова немає демократії, без демократії немає свободи слова. У свою чергу, свобода слова і демократія неможливі у наш час без вільної, незалежної преси. Засоби масової інформації є у цьому випадку такими ж компонентами демократичної системи, як парламент, виконавча влада, незалежний суд. У цьому розумінні про них прийнято говорити як про «четверту владу». Це образний, метафоричний вислів, який свідчить, що преса — влада своєрідна. Вона не є владою у прямому значенні слова, тобто не є аналогічною із законодавчою, виконавчою чи судовою владою.

Звичайно, засоби масової інформації як спосіб масового зв'язку між тими, хто управляє, і тими, хто є об'єктом управління, тобто громадянами того чи іншого суспільства, несуть не тільки оперативну, а й офіційну інформацію — закони, розпорядження, укази тощо. Цим самим вони передають волю влади, її вимоги. Це специфічний вид директивної інформації, розповсюдженої у масовий спосіб.

Разом з тим засоби масової інформації є видом зворотного зв'язку. Вони акумулюють думки, прагнення, судження людей практично з усіх сфер життя громади. Це своєрідний і ні з чим незрівнянний барометр громадської думки. Засоби масової інформації у демократичному суспільстві повинні бути діалектичне протилежним стосовно «влади» полюсом, а не тільки інструментом пропаганди, хоч вони виконують і таку роль. Це, як засвідчує досвід, далеко не просте завдання. Досить згадати гострі ремствування на

пресу з боку представників влади та й просто громадян. Преса, мовляв, розперезалася, вона сіє ворожнечу, підриває основи, спотворює. Причому власті міняються — на зміну призначеним зверху приходять обрані демократичним шляхом, а суть звинувачень залишається майже незмінною. Все ж нарікання па несправедливість критики, прохання і вимоги не «виносити сміття», вирішувати конфлікти «у робочому порядку». Між тим суть демократії не тільки у тому, що представники влади обираються демократичним шляхом, а й у тому, що вони підзвітні виборцям.

Публічне обговорення дій, учинків, політики тих, у чийх руках влада, — запорука того, що власть імуші не будуть цією владою зловживати. Жоден із диктаторів не допускає навіть у думці, що його вчинки можуть бути піддані публічній критиці. Відчуття безкарності за свої вчинки — одне з найбільш згубних для суспільного організму. Воно призводить до застою, загнивання. Суттєвою ознакою тоталітаризму є відсутність опозиції, в тому числі вільної преси, яка за своєю природою, за призначенням протистоїть волюнтаризму, зухвальству властей.

Журналістика — це різні потоки, різні рівні інформації, насамперед елементарні повідомлення про події і факти. Їх прийнято називати новинами. Це поверхнева, так би мовити, інформація, об'єктивне відтворення того, що відбулося або відбудеться. Ці події відповідним чином пояснюються, коментуються, тобто пов'язуються з уже існуючими базовими знаннями, своєрідно вписуються у систему існуючих теоретичних понять. Шляхом донесення відповідної аналітичне — публіцистичної інформації преса бере посильну участь у творенні нових знань. Як і саме життя, преса перебуває у постійному русі, самовдосконаленні.

Демократичне суспільство наділяє працівників засобів масової інформації великими правами, але останні несуть і велику відповідальність перед суспільством. Недопустиме зловживання свободою слова.

Здійснюючи програму діяльності того чи іншого засобу масової інформації, журналіст має право отримувати відомості із будь-якого джерела,

але разом з тим він зобов'язаний перевіряти достовірність інформації, яку адресує аудиторії, відмовитися від даного йому доручення, якщо воно пов'язане із порушенням закону, поважати права, законні інтереси громадян, організацій. За це чи інше порушення, протизаконний акт журналіст може бути притягнутий до кримінальної та іншої відповідальності.

Засоби масової інформації виражають і формують громадську думку, яку прийнято розглядати як колективне судження людей, в якому ставлення до подій і явищ виявляється у формі схвалення, осуду або вимоги. Громадська думка формується в процесі руху інформації в суспільстві, відображає людське буття, суспільну практику людей і виступає як регулятор діяльності. Вона створюється під впливом буденної свідомості (включаючи соціальну психологію), емпіричних знань, навіть забобонів, а також науки, мистецтва, політики і, зрозуміло, всіх джерел масової комунікації.

Будучи станом суспільної свідомості, громадська думка є ніби посередницею між свідомістю і практичною діяльністю людей. Не підмінюючи ні однієї із форм суспільної свідомості, не спираючись на організовану силу як закон, не визначаючи цілей, як це робить програма, громадська думка з допомогою специфічних засобів, шляхом схвалення або осуду, захоплення чи зневаги, акцентування інтересів, раціональної та емоційної оцінки людей і їхніх учинків сприяє трансформації тих чи інших ідей у конкретні вчинки. Розуміючи всю складність вичленення мотивів поведінки людей, пов'язаних з їхніми потребами і переконаннями, не можна не погодитися з думкою вченого О. Уледова про те, що «стан свідомості (в тому числі громадська думка) становлять суб'єктивний бік реальних відносин та діяльності людей, виступаючи в ролі рушійної сили».

Отже, виражаючи і формуючи громадську думку, засоби масової інформації, з одного боку, акумулюють досвід і волю мільйонів, а з другого — впливають не тільки на свідомість, а й на вчинки, групові дії людей. Тоталітарні режими не рахуються з громадською думкою. У демократичному суспільстві управління соціальними процесами передбачає вивчення і вплив

саме на громадську думку. А у зв'язку з цим справді величезна роль засобів масової інформації. Вони стають важливим компонентом демократичних форм управління соціальними процесами.

Засоби масової інформації здійснюють свою політичну, управлінську роль у політичній системі шляхом обговорення, підтримки, критики й осуду різних політичних програм, платформ, ідей і пропозицій окремих осіб, громадських формувань, політичних партій, фракцій. Процес перебудови, демократизації суспільства надзвичайно активізував засоби масової інформації і в цьому плані. Досить згадати обговорення проектів найрізноманітніших законів, проектів економічних реформ, структур управління і т. д.

Слід також пам'ятати, що пропаганда, навіть підтримка тих чи інших політиків, їхніх програм не означає їх некритичного сприйняття. Гіркий досвід минулого застерігає від колишніх захоплень програмами і діями окремих політичних лідерів. Преса повинна зважено і критично оцінювати їх. Звичайно, критичний підхід не має нічого спільного з тим огульним, упередженим запереченням нових ідей, рухів, формувань, характерним для компартійної преси. Йдеться про порушення елементарних норм плюралізму, етики і моралі.

По-перше, це небажання дати об'єктивну інформацію про явище. Можна не погоджуватися з чужою позицією, але об'єктивно викласти її — норма журналістики. Спотворення і підтасовка фактів, викривлення позиції опонента і понині залишаються засобами боротьби проти нового як ворожого, неможливого, антинародного. Це типовий більшовицький підхід, який потрібно долати.

По-друге, це типові публічні доноси на окремих осіб, знаходження «компромату», інформації з сумнівних і загадкових джерел про ту чи іншу людину, якими рясніли сторінки комуністичних газет уже у так звані перебудовані роки.

А між тим, саме засоби масової інформації повинні показувати зразок політичної культури, зміни самої сутності політичного мислення. Преса, інші засоби масової інформації покликані виховувати цю політичну культуру в суспільстві. Політична культура журналіста передбачає правдивість, чесність, надання переваги загальнолюдським чинникам перед кастовими, класовими. Висока політична культура передбачає також добросовісність у викладі точки зору політичного опонента, недопустимість поширених і сьогодні мітингових прийомів навішування ярликів, підміни переконливих аргументів суто емоційними засобами суперечок і звинувачень.

Демократизм, політична культура несумісні з нетерпимістю, коли автори, не соромлячись образливих виразів, шукають і малюють образ ворога. Полеміка ще нерідко перемішується з відкритою лайкою. Без політичної боротьби, часто гострої, принципової, демократичне суспільство обійтися не може.

Йдеться не просто про прийоми полеміки, а про явища глибинніші, про певну ментальність, про одержану у спадщину з минулого традицію непримиренності до тих, хто мислить не так. За цим стоїть внутрішня впевненість у власній непомильності. «Характерна риса сьогоденішнього суспільства, за моїми спостереженнями, — це невміння вести суперечку, — зазначає відомий політолог, один із архітекторів «Празької весни» Млинарж, — супротивні сторони з піною на губах доводять свою правоту, яка звичайно виражається у крайніх формах, стараючись «добити» опонента, щоб він більше не міг підняти голову. До масової свідомості ще не ввійшло, що істина, як правило, відносна: той, хто безумовно має рацію тепер, завтра може виявитися неправим, і йому доведеться це визнати. У цивілізованому суспільстві загальноприйняте співробітництво із суперником, навіть політичним противником. Завтра вони можуть помінятися місцями: той може бути зверху, а цей виявиться щодо нього в опозиції. Тільки навчаючись на перших помилках, позбуваючись нетерпимості, молода демократія зуміє виступити перед спокусою встановити диктатуру».

Оновлення суспільства, очищення думки від заскорузлих схем, вияв доброзичливості і людяності, чесності і порядності — процес тривалий. І роль у ньому засобів масової інформації значна. Це і є оволодіння сучасним мисленням.

Незмінно посилюлися міжнародні контакти людей. У зв'язку з цим змінилися сама сутність і тон висвітлення засобами масової інформації взаємовідносин між країнами і народами.

По-перше, інформація про міжнародні стосунки стала ширшою і об'єктивнішою. Численні матеріали преси про загниваючий капіталізм поступаються серйозним публікаціям, у яких аналізується реальний стан життя за рубежом.

По-друге, пригасання «холодної» війни, яка тривала десятиліття, не могло не змінити і сам підхід у висвітленні міжнародних проблем, зміну у системі обміну інформації. У зв'язку з цим з'явилася значна кількість матеріалів про позитивний досвід роботи зарубіжних фірм, підприємств, організацій, про систему освіти, медичного обслуговування.

Засоби масової інформації буквально відкрили очі багатьом людям на світ, раніше прихований від них туманом проклять і спотворень. Завдяки телебаченню, зокрема організації телемостів, а також публікаціям зарубіжних авторів у вітчизняній пресі, почали розвіюватися міфи про нелюдський буржуазний суспільний лад, який безжалісно експлуатує трудящих. І навпаки, люди за рубежом дістали змогу переконатись у тому, що і наш народ не має нічого спільного з тим монстром, яким нерідко зображала його масова пропаганда.

Останні роки викликали значну активізацію засобів масової інформації і увагу до них з боку громадськості. Значно зросли тиражі газет, журналів. Цей же період у житті журналістики знаменується таким новим явищем, як виникнення так званої неформальної преси, тобто офіційно недозволених, не підцензурних видань. Напівлегальними стали колишні «самвидавські» газети і журнали. Невибagliвi за поліграфічним виконанням та нерідко й за

літературними якостями, вони викликали неабиякий інтерес вміщеною в них інформацією, раніше недоступною для широкого читача.

Вирішальною особливістю діяльності засобів масової інформації в умовах переходу від тоталітаризму до демократії є їх активна участь у національному відродженні. Це означає не тільки різке збільшення матеріалів на ці теми на сторінках газет, журналів, у передачах телебачення і радіо, гарячі суперечки з питань національної історії, політики, міжнаціональних стосунків, проблем суверенітету, а й завоювання ними суверенності, незалежності від центру.

Нарешті, в нових умовах ускладнюються взаємовідносини політики, політичного життя суспільства, політичного керівництва і журналістики. Якщо в умовах тоталітарного режиму вони зводилися до безумовного підпорядкування журналістики політиці за формулою: журналістика — вид політичної діяльності, журналісти — продовження партійного апарату, то в сучасних умовах ці стосунки набувають інших, складніших, а головне, цивілізованих форм. Насамперед змінюється, хоч і не без опору, труднощів політичного і психологічного характеру, погляд на журналіста як на слугу політики і політиків. Поступово відходить у минуле звичка командувати журналістикою і журналістами. Питання ставиться не просто про відносини підпорядкування і субординації, а більше — партнерства, співробітництва, постійної взаємодії.

Правда, сказане скоріше ідеал, ніж норма, оскільки рецидиви заборон, окрику, переслідування журналістів непоодинокі. Щоб стосунки нормалізувалися, потрібне законодавче їх регулювання. Тут багато важить також економічна незалежність засобів масової інформації. Економічні санкції — одна із найбільш поширених форм тиску на засоби масової інформації. Разом з тим така бажана у демократичному суспільстві свобода слова і свобода засобів масової інформації залежить також від рівня професіоналізму, чесності, компетентності журналістського корпусу.

Суб'єктивізм, тенденційність і неточність, несумлінність у подачі інформації, невміння аргументувати і сперечатися, легковажність у ставленні до явищ, намагання спотворити реальність, що трапляється доволі часто, є однією із серйозних причин зниження поваги, авторитету журналістів, а значить, і спроб вдатися до тиску на редакцію та її працівників. Поза тим, у демократичному суспільстві лише суд, незалежний і кваліфікований, має право приймати відповідні рішення щодо засобів масової інформації та їхніх співробітників.

Має цілковиту рацію дослідник журналістики Г. Вичуб, який вважає, що «у нормальному... громадянському суспільстві всі процеси і структури посідають своє, органічно належне їм місце. І політичне значення журналістики тут також певним чином обмежене. Насамперед роллю політики в суспільному житті, звідки виникає певне співвідношення між політикою і журналістикою. Крім того, у процесі взаємодії виникає як суттєва, але тільки частина інформаційного процесу, власне політична журналістика і система видань, яка їй відповідає. У свою чергу виникають і різні типи зв'язків (аж до їх відсутності) між політикою і окремим журналістом, редакційним колективом».

Тому специфічні властивості журналістики як діяльності і засобів масової інформації як інституту зумовлюють необхідність особливого статусу журналістики всередині політичного процесу і його окремих напрямів. Очевидно також, що, як зазначає Г. Вичуб, "ефективність дій окремого журналіста, редакційного колективу в політичному процесі пов'язана не тільки з творчим виконанням функції підручного, а й з участю у складі суб'єкта політичної діяльності».

Термінологічний словник:

Засоби масової інформації (ЗМІ), масмедіа (англ. *mass media*) — різновид медіа, що орієнтовані на одночасну передачу інформації великим групам людей. Включають засоби передавання, зберігання та відтворення інформації, такі як преса (газети, журнали,

книги), радіо, телебачення, інтернет, кінематограф, звукозаписи та відеозаписи, відеотекст, телетекст, рекламні щити та панелі, мультимедійні центри.

Журналістика — соціальний інститут, створений з метою забезпечення всебічного й об'єктивного інформування всіх суб'єктів суспільного життя про соціальну дійсність, що необхідне для оптимального функціонування всіх інших соціальних інститутів і суспільства в цілому як саморегульованої системи.

Об'єктивність — поняття, що означає характеристику предмета, зміст знання чи спосіб існування (дійсності), яка полягає в їхній незалежності від людської свідомості (суб'єкта пізнання).

Політична культура — сукупність соціально-психологічних настанов, цінностей і зразків поведінки соціальних верств, окремих громадян, які стосуються їх взаємодії з політичною владою. Політична культура охоплює рівень знань та уявлень про політику, емоційне ставлення до неї, що мотивує політичну поведінку громадян.

Суб'єктивність — світоглядна позиція, яка базується на основі будь-якого знання суб'єктивного досвіду.

Тестові завдання:

1. Влада, заснована на впливі засобів масової інформації, називається:

- А. геронтократія;
- Б. охлократія;
- В. плутократія;
- Г. медіакратія.

2. Терпимість до іншої думки називається:

- А. компроміс;
- Б. плюралізм;
- В. толерантність;
- Г. консенсус

3. Як називається розгалужена мережа установ,що займаються збором,обробкою,поширенням інформації?

- А. Демократія
- Б. Засоби масової інформації
- В. Шкільне самоврядування
- Г. Місцеве самоврядування

4. Який документ регламентує діяльність ЗМІ?

- А. Конституція України
- Б. Європейська Хартія
- В. Закону України «Про інформацію
- Г. Статут територіальної громади

5. Як називається право людини вільно висловлювати свої думки,одна з найважливіших громадянських свобод?

- А. Інформаційний простір
- Б. Журналістика
- В. Свобода слова
- Г. Цензура.

Література:

1. Гелей С., Рутар С. Політологія: навч. посібник. Вид. третє, перероблене і доповнене. Київ: Знання, 1999. 427 с.
2. Основи політичної науки: курс лекцій / за ред. Б. Кухти. Львів: Кальварія, 1997. 336 с.
3. Основи демократії: посібник / Бессонова М., Бірюков О., Бондарчук С. та ін.; за заг. ред. А. Колодій; АПН України та ін. Київ: Ай Бі, 2002. 679 с.
4. Політологія: підручник / за заг. ред. І. С. Дзюбка, К. М. Левківського. Київ: Вища школа, 1998. 415 с.
5. Політологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. Київ: Академія, 2003. 528 с.

6. Піча В. М., Хома Н. М. Політологія: навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. Львів: «Новий світ – 2000». 344 с.
7. Шипілов Л. М. Народовладдя як основа демократичної держави. Харків: ФІНН, 2009. 216 с.

12. ПЕРЕХІД ДО ДЕМОКРАТІЇ ЯК ЗАКОНОМІРНІСТЬ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ. ПЕРЕДУМОВИ І ШЛЯХИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ

1. Демократичний транзит, та його закономірності.
2. Демократичний транзит та його прояви.

На межі 1970 – 1980-х рр., виникла транзитологічна парадигма як своєрідна реакція на макросоціальні теорії, котрі переважали раніш в академічному середовищі, та у зв'язку з необхідністю осмислення особливого типу політичних процесів переходу від авторитаризму до демократії. Ці процеси відрізняються від процесів у стабільно функціонуючій системі такими ознаками:

- посиленням соціальної напруженості;
- кризою легітимності влади;
- різким зниженням ефективності політичної системи;
- зниженням передбачуваності поведінки індивідів і груп;
- зростанням потреби у колективному виході з кризи.

Початок процесу демократичного переходу (або демократизації) являє собою той історичний момент, коли його учасники (актори) усвідомлюють, що старий режим більше не може слугувати основою їхніх дій. У свою чергу, завершення процесу переходу визначається неможливістю повернення до вихідного стану, тобто перехід закінчується тоді, коли політичні актори починають розуміти незворотність змін.

Зазвичай перехід до демократії висуває дилему: реформа існуючого режиму (якщо він взагалі піддається реформуванню) або розрив з ним. Насправді істинна глибока демократизація поєднує в собі і реформу інститутів держави, і розрив з попередньою політичною практикою, і відмову від колишніх методів керівництва. Як правило, демократизація викликається глибокою внутрішньою кризою економічних, політичних, соціальних структур суспільства, «зношеністю» ідеології або системи цінностей, і тому безпосередньо пов'язана з проблемами модернізації та виступає її інструментом.

Сьогодні очевидно, що не існує і не може існувати унікального, однолінійного шляху демократизації. В різних країнах зміна авторитарних режимів відбувається по-різному, і саме особливості шляхів переходу формують основні риси майбутньої демократії. Демократія може виявитися результатом десятиліть поступової еволюції (Велика Британія, США), наслідування (Індія), динамічних перетворень (значна частина країн Східної Європи 1989 р.), обвалів (Росія після 1991 р.), революцій (Португалія і Аргентина), угод, досягнутих шляхом переговорів (Польща, Болівія, Нікарагуа, ПАР).

Для переходу до демократії необхідно здійснити низку першочергових заходів. Найважливішими з них, як вважає Д. Леррі, є обмеження влади та її підзвітність. Особливо суттєвим у зв'язку з цим є верховенство права, для чого необхідні професіональні судді, каральні структури і незалежний виборний орган. Вони покликані запобігати, контролювати і карати політичну корупцію на всіх рівнях суспільного життя. Ще важливішу роль відіграє пов'язаний з цим відносно високий рівень потреби в громадянських свободах: свободі слова, преси, зібрань, совісті тощо, а також у захисті від будь-якого терору, тортур, принизливих покарань, необґрунтованих обшуків і арештів, тюремних ув'язнень.

Два наступні фактори також можуть певною мірою нейтралізувати гіркоту затяжного переходу до демократії. Один з них – ротація керівників.

Прикрий і доволі частий критерій автократії – «культ особи». Чим більш персоніфікованим є режим, тим більш схильний він до зловживання владою, до корупції, безвідповідальності. Чим довше політик перебуває при владі, тим сильніша його схильність до культу особи, нетерпимості, егоїзму, сваволі, несправедливості. Ротація керівників, отже, могла б стати першим кроком на шляху до конституційного правління, слугувала б одночасно повчальним прикладом для наступних урядів.

І останній фактор, який скорочує тривалість авторитарної влади та стимулює остаточне становлення демократії: децентралізація влади. Чим більше людей бере участь у формуванні свого безпосереднього політичного середовища, тим демократичнішим є суспільство.

В. Меркель вважає, що консолідація демократії остаточно завершується лише тоді, коли будуть консолідовані такі чотири рівні демократичного устрою:

- конституційна консолідація центральних конституційних органів, таких, як президент, уряд, парламент і суди;
- представницька консолідація, тобто консолідація територіального (партії) і функціонального (асоціації) представництва інтересів;
- інтегративна консолідація, зокрема зниження стимулів до позаконституційних дій, спрямованих проти демократії, з боку потенційних груп вето (таких, як військові, великі землевласники, підприємці, радикальні рухи і т. д.) до такого рівня, коли вони інтегровані у демократію настільки, що віддають перевагу цій системі перед будь-якою іншою;
- консолідація громадянської культури завершує консолідацію політичної системи установленням громадянської культури (civil culture), заснованої на демократії.

Наприкінці ХХ століття демократичні політичні системи утвердилися у більше, ніж ста державах світу. Значний відсоток з них становлять посткомуністичні країни, в яких відбувається активний політичний транзит, тобто утвердження перехідних суспільств. Та, незважаючи на те, що процес

демократизації у більшості країн Східної Європи і країн СНД ще дуже далекий від остаточного завершення, певний трансформаційний досвід дає можливість охарактеризувати динаміку демократичних процесів і виявити особливості демократизації в різних країнах.

Існує ціла низка класифікаційних критеріїв, за якими можна згрупувати всі посткомуністичні держави, що переходять до демократії.

Перша група, це темпи перетворень. За цим критерієм вони поділяються на дві групи.

До першої належать держави з високими темпами переходу до демократії. Серед них — Польща, Угорщина, Чехія, країни Балтії. Тут, завдяки історичному досвіду і демократичним традиціям, вже на початку 1990-х років склалися основи нових демократичних режимів, а саме: вільні вибори; прийняття «досоціалістичних» конституцій; формування інституту парламентської демократії; ротація найбільших політичних партій, що перебувають при владі; розвинена політична культура громадян.

Друга група — це держави з поетапними темпами реформування політичної системи (Росія, Україна, Азербайджан, Грузія, Вірменія, Киргизстан, Казахстан). Вибір темпів реформування політичних систем у цій групі зумовлений вирішенням гострих соціально-економічних протиріч і проблем, створенням певних умов для розвитку демократії.

Другий критерій — зміст політичного реформування. Відповідно до нього можна виокремити також дві групи: країни, де одночасно здійснювалися політичні, соціальні, економічні реформи, створювалися засади національної державності. Інакше кажучи, тут трансформація мала комплексний характер (держави СНД — за винятком Росії, держави Східної Європи, зокрема — складові колишньої Югославії: Хорватія, Словенія, Македонія; країни, де здійснювалися лише політичні та економічні реформи, тобто Чехія і Угорщина).

Третім класифікаційним критерієм є форма переходу до демократії. Відповідно до них держави можна згрупувати так: мирний шлях

трансформації політичної системи, так звані «оксамитові революції» – Чехія, Словаччина, Болгарія, Угорщина, Польща, переважна більшість країн СНД; гостра внутрішня конфронтація і боротьба еліт – Росія; революційний шлях – Румунія).

До четвертого критерію можна віднести чинники, які зумовили трансформацію. Серед них — внутрішні і зовнішні чинники та, відповідно, група держав, де перетворення ґрунтуються на внутрішньо іманентних процесах та впливах іззовні (країни СНД, насамперед Росія); зовнішні фактори, одним з яких для країн Центральної і Східної Європи був розпад СРСР.

П'ятий критерій — масштаби залучення до суспільних перетворень різних соціальних і політичних сил. Відповідно виокремлюють: держави, де у цих процесах беруть участь широкі соціальні верстви і де злам тоталітарного режиму відбувся під тиском «знизу» (Румунія, деякі країни Південної Європи); держави, де головною рушійною силою перетворень була політична еліта; держави, де демократизація відбувається під впливом конкуренції політичних угруповань (СНД).

І, нарешті, шостий критерій – це інституціональні передумови. За ним виокремлюють три групи держав. До першої зараховуються держави, де досвіду становлення класичних демократичних інститутів не було (всі країни СНД, крім України і Росії); до другої – держави, в історичному минулому яких були паростки демократичних інститутів і, відповідно, перехід до демократії означав повернення до втрачених національних традицій демократичного суспільного розвитку (деякі держави Центральної і Східної Європи, Балтії). Третю групу складають держави, в яких демократичні трансформації набули комплексного характеру: повернення до демократичних традицій відбувається на більш високому рівні модернізації (Україна, Росія).

Така класифікація дозволяє визначити певні закономірності демократичної трансформації політичних систем у посткомуністичних країнах.

По-перше, динамічні темпи суспільних перетворень забезпечуються там, де склався необхідний конгломерат внутрішніх і зовнішніх чинників, де забезпечено масову участь широких політичних і соціальних сил у реформуванні суспільства, де інституціональні передумови наклалися на історично сформовані демократичні традиції.

По-друге, в країнах, де одночасно здійснювалися як економічні, так і політичні перетворення, формувалися засади національної державності, демократична трансформація набула поступового, поетапного характеру.

По-третє, повільні темпи і невиразні результати трансформації спричинені браком економічних та соціокультурних передумов, а процес демократизації є результатом боротьби еліт та інших суб'єктів за владу.

По-четверте, процес демократизації у кожній посттоталітарній країні має власні особливості, зумовлені історичним досвідом, традиціями, політичною культурою.

По-п'яте, демократія передбачає сформовані ринкові відносини та інститут приватної власності, що забезпечує потужний середній клас, досить оформлені групи інтересів і політичні партії, незалежні від держави, автономію особи, її імунітет щодо тотального державного втручання й контролю, що, зрештою, є основою громадянського суспільства.

Отже, можна впевнено говорити, що оптимальним варіантом, який забезпечує найліпші шанси для утвердження консолідованої демократії, є «пактування», тобто «договірний» перехід. Його основний принцип полягає в укладенні пактів, угод, до яких залучаються правлячі групи попереднього режиму, а також ті, хто був усунений від влади чи взагалі не володів владою. І, безумовно, «революційний» тип супроводжується найбільшими труднощами, оскільки при цьому певне політичне угруповання узурпує

владу, а далі виникає тривалий період очікувань реального переходу до демократизації.

Проте, сам вибір типу (шляху) демократичного транзиту (демократизації) в жодному разі не є довільним. Він диктується не стільки волею політичної еліти чи її частини, скільки історичними традиціями, нормами та інститутами, притаманними певному суспільству, політичною культурою конкретної країни, а також, значною мірою, «зовнішніми» — економічними, соціальними, політичними та іншими факторами.

Термінологічний словник:

Революція (від лат. *revolutio* — переворот, змінення, кардинальна зміна) — швидка радикальна зміна всієї самостійної системи.

Оксамітова революція — зміни мирним шляхом без використання зброї та пролиття крові в результаті вуличних акцій, протестів.

Політична система — впорядкована, багатогранна система державних і недержавних стосунків соціальних (суспільних та політичних) інститутів, що виконують певні політичні функції

Соціальна еволюція — розвиток суспільства від найпростіших форм до найскладніших шляхом реформ.

Соціальний процес — серія явищ чи взаємодій, які відбуваються в організації, структурі груп і змінюють стосунки між людьми чи між складовими елементами спільноти.

Тестові завдання:

1. Абсентеїзм:

- а) ухил від участі в політичному житті;
- б) політичний протест;
- в) вид терористичної діяльності
- Г. активна політична участь .

2. Збройна боротьба, у яку включені країни й великі маси людей:

- А. заколот

Б війна

В. революція

Г. сутичка

3. Сукупність засобів для досягнення тимчасових результатів:

А. стратегія;

Б. тактика;

В. методика

Г. методологія

4. Сукупність засобів для досягнення перспективних результатів:

А. стратегія;

Б. тактика;

В. методика

Г. методологія

5. Політична культура складається з:

А. поведінки;

Б. свідомості;

В. норм та цінностей.

Г. традицій

Література

1. Иноземцев В. Л. Расколота цивилизация. Наличествующие предпосылки и возможные последствия постэкономической революции. – М.: Academia. – Наука, 1999 – С. 85.

2. Цветков В. В., Кресіна І. О., Коваленко А. А. Суспільна трансформація і державне управління в Україні: політико-правові детермінанти. – К.: Концерн "Видавничий Дім Ін Юре", 2003 – С. 17.

3. Елисеев С. М. Выйти из "Бермудского треугольника": о методологии исследования посткоммунистических трансформаций // Политические исследования. – 2002. – № 6. – С. 72.

4. Шапиро И. Переосмысливая теорию демократии в свете современной политики // Политические исследования. – 2001. – №5. – С. 62.
5. Цит. за: Иванов В. Н., Матвиенко В. Я., Патрушев В. И., Молодых И. В. Технологии политической власти: Зарубежный опыт. – К.: "Вища школа", 1994. – С. 16.
6. O'Donnell G., Schmitter P. Transitions from Authoritarian Rule. Tentative Conclusions about Uncertain Democracies. – Baltimore, London: Johns Hopkins University Press, 1986. – P. 15.
7. Цит. за: Повороты истории. Постсоциалистические трансформации глазами немецких исследователей. В 2 т. – Т. 1.: Постсоциалистические трансформации: теоретические подходы / Ред. – сост. П. Штыков, С. Шваниц. – СПб.; М.; Берлин: Европейский университет в Санкт-Петербурге: Летний сад: Berliner Debatte Wissenschaftsverlag, 2003. – С. 366.
8. Dahl R. Polyarchy: Participation and Opposition. – New Haven / London, 1971. – P. 8.

ТЕСТИ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Термін демократія вперше пролунав з уст:

- А. Гомера
- Б. Геродота
- В. Арістотеля
- Г. Перікла

2. Про сутність демократії як «правління народу, вибране народом і для народу» висловився:

- А. Гомер
- Б. Арістотель
- В. Лінкольн

Г. Платон

3. Принципи демократії: рівність при голосуванні; рівність перед законом; вирішальне право більшості при вирішенні загальних справ; пряма виборність функціонерів влади; пряма звітність функціонерів влади перед народом; турбота про усіх вільних громадян були притаманними для:

А. Античної Греції

Б. Стародавнього Єгипту

В. Стародавньої Індії

Г. Стародавнього Китаю

4. Хто автор вислову: «Для кращої демократичної держави, потрібні дві обов'язкові умови — кращі правителі і мудрі, справедливі закони, обов'язкові для всіх»:

А. Гомер

Б. Геродот

В. Лінкольн

Г. Платон

5. Серед філософів Античного світу першим розподіляв владу на законодавчу, адміністративно-управлінську (виконавчу) та судову:

А. Гомер

Б. Арістотель

В. Геродот

Г. Платон

6. Демократія як підпорядкованість, підвладність окремої людини, народу притаманна для поглядів:

А. Т. Аквінського

Б. П. Абеляра

В. Ібн-Сінні

Г. Ібн-Рушда

7. Автор вислову «Демократичне правління принагідне малим державам, аристократичне — середнім, а монархічне (королівське) — для держав великих»:

- А. Вольтер
- Б. Гельвецій
- В. Дідро
- Г. Руссо

8. Демократична виборча система, згідно з якою право голосу мало б надатися всьому населенню чоловічої статі, незалежно від майнового становища містилося у:

- А. «Енциклопедії» Руссо
- Б. «Декларації незалежності» Джеферсона
- В. «Правителі» Макіавеллі
- Г. «Про дух законів» Монтеск'є

9. Який орган у Київський Русі репрезентував ідеї демократії:

- А. Боярська дума
- Б. рада князів
- В. віче
- Г. рада селян

10. Де в Україні вперше відбувся поділ влади на законодавчу, виконавчу та судову:

- А. Київська Русь
- Б. Галицько-Волинське князівство
- В. Запорізька Січ
- Г. Гетьманщина.

11. Вищий законодавчий орган у Запорізькій Січі:

- А. Загальнокозацька рада
- Б. рада козацької старшини
- В. Сенат
- Г. віче

12. Перший документ в історії України, що закріплював низку демократичних положень:

- А. «Руська правда»
- Б. «Правда Ярославичів»
- В. «Устав» Володимира Мономаха
- Г. «Конституція прав і свобод Запорозького Війська»

13. Одним з головних прав народу в демократичній державі, на думку І. Франка, є:

- А. право приватної власності
- Б. право обирати і бути обраним
- В. право на працю
- Г. право на вільне пересування

14. Беруть за основу пріоритет особи, індивіда над суспільством. Звідси ствердження, що особа є первинною, вона становить основу громадянського суспільства:

- А. Індивідуалістичні концепції демократії
- Б. Елітарна концепція демократії
- В. Партиципаторна теорія демократії
- Г. «Ринкова теорія» демократії

15. Доводить, що політичні рішення тоді є позитивними і дієвими, коли їх приймає вузьке коло людей:

- А. Індивідуалістичні концепції демократії
- Б. Елітарна концепція демократії
- В. Партиципаторна теорія демократії
- Г. «Ринкова теорія» демократії

16. Вона передбачає максимальну демократизацію суспільства шляхом активної участі більшості громадян у політичних процесах:

- А. Індивідуалістичні концепції демократії
- Б. Елітарна концепція демократії
- В. Партиципаторна теорія демократії

Г. «Ринкова теорія» демократії

17. Ґрунтується на тому, що усі політичні сили мають і перебувають в умовах постійної конкуренції, суперництва за владу, владні повноваження:

А. Індивідуалістичні концепції демократії

Б. Елітарна концепція демократії

В. Партиципаторна теорія демократії

Г. «Ринкова теорія» демократії

18. Хто є носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні?

А. народ

Б. Верховна Рада України

В. Президент України

Г. Кабінет Міністрів

19. Кому належить право визначати і змінювати конституційний лад в Україні?

А. народові

Б. Верховній Раді України

В. органам державної влади

Г. посадовим особам держави

20. Яким чином Український народ здійснює владу?

А. безпосередньо і через органи державної влади та місцевого самоврядування

Б. безпосередньо і через органи місцевого самоврядування

В. виключно безпосередньо

Г. через посадових осіб органів державної влад

21. На яких засадах в Україні здійснюється державна влада?

- А. на засадах поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову
- Б. з дотриманням принципів демократії та соціальної справедливості
- В. на засадах поділу державної влади на законодавчу та виконавчу
- Г. на засадах соціального плюралізму та багатоукладності економіки

22. Процедура вступу в посаду глави держави:

- А. імпічмент;
- Б. інаугурація;
- В. імунітет
- Г. інтронізація

23. Об'єднання індивідів на основі спільних інтересів, які намагаються вплинути на політичні інститути з метою найбільш вигідних для себе рішень і діють всередині державного апарату:

- А. лобі;
- Б. профспілки;
- В. асоціації
- Г. неформальні організації

24. Сукупність соціальних утворень: груп, колективів, організацій, асоціацій, об'єднаних специфічними економічними, етнічними, культурними, релігійними та іншими інтересами, які реалізують їх поза сферою держави:

- А. громадянське суспільство;
- Б. соціальне суспільство;
- В. правове суспільство.
- Г. правова громада

25. Згода на основі взаємних поступок:

- А. консенсус;
- Б. інцидент;
- В. компроміс
- Г. толерантність

26. У різних політичних вченнях - форма держави, де правлять найкращі:

- А. олігархія;
- Б. меритократія;
- В. медіакратія;
- Г. аристократія.

27. Наука про владу називається:

- А. паргологія;
- Б. біхевіоризм;
- В. кратологія;
- Г. ідеократія.

28. Влада, заснована на впливі засобів масової інформації, називається:

- А. геронтократія;
- Б. охлократія;
- В. плутократія;
- Г. медіакратія.

29. Терпимість до іншої думки називається:

- А. компроміс;
- Б. плюралізм;
- В. толерантність;
- Г. консенсус

30. Спосіб прийняття законів та інших рішень із найважливіших питань суспільного життя прямим волевиявленням громадян шляхом всенародного голосування є:

- А. вибори;
- Б. лобізм;
- В. референдум
- Г. плебісцит

31. Під впливом розвитку яких відносин формувалися інститути громадянського суспільства у країнах розвиненої демократії?

- А. Капіталістичних відносин
- Б. Регіональних відносин
- В. Соціально-демократичних відносин
- Г. Постсоціалістичних відносин

32. Процес інституалізації громадянського суспільства в країнах ЦСЄ розпочався за довго до:

- А. «Помаранчевих революцій»
- Б. «Буржуазних революцій»
- В. «Оксамитових революцій»
- Г. «Жовтневих революцій»

33. Які політичні нововведення були введені після революції 1848-49 рр. в Австро-Угорщині?

- А. Галичина приєдналася до складу Австро-Угорщини, розширено політичні права її мешканців.
- Б. Галичина приєдналася до складу Австро-Угорщини, політичні права її мешканців зазнали сильних утисків з боку влади.
- В. Галичині було надано автономію, всі австроугорці були депортовані.
- Г. Галичині було надано автономію, розширено політичні права її мешканців.

34. Що мало найбільший гальмівний вплив на розвиток громадянських потенцій суспільства?

- А. Локалізована система суспільних зв'язків
- Б. Вільна особистість
- В. Відсутність суспільних зв'язків
- Г. Відносини особистої залежності

35. Про що свідчить водночас високий рівень взаємодії суспільства та еліти?

- А. Про необхідність суспільної свідомості
- Б. Про якість суспільної свідомості

В. Про занепад суспільної свідомості

Г. Про підвищення суспільної свідомості

36. Дефіцит легітимності влади в країнах ЦСЄ (на початку 80-х рр. ХХ ст.) змусив їх уряди вдатися до:

А. «Капіталістичного оновлення»

Б. «Соціалістичного оновлення»

В. «Дефіцитного оновлення»

Г. «Партійного оновлення»

37. Конституційне право на свободу об'єднання – це ...

А. Юридична основа для створення і діяльності громадських організацій, партій, тощо

Б. Головна складова демократичної держави

В. Основа громадянського суспільства

Г. Необґрунтоване втручання держави в громадське життя

38. Хто з вчених остаточно переконав, що політичні відносини у державі є суспільними, оскільки держава походить від суспільства?

А. Ш.Л. Монтеск'є

Б. І. Кант

В. К. Маркс

Г. А.Сміт

39. Яким чином індивід може досягти особистої свободи?

А. За допомогою підтримки з боку держави

Б. Через об'єднання (громадські партії, організації тощо)

В. Через досягнення суспільної або власної мети

Г. За умови соціальної взаємодії та суперництва

40. Хто з вчених висунув припущення про взаємозв'язок між виникненням громадських об'єднань і раціональним прагненням людини до певних вигод?

А. П. Плау

Б. А.Сміт

В. Ш.Л. Монтеस्क'є

Г. І. Кант

41.У якому столітті відбувся процес формування багатопартійності в Україні?

А. 17

Б. 19

В. 21

Г. 20

42. Що являє собою поняття «легалізація»

А. Офіційне визнання

Б. Об'єднання громадян

В. Добровільне громадське формування

Г. Порядок припинення діяльності об'єднання

43.Консультативно-дорадчий орган, утворений для налагодження постійного і конструктивного діалогу між Президентом України та політичними силами, представленими у Верховній Раді України-це...

А. Верховний Суд

Б. Кабінет Міністрів

В. Політична рада

Г. Конституційний Суд

44.Добровільна неприбуткова громадська організація, що об'єднує громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної діяльності-це...

А. Професійна спілка

Б. Громадська організація

В. Політична партія

Г. Релігійна організація

45. Як називається система інститутів поза межами державних та комерційних,яка забезпечує самоорганізацію та розвиток населення?

А. Громадянське суспільство

Б. Комунікативність

В. Комунікація

Г. Стратифікація

46. Прикладом інституцій громадянського суспільства є:

А. Бюджетна організація

Б. Прокуратура

В. Міська рада

Г. Профспілка

47. Як називають діяльність груп, партій, індивідів, держави, пов'язана з реалізацією загальнозначущих інтересів за допомогою політичної влади?

А. Політичний процес

Б. Лобізм

В. Опозиція

Г. Політика

48. Як називається розгалужена мережа установ, що займаються збором, обробкою, поширенням інформації?

А. Демократія

Б. Засоби масової інформації

В. Шкільне самоврядування

Г. Місцеве самоврядування

49. Як називається сукупність осіб, які виділяються з політичного середовищ на основі більш вищого ступеня розвитку окремих політичних якостей?

А. Політична еліта

Б. Політична система

В. Політична влада

Г. Політичний лідер

50. Який документ регламентує діяльність ЗМІ?

А. Конституція України

Б. Європейська Хартія

В. Закону України «Про інформацію

Г. Статут територіальної громади

51. Як називається право людини вільно висловлювати свої думки, одна з найважливіших громадянських свобод?

А. Інформаційний простір

Б. Журналістика

В. Свобода слова

Г. Цензура

52. Як називається сукупність територій, охоплених засобами масової інформації певної категорії (регіональними, національними, світовими)?

А. Інформаційний простір

Б. ЗМІ

В. Територіальна громада

Г. Журналістика

53. Остання українська партія, яка стояла на засадах самостійної УРСР, що проіснувала до 1925 р. мала назву:

А. Українська комуністична партія (УКП)

Б. Товариство українських поступовців (ТУП)

В. Українська народна партія (УНП)

Г. Українська соціалістична партія (УСП)

54. Процес формування багатопартійності в Україні у 20-ті рр. минулого століття перервала:

А. Більшовицька влада

Б. Українська влада

В. Польська влада

Г. Немає правильної відповіді

55. Депутатські фракції, що реалізують політику своїх партій в Верховній Раді України, та їх об'єднання, мають назву:

А. Парламентська опозиція

Б. Політична опозиція

В. Громадська опозиція

Г. Об'єднана парламентська опозиція

56. Політична опозиція може сформувати альтернативний («тіньовий»)

Кабінет Міністрів, за умови:

А. Наявності у Верховній Раді України об'єднаної парламентської опозиції

Б. Наявності у Верховній Раді України політичної опозиції

В. Наявності у Верховній Раді України парламентської опозиції

Г. . Наявності у Верховній Раді України громадянської опозиції

57. Право займатися опозиційною політичною діяльністю мають

А. Усі суб'єкти суспільного життя України

Б. Тільки чоловіки

В. Тільки жінки

Г. Тільки ті, хто належать до Верховної Влади

58. Належність чи не належність до політичних партій

А. Не є підставою для обмеження прав і свобод

Б. Надає державою пільги та переваги

В. Є підставою для обмеження прав

Г. Немає правильної відповіді

59. Для громадянського суспільства характерна наявність:

А. Єдиного центру управління державним апаратом

Б. Самодіяльних громадських організацій

В. Авторитарного політичного режиму

Г. Абсолютної монархічної форми правління

60. Центром політичної системи суспільства є:

А. Держава

Б. Міжнародні організації

В. Громадські неурядові організації

Г. Організація Об'єднаних Націй

61.Добровільне об'єднання громадян, створене для участі в політичному житті суспільства, у виборах і для представлення інтересів громадян в органах державної влади і місцевого самоврядування, називається:

- А. Громадським рухом
- Б. Політичною партією
- В. Громадською організацією
- Г. Громадським фондом

62.Однією з основних цілей політичної партії не є:

- А. Формування майна на основі добровільних внесків і використання його на суспільно-корисні цілі
- Б. Формування громадської думки
- В. Політичне утворення і виховання громадян
- Г. Висування кандидатів на виборах

63.Становлення громадянського суспільства нерозривно пов'язане:

- А. З монополією на засоби масової інформації
- Б. Із заборонаю конкуренції
- В. Зі становленням правової держави
- Г. З розвитком освіти

64.Самоорганізація громадян за місцем їх проживання на частині території поселення для самостійного здійснення власних ініціатив з питань місцевого значення є:

- А. Референдумом
- Б. Державним управлінням
- В. Місцевим управлінням
- Г. Територіальним громадським самоврядуванням

65.Серед приведених ситуацій вкажіть ту, яка відображає діяльність громадських організацій:

- А. Виступи ініціативної групи жителів мікрорайону проти будівництва елітних котеджів в парковій зоні

В. Здійснення поїздки президента по областях країни з ціллю ознайомлення з умовами життя людей

В. Виступ парламентської фракції з пропозицією змін до держбюджету

Г. Призначення радою директорів нового фінансового директора великої компанії

66. Перші політичні партії в Україні виникли:

А. Коли Україна здобула незалежність

Б. Наприкінці XIX – на початку XX ст.

В. У середині XX ст.

Г. Початок XVII ст.

67. Хто є носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні?

А. народ

Б. Верховна рада України

В. Президент України

Г. територіальні громади

68. Який тип політичної культури орієнтується на високу залученність до політичного життя:

А. підданицький;

Б. активістський;

В. патріархальний

Г. суверенний

69. Під легітимністю влади в політології розуміється:

А. передача влади від одного її суб'єкта до іншого;

Б. вияв готовності громадян визнавати владу;

В. характер політичного лідерства

Г. діяльність політичного лідера

70. Етнополітична спільнота, якій притаманний високий рівень консолідації та самоусвідомлення, наявність творення або прагнення до творення власної держави:

А. етнос;

Б. народ;

В. нація.

Г. народність

71. Сукупність реакцій соціальних суб'єктів на діяльність політичної системи - це:

А. політична поведінка;

Б. політична орієнтація;

В. політична стабільність

Г. політична нестабільність

72. Абсентеїзм:

а) ухил від участі в політичному житті;

б) політичний протест;

в) вид терористичної діяльності

Г. активна політична участь .

73. Збройна боротьба, у яку включені країни й великі маси людей:

А. заколот

Б. війна

В. революція

Г. сутичка

74. Сукупність засобів для досягнення тимчасових результатів:

А. стратегія;

Б. тактика;

В. методика

Г. методологія

75. Сукупність засобів для досягнення перспективних результатів:

А. стратегія;

Б. тактика;

В. методика

Г. методологія

76. Політична культура складається з:

- А. поведінки;
- Б. свідомості;
- В. норм та цінностей.
- Г. традицій

77.Право обирати - це:

- А. активне виборче право;
- Б. пасивне виборче право
- В. делеговане виборче право
- Г. дароване виборче право

78. Бути обраним це:

- А. активне виборче право;
- Б. пасивне виборче право
- В. делеговане виборче право
- Г. дароване виборче право

79. Зіткнення політичних суб'єктів, обумовлене протилежністю їх політичних інтересів:

- А. конфлікт;
- Б. криза;
- В. компроміс
- Г. застій.

80. Сукупність усіх видів політичної діяльності є:

- А. політичним режимом;
- Б. політичним процесом;
- В. політичним рішенням
- Г. формою державного правління.

81. Сукупність передбачених законом виборчих процесів, пов'язаних із формуванням органів влади:

- А. партійна система;

- Б. виборча система;
- В. маркетинг.
- Г. політична система

82. Політична та ідеологічна течія, яка орієнтується на парламентський лад, вільне підприємництво, демократичні свободи:

- А. консерватизм;
- Б. лібералізм;
- В. комунізм
- Г. соціалізм.

83. До якого типу партійних систем, за Д. Сарторі, можна віднести партійну систему України:

- А. однопартійна;
- Б. двопартійна;
- В. поміркованого плюралізму;
- Г. поляризованого плюралізму;

84. Заяви, виступи, висловлювання, у яких для досягнення мети використовується обман, спекуляції, методи маніпулювання свідомістю, називаються:

- а) демагогія;
- б) демократія;
- в) охлократія.
- Г. олігархія

85. Легітимність політичної влади заснована на вірі в особливі якості лідера називається:

- А. раціонально-бюрократичною;
- Б. традиційною;
- В. харизматичною.
- Г. нетрадиційною

86. Легітимність політичної влади заснована на виборах на альтернативній основі називається:

- А. раціонально-бюрократичною;
- Б. традиційною;
- В. харизматичною.
- Г. нетрадиційною

87. Легітимність політичної влади заснована на вшануванні надбань минулого називається:

- А. раціонально-бюрократичною;
- Б. традиційною;
- В. харизматичною.
- Г. нетрадиційною

88. Політичний режим, при якому політична влада здійснюється конкретною особою (сім'єю, партією, соціальним класом) при мінімальній участі народу називається?

- А. авторитарним;
- Б. демократичним;
- В. тоталітарним;
- Г. деспотичним

89. Хто вперше ввів у науковий обіг поняття "держава"?

- А. Платон;
- Б. Полібій;
- В. Т. Гоббс;
- Г. Н. Макіавеллі.

90. Членами політичних партій України можна бути у віці з:

- А. 16
- Б. 18
- В. 21
- Г. 23

91. Політичний рух, спрямований на радикальні зміни в суспільстві, називається:

- А. альтернативним;

- Б. реформаційним;
- В. релігійним;
- Г. трансформаційним

92. Принцип виборчого права, який означає наявність у кожного виборця однакової з іншими кількості голосів при голосуванні називається: .

- А. опосередкованим;
- Б. загальним;
- В. рівним;
- Г. прямим.

93. Який тип виборчої системи в сучасній Україні?

- А. мажоритарна;
- Б. пропорційна;
- В. куріальна;
- Г. змішана.

94. Ротація - це:

- А. зміна органів державної влади;
- Б. змінюваність осіб в органах державної влади;
- В. оптимізація органів державної влади
- Г. незмінність органів державної влади.

95. Держава, у якій законодавчо закріплена й реально здійснюється справедлива, демократична, ефективна соціальна політика, здатна забезпечити кожному громадянину умови ефективної праці, її справедливу оплату, сучасний рівень добробуту та безпеки, належить до:

- А. правової;
- Б. соціальної;
- В. національної.
- Г. політичної

96. Хто є автором вислову: «людина – тварина політична»?

- А. Платон;

- Б. Цицерон;
- В. Арістотель;
- Г. Ф. Ніцше;

97. Назвіть авторів концепції «суспільного договору»:

- А. Ж.-Ж. Руссо;
- Б. Т. Гоббс;
- В. Дж. Локк;
- Г. Н. Макіавеллі;

98. Хто є автором даного вислову: „Для того, щоб не було можливості зловживати владою, необхідний такий порядок, за яким різні гілки влади могли б стримувати одна одну”?

- А. Ш.-Л. Монтеск'є;
- Б. Т. Гоббс;
- В. Т. Джефферсон;
- Г. Ж.-Ж. Руссо.

99. Що таке політична ідеологія?

- А. система політичних ідей і переконань, що відбивають інтереси, світогляд та ідеали індивідів і соціальних груп;
- Б. стійкі, некритичні, емоційно забарвлені образи, уявлення про політичні події, явища і процеси;
- В. вплив індивідів і соціальних груп на політичну систему, її елементи, а також процес прийняття політичних рішень;
- Г. вплив індивідів і соціальних груп на політичну систему, її елементи, а також процес прийняття економічних рішень;

100. Хто є автором визначення трьох типів легітимності влад – традиційного, харизматичного, раціонально-легального?

- А. Н. Макіавеллі;
- Б. М. Вебер;
- В. М. Моска;

Г. В. Парето;

101. Влада – це...

А. конкретна історична форма взаємодії суб'єктів політики, яка організує в певну сукупність політичні відносини між ними;

Б. особлива форма організації суспільства, яка діє на обмеженій території;

В. сфера діяльності, пов'язана з відносинами між соціальними групами, суттю якої є визначення форм, задач, змісту діяльності держави;

Г. здатність та можливість здійснювати певний вплив на діяльність і поведінку людей та їх об'єднань за допомогою волі, авторитета, права, насильства, організаційно-управлінських та регулятивно-контрольних механізмів здійснення політики.

102. Демократичний режим – це

а) тип політичного режиму, який передбачає загальний контроль та регламентацію з боку держави всіх сфер діяльності людини;

б) форма держави, в якій джерело влади – народ та де гарантовані права особистості;

в) політичний режим, який характеризується необмеженістю влади одної людини або групи осіб та жорсткою системою насилля

г. організація верховної державної влади, порядок формування органів влади та взаємовідносин їх з населенням.

103. Форма правління Ольвії;

А. аристократична республіка;

Б. вічовий устрій;

В. патримонія – спадкова влада панівного роду;

Г. абсолютистська монархія

104. Під час сходження на престол Київський князь підписував угоду «ряд» про співробітництво з:

А. дружиною;

Б. боярською думою;

В. віче.

Г. сеймом

105. Держава Б. Хмельницького бере свій початок з:

- А. Зборівської угоди 1649 р;
- Б. Білоцерківської угоди 1651 р;
- В. Переяславської угоди 1654 р;
- Г. Березневих статей

106. Як називалася держава створена Б. Хмельницьким:

- А. Запорізька держава
- Б. Козацька держава;
- В. Гетьманщина;
- Г. гетьманська держава

107. Найвищим органом влади у державі Б. Хмельницького була:

- А. Генеральна рада;
- Б. Козацька рада;
- В. Чорна рада;
- Г. загальна рада

108. До особливостей Гетьманщини відноситься:

- А. основну державотворчу функцію виконував козацький стан;
- Б. поєднувалася диктатура і народовладдя;
- В. була початкова певна станова рівність;
- Г. не було правових норм.

109. До прийняття «Конституцій прав і вольностей Війська Запорозького» мають відношення:

- А. Гетьман Ю. Хмельницький;
- Б. кошовий Кость Гордієнко;
- В. гетьман Іван Скоропадський;
- Г. гетьман Пилип Орлик.

110. З чим пов'язане висловлювання: «Єдине добре місце Російської імперії – це Україна. Нова братня республіка утвориться в колишній

**вільній країні козаків, і діти відродженої Козацької республіки
благословлятимуть...»:**

- А. Французькою революцією;
- Б. війною Наполеона проти Росії;
- В. Кирило-Мефодієвським братством;
- Г. прагненням українців до повернення втраченого.

**111. Вищий законодавчий орган України з березня 1917 р. по квітень
1918 р. :**

- А. Народний Секретаріат;
- Б. Генеральний Секретаріат;
- В. Центральна Рада.
- Г. Всеукраїнський Секретаріат.

**112. Вищий виконавчий орган України з березня 1917 р. по квітень 1918
р. :**

- А. Народний Секретаріат;
- Б. Генеральний Секретаріат;
- В. Центральна Рада.
- Г. Всеукраїнський Секретаріат.

113. Конституція УНР була прийнята:

- А. 28 січня 1918;
- Б. 28 лютого 1918;
- В. 28 березня 1918;
- Г. 28 квітня 1918

114. Першим президентом України було обрано:

- А. С. Петлюру;
- Б. В. Винниченка;
- В. Л. Кравчука;
- Г. М. Грушевського

115. Найвищий орган державної влади відродженої Української Народної Республіки, який діяв з 14 листопада 1918 року до 10 листопада 1920 року:

- А. Центральна Рада;
- Б. Гетьманат;
- В. Директорія;
- Г. ВУЦВК

116. Вищий тимчасовий законодавчий орган Української Народної Республіки у період Директорії УНР. Скликаний Директорією з метою організації влади в Україні та визначення форми державного правління:

- А. Український трудовий конгрес;
- Б. Український національний конгрес;
- В. Український хліборобський конгрес
- Г. Всеукраїнський з'їзд Рад

117. Безпосередня виконавча влада передавалася Раді Народних Міністрів, яких призначала Директорія і які між сесіями Трудового Конгресу звітували перед нею в:

- А. УСРР;
- Б. Українській державі;
- В. першій УНР;
- Г. другій УНР

118. Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет (ВУЦВК) найвищий законодавчий, виконавчий та контролюючий орган УРСР було створено у:

- А. 1917;
- Б. 1918;
- В. 1919;
- Г. 1920

119. Президентом Карпатської України був обраний:

- А. К. Левицький;

- Б. А. Волошин;
- В. Є. Коновалець;
- Г. А. Мельник.

120. Першим всенародно обраним президентом України був:

- А. М. Грушевський;
- Б. Л. Кравчук;
- В. І. Плющ;
- Г. Л. Кучма.

121. Трансформація України із президентсько-парламентської до парламентсько-президентської республіки відбулася за каденції:

- А. Президента Л. Кучми;
- Б. Президента В. Ющенка;
- В. Президента В. Януковича;
- Г. В. о. Президента О. Турчинова

122. Трансформація України із парламентсько-президентської до президентсько-парламентської республіки відбулася за каденції президента:

- А. Президента Л. Кучми;
- Б. Президента В. Ющенка;
- В. Президента В. Януковича;
- Г. В. о. Президента О. Турчинова

123. Трансформація України із президентсько-парламентської до парламентсько-президентської республіки відбулася за каденції:

- А. Президента Л. Кучми;
- Б. Президента В. Ющенка;
- В. Президента В. Януковича;
- Г. В. о. Президента О. Турчинова

124. Конфронтаційна демократія це:

- А. Боротьба між елементами демократії і автократії
- Б. Бере за основу пріоритет особи, індивіда над суспільством

В. Доводить, що політичні рішення тоді є позитивними і дієвими, коли їх приймає вузьке коло людей

Г. Передбачає максимальну демократизацію суспільства шляхом активної участі більшості громадян у політичних процесах

125. Класична ліберальна модель демократії сформувалася у:

А. Античних Афінах

Б. Середньовіччі

В. Новому Часі

Г. на початку XX ст.

126. Республіка це синонімічна назва:

А. конституційної монархії

Б. представницької демократії

В. системі в якій не існує розмежування повноважень між центральними і регіональними урядами;

Г. системи, в якій гарантовані права та свободи громадян

127. Політична діяльність це:

А. реалізація приватних потреб та інтересів громадян

Б. виробництво агітаційної продукції

В. перегляд політичних програм по телебаченню

Г. участь в мітингах, демонстраціях, пікетах

128. В чому полягає основна мета політичної партії в демократичному соціумі:

А. впровадження стратегії і тактики своєї поведінки в суспільстві

Б. пропагандистська діяльність

В. організаційна діяльність

Г. здобуття політичної влади в державі

129. Визначте головну причину виникнення політичних партій в цілому:

А. захист власних інтересів лідера політичної партії

Б. необхідність захисту соціально-класових, релігійних, національних інтересів

- В. захист інтересів всього народу
- Г. захист інтересів правлячої еліти

130. Партії поділяються за відношенням до влади на:

- А. правлячі, опозиційні, нейтральні
- Б. бюрократичні та ліберальні
- В. демократичні, монархічні, республіканські
- Г. «ліві» та «праві».

131. Які можливі наслідки переконливого домінування партії, що знаходиться при владі:

- А. пасивність і розкол політичної опозиції, що відчуває себе безсилою
- Б. єдність опозиції та вибір агресивних форм політичної активності
- В. виникнення загрози для існування демократичного правопорядку
- Г. усе з переліченого

132. Яке з цих понять більш повно відображає взаємну боротьбу різних політичних сил за владу:

- А. мітинг
- Б. збори
- В. референдум
- Г. вибори

133. Державна політика, спрямована на створення внутрішніх і зовнішніх умов, сприятливих для збереження чи зміцнення життєво-важливих національних цінностей. Яка із цих категорій відповідає цьому визначенню:

- А. політична влада
- Б. політична свідомість
- В. політичний процес
- Г. національна безпека

134. Який тип еліти властивий сучасним демократичним суспільствам?

- А. «еліта крові»
- Б. плутократична еліта

В. номенклатура

Г. відкрита політична еліта

135. Національний суверенітет – це:

а) взаємодія між нацією і етносом

б) відсутність владних повноважень у національній спільності

в) повновладність націй

г) взаємодія між нацією і народом

136. На думку Аристотеля, виникнення держави відбулося:

А. завдяки волі богів

Б. шляхом поєднання індивідів у сім'ї, сімей – у роди і т.д., тобто, шляхом природного розвитку

В. через захоплення завойовниками слабких племен

Г. як наслідок поєднання між собою сусідських територіальних спільнот

137. Видатний французький просвітник, якому належить думка про те, що свобода полягає у тому, аби залежати тільки від законів:

А. Вольтер

Б. Ш. Монтеск'є

В. П. Гольбах

Г. Д. Дідро

138. На думку Дж. Локка, пріоритетне значення у державі належить владі:

А. законодавчій

Б. виконавчій

В. судовій

Г. Муніципальній

139. В основу Конституції П. Орлика 1710 р. було покладено такі принципи:

А. звільнення від панування Москви, забезпечення верховенства закону, територіального представництва

Б. демократії, свободи слова, зібрань, демонстрації, багатопартійності

В. поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову гілки

Г. гарантії вільного поселення людей у місцях, які вони обрали для себе з огляду на сприятливі природно-кліматичні умови

140. Суспільно-політичний ідеал Г. Сковороди:

А. республіканський устрій, рівноправ'я всіх громадян, відсутність майнової нерівності

Б. демократичний устрій, правова держава, громадянське суспільство

В. втілення вимоги «Україна – для українців»

Г. справедливе монархічне правління

141. Для чого використовується принцип поділу влади?

А. для запобігання кризи влади;

Б. з метою запобігання тиранії;

В. як інструмент руйнування держави;

Г. для досягнення консенсусу;

142. Який ресурс влади найбільшою мірою залежить від засобів масової інформації?

А. інтерес;

Б. розподіл матеріальних благ;

В. примус;

Г. переконання

143. Яким виборчим правом користується громадянин, що прийшов у день голосування на виборчу дільницю?

а) активним виборчим правом,

б) пасивним виборчим правом,

в) і тим і іншим,

г) ніяким.

144. Які вибори призначаються у випадку дострокового розпуску парламенту?

а) загальні,

б) часткові,

- в) чергові,
- г) позачергові.

145. Контингент виборців, що голосують за яку-небудь партію на виборах – це:

- а) однопартійці,
- б) електорат,
- в) симпатичні,
- г) співчуваючі.

146. Демократичний режим припускає:

- а) підпорядкування меншості більшості;
- б) підпорядкування більшості меншості;
- в) підпорядкування всього населення владі однієї або декількох осіб;
- г) підпорядкування всього населення владі однієї партії

147. Яка з наведених оцінок не відноситься до демократичних політичних режимів?

- а) всі демократичні режими дотримують права людини;
- б) всі демократичні режими припускають існування опозиції правлячим партіям;
- в) всі демократичні режими характеризуються поділом влади;
- г) всі демократичні режими ґрунтуються на президентській формі правління;

148. Чим схожі парламентська республіка й парламентська монархія:

- а) принципом формування уряду;
- б) правом президента розпустити парламент;
- в) політичною відповідальністю уряду перед парламентом;
- г) відсутністю інституту президентства.

149. Визначте, яке із суджень виражає зміст президентської форми правління:

- а) президент має право розпускати парламент;
- б) президент є главою держави й уряду;
- в) президент не може бути притягнутий до відповідальності;

г) президент обирається парламентом.

150. Визначите, яке із суджень виражає зміст парламентської форми правління:

а) парламент обирається всенародно;

б) парламент може оголосити імпічмент президентові;

в) кабінет міністрів формується парламентом за підсумками виборів і несе перед ним політичну відповідальність;

г) парламент має значні й реальні повноваження

Навчальне видання

Доморослий Валентин Іванович

ОСНОВИ ДЕМОКРАТІЇ

Навчальний посібник

для студентів неспеціальних факультеті усіх форм навчання